

Nyelvterápia
2020. november 4.

Édes Anyanyelvünk

2020. SZEPTEMBER

42. ÉVF. 4. SZÁM

A TARTALOMBÓL:

Pásztor Éva:
Humorral a járvány ellen

Grétsy László:
A templomi énekek
nyelvünk múltjának megőrzői

Kérdéseinkre válaszol:
Jankovics Marcell, Sárközy Péter,
Sárközi Mátyás

Gerendeli György:
Fekete István nyelvi kincsesládájából

Buvári Márta:
Szálkák
– koronavírus-járvány idején

Balázs Géza:
A gyógyító ima

Blankó Miklós:
Okoskodó krokodil

És:
Őszi programok,
új könyvek,
nyelvi rejtvények

Áldor János László:
Férfi kalappal (1924)

É
A

Bár már kezdtünk hozzászokni az online kapcsolattartáshoz, a webinariumhoz, a távolléti oktatáshoz, de azért lapzártakor (nyáron) mindannyian abban reménykedünk, hogy ősszel megvalósíthatók lesznek rendezvényeink – és nem csak online formában.

A 2. korrektoverseny október 2-án, szombaton lesz.

ŐSZI PROGRAMOK

50 éve rendezik meg Adán a Szarvas Gábor nyelv művelő napokat.

Október 14-én erről emlékeznek meg.

Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny Sátoraljaújhelyen október 16–18-án.

14. anyanyelvi konferencia Budapesten november 2–3-án.

A gyógyító szó – nyelvterápia (alkalmazott nyelvészeti ankét) Budapesten november 4-én.

Reméljük, hogy megtarthatók lesznek ezek a rendezvények. A pontos (pontosított) információkat honlapjainkról tudhatják meg (anyanyelvapolo.hu, e-nyelv.hu, mnyknt.hu).

Vigyázzunk egymásra!

Áldor János László (Nagyigmánd, 1895. február 7. – Mauthausen, 1945. május 15.[?]) festőművész, építész.

A József Műegyetemen 1919-ben szerzett építészmérnöki diplomát, de szakmáját nem gyakorolta. Autodidaktaként, építészmérnöki tanulmányai közben tanult festeni. 1913-ban Nagybányán Réti István mellett dolgozott, majd 1923 és 1925 között a szolnoki művésztelepen Fényes Adolf mesteriskolájában tanult. 1926-ban Párizsban és Londonban, 1928-ban Olaszországban, 1939-ben pedig Svédországban járt tanulmányúton.

Bemutatkozó kiállításon a Nemzeti Szalonban szerepelt 1920-ban, majd 1921-ben a Műcsarnokban állított ki. Elsősorban naturalista arcképeket, életképeket és impresszionista tájképeket festett. Képeivel 1924-től volt jelen rendszeresen a kiállításokon.

A Benczúr Társaság ügyvezető igazgatója volt, valamint a Képzőművészeti Társulat, a Magyar Képzőművészek Egyesülete, a Magyar Arcképfestők Társasága és a Munkácsy Céh tagja. „Ezüstszürkület” c. olajfestménye a Magyar Nemzeti Galériában található. Halálórási helye, ideje és körülményei ismeretlenek, halálának dátumaként a bíróság 1945. május 15-ét állapította meg.

TARTALOM

Pásztor Éva: Humorral a járvány ellen.	3
Balogh Judit: Köztársaság és jelentések.	4
Balázs Géza: Miért érdekes? Egymásban fekszik, ami szétart.	5
Grétsy László: A templomi énekek nyelvünk múltjának megőrzői.	6
Kemény Gábor: Szép magyar vers. Babits Mihály: Zrínyi Velencében.	7
Blankó Miklós: Szó szót követ. Digitális olvasón olvasók.	8
Kilépés a nyelvterület medencéjéből. Jankovics Marcellt kérdezi Balázs Géza	9
A külföldi magyar tanszékek küldetéséről. Sárközy Pétert kérdezi Balázs Géza	10
„Kicsit lila volt a lelke”. Sárközi Mátyást kérdezi Mészáros Márton	11
Horváth László: <i>Beadja a válópert</i>	12
Büky László: <i>Gernya, nyivászta, csesznye</i>	13
Gerendeli György: Fekete István nyelvi kincsesládából.	14
Grézi-Zsoldos Enikő: Madách, a nyelv művelő.	15
Holczer József: <i>Felszabadulás</i>	15
Szabó Réka: A metafora szerepe az emberi gondolkodásban.	16
Buvári Márta: Szálkák – koronavírus-járvány idején.	17
Kemény Gábor: <i>Hajszálon múlik</i>	17
Elek Lenke: „Nevünk minékünk nincsen, mert minek”. Egypercesek Örkény névadásáról.	18
Balázs Géza: A gyógyító ima – bevezetés a nyelvterápiához.	19
Blankó Miklós: Okoskodó krokodil.	20
Zimányi Árpád: Tanuljunk magyarul is! Kemény Gábor nyelv művelő kötetéről.	21
Kemény Gábor: Minya Károly: Új szavak III.	22
Pusztay János: Vers – vírus – vesztégzár. Együtt a versben – versíró pályázat.	23
Hírek, tudósítások.	24–25
Pontozó.	26
Szójátékos csattanó (keresztretjtvény).	27
Új szavak, kifejezések (111.).	27
Minya Károly (összeállító): www.manyszi.hu . Kérdések és válaszok.	28

ÉDES ANYANYELVÜNK • AZ ANYANYELVÁPOLÓK SZÖVETSÉGÉNEK FOLYÓIRATA

Megjelenik évente ötször – februárban, áprilisban, júniusban, szeptemberben és novemberben. Szakmai támogatók:

Magyar Nyelvtudományi Társaság,
MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Bizottság,
Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport

Kiadja: az Anyanyelvápolók Szövetsége

Felelős kiadó: Juhász Judit

Felelős szerkesztő: Grétsy László

Szerkesztőség:

Balázs Géza balazs.geza@gmail.com,
Kemény Gábor kemeny.gabor2@yahoo.com,
Kovács Zsuzsanna (titkár)
kovacs.zsuzsanna@anyanyelvapolo.hu,
ea.szerkesztoseg@gmail.com

Szerkesztőbizottság:

Balázs Géza, Grétsy László, Heltainé
Nagy Erzsébet, Juhász Judit, Kemény Gábor

A szerkesztőség címe:

1053 Budapest, Károlyi u. 16.

Honlap: www.anyanyelvapolo.hu
(vagy: www.anyanyelvapolo.hu)

A szerkesztőség csak a megrendelt írásokért
fizet honoráriumot. Meg nem rendelt kéziratot
nem őrzünk meg, nem küldünk vissza.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Hírlap Üzletága (Bp. VIII., Orczy tér 1.).

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél.

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

Fax: 303-3440

Információ, reklamáció: 06 80 444-444

További terjesztő: Könyvtárellátó Kht.

Az ASZ tagjai a lapot a tagdíj fejében
illetménylapként kapják. Tagdíj: 2000 Ft/év,
tanulóknak, nyugdíjasoknak: 1500 Ft/év.

Bankszámlaszám: 11705008-20132015.

Belépési nyilatkozat kérhető:
Anyanyelvápolók Szövetsége,
1053 Budapest, Károlyi u. 16.

Tel.: 317-3062, 317-3611/208

Műszaki szerkesztő: Kovács Gyula

Lapunk kiadását

az Emberi Erőforrások
Minisztériuma,

a Nemzeti Kulturális
Alap,

a Magyar Művészeti
Akadémia

segíti.

ISSN 0139-0457 (nyomtatott)

ISSN 1588-0311 (online)

Nyomdai előkészítés: Opticult Bt.

Nyomás: mondAT Kft.

Humorral a járvány ellen

A magyar humor minden bajok között létezik. A világjárvány otthonunkban marasztalt minket. Mindent elvégeztünk, amire évek óta nem volt időnk. Többet beszélgettünk családtagjainkkal. Olvasunk, tévézünk, keresztrejtvényt fejtünk, kertészkedünk, takarítunk, fertőtlenítünk... Sokat ülünk a számítógép előtt, olvassuk a friss híreket, a kommenteket s a kifogyhatatlanul áradó humort a karanténhelyzettel, a Covid-19 vírussal kapcsolatban. A közösségi média ontja magából a jobbnál jobb vagy rosszabbnál rosszabb, de szórakoztató megjegyzéseket, verseket, átiratokat. Ezekből szemezgettünk.

Kijárási korlátozás lépett életbe. Mégis sokan a Velencei-tó partján sétálnak. Egy fotó, amely a sok lödörgő embert ábrázolja, a következő felirattal kapták, kölcsönkérve Albert Einstein gondolatát:

„A világon két dolog végtelen: a világegyetem és az emberi hülyeség. Bár az elsőben nem vagyok biztos.”

Egy másik okosság, melynek szerzője ismeretlen:

Egyelőre nincs baj. Még mindig több a hülye, mint a fertőzött.

Egy gondolkodó ember hozzászólása az előbbihez:

Szemeteltünk, pazaroltunk, romboltunk, bántottunk, gyűlölünk, háborúztunk, – kapott egy hatalmas pofont az emberiség. Minden miértnek van egy azértje.

A digitális oktatásnak a szülők előnyét és hátrányát is érzik. Egy szülő hirdetése:

Hatodikos matekpéldák megoldásáért Egri csillagok olvasónapló megírását vállalja humán beállítottságú szülő.

A bevásárlás idejének korlátozása mindenkit érint, kit így, kit úgy. Egy majdnem 65 éves nő lép be az áruházba.

Nem tudtam eldönteni, mikor menjek vásárolni. Három hónap múlva leszek 65. Most fél 12 van, ráérek. Bemegyek. Szó nélkül beengedtek.

Szomorúan gondolja magában: – Eddig mindenki azt mondta, simán letagadhatok öt évet!

Egy fiatal lány írta délelőtt 10-kor:

Jaj, elaludtam! Volna egy 65 év feletti kedves időseni vagy bácsi, aki bevásárolna nekem az ebédhez?

Két vizsla beszélget.

Megszólal a kisebb termetű kutyuska: – Anya, miért hordanak az emberek szájkosarat?

A válasz: – Mert túl buták megtanulni azt, hogy „ülsz” és „madsz”.

Egy másik kutyás képen egy ijedt kutya ezt kérdezi:

Szájkosaras emberek mindenütt!!! Vajon kit haraptak meg???

Az irodalmi műveltség is megjelenik átiratok formájában.

A Bánk bán kapcsán ismert szöveg (A királynét megölni nem kell félnetek...) mintájára itt sem mindegy, hová tesszük a vesszőt:

A maszkot hordani nem kell félnetek jó lesz ha mindenki egyetért én nem ellenzem.

Örkény István Tótékjának postása, Gyuri atyus tevékenysége nyomán született az alábbi mondat:

Holnaptól a postások is otthonról dolgoznak: elolvassák a leveleket, és ha fontos, felhívják a címzetteket.

Milne Micimackóját sokan ismerik. Őt ábrázolja a kép, ahogy Róbert Gida és a többiek próbálják kihúzni a jóllakott Micimackót. A szöveg a következő:

Ne feledjétek!

A karanténból csak az jöhet majd ki, aki kifér az ajtón!

A finom ételek, a mozgáshiány súlyfölsúlyt okozhat a karanténban, minden korábbi fogadkozás ellenére.

Mindenkinek, aki a nyárra le akart fogyni!

Egyetek nyugodtan, a nyár elmarad.

A fővárosban is készülnek a közlekedési korlátozásra. Ebből az alkalomból született a következő bejegyzés:

Ha Karácsony húsvétkor lezárja a Margitszigetet, akkor Margit karácsonykor lezárja a Húsvét-szigetet.

Miután a kormány kihirdette a válsághelyzetet, megnövekedett az emberek vásárlási kedve. Valószínűleg mindenki kenyérsütésre adta a fejét, mert az élelmiszerüzletekből kifogyott az élesztő. Nagyon találó a következő hirdetés szövege:

Lisztrel rendelkező nő várja élesztővel rendelkező férfi jelentkezését. „Légy az életem kovásza” jeligré.

Egy bölcs gondolat:

Az ész olyan, mint az élesztő ... nem jutott mindenkinek.

Egy villanyszerelő hasznos tanácsa karantén idejére:

Vírus idejére fogadd meg egy villanyszerelő tanácsát: inkább szigetelve legyél, mint földelve!

Az állatorvosoknak is van véleményük:

Az állatorvosok szerint egyetlen állat tudja terjeszteni a Covid-19-et: a birka, amelyik kiszabadul a karámból, és a szomszédaival megy kirándulni.

Egy jó szándékú ember segítőkészségéről ad tanúbizonyságot:

Annyira szeretnék lelket önteni belétek, de csak pálinkám van!

A Covid-19 ellen mindenki tud védekezni valamiképpen. Egyik ilyen a rendszeres és alapos kézmosás. Egy kedves hozzászóló ezt írja:

Most már befejezem a kézmosást. Olyan vízszámlám jött, mintha delfineket tenyészténék.

A vírus terjedésének csökkentése érdekében gyakran kell fertőtleníteni. Kérdés, mivel.

Soha nem hittem volna, hogy a kezeim több alkoholt fognak fogyasztani, mint a szám.

Természetesen nagyon hasznos, tanulságos bölcsességek is teret kaptak a közösségi médiában.

Nem minden vihar jön azzal a céllal, hogy tönkretegye az életedet. Némelyik az utat tisztítja meg a nagyobb áldások előtt.

Egy másik bölcs gondolat, nevezetesen Maxim Gorkijtól:

„Ember! A Földet szebbé teheted, ha kevesebb az önzés, több a szeretet.”

Dan Millman amerikai életmód-tanácsadót idézte valaki:

„Az igazi felfedező út nem az új utak keresése, hanem egy újfajta látásmód kialakítása.”

Helen Macdonald angol írónőtől pedig ezt idézték:

„A világ tele van jelekkel és csodákkal, amik megtörténnek és elmúlnak, s aki elég szerencsés és elég éber, az megláthatja őket.”

Ernest Hemingway gondolatát is többen megosztották:

„Kibírom mindent, s menni mindig tovább. Még akkor is, ha nem élnek már benned Remények és csodák.”

Sok balgaság, túlzás, tudatlanságból fakadó tévedés, félelemgerjesztés, rosszindulatú megjegyzés terjeng a világhálón. Nem csoda, hogy aki megelégtelt, a következőt írta:

A világot a példamutatásod változtatja meg, nem a véleményed.

Az emberek továbbra is azt kérdezik, hogy a Covid-19 mennyire komoly ügy. Egy jó megfigyelő válasza a következő:

A kocsmák és a templomok zárva vannak. Tehát amikor a mennyország és a pokol képviselői egy véleményen vannak, akkor elég komoly a helyzet.

A legtöbb család lemondja nyári üdülését. A helyben maradás törvénye él, de a képzelőerő szárnyal. Ennek bizonyítéka ez az utazási terv:

Az ideai legjobb utazás, avagy megyünk Maradra

Az ideai nyaralásunk úti célja Costa del Balkon. Az idegenvezetőnk Miguel de Carantén lesz. A legjobb utazási iroda szervezi, a Home de Tour. Jó sok minden be kell az indulás előtt vásárolni, de nem mehetünk akármikor, mert 9 és 12 óra között a vének tanácsa ülészik.

Az utazási iroda fakultatív programlehetőségeket is kínál. Be is fogunk fizetni egy világhírű énekes, Vak Cina koncertjére. A nagy öröm nem sokáig tartott, megtudtuk, a koncert elmarad, senki nem tudja, az énekesnő hol rejtőzik. Az utazást room to room digitális rendszerben tesszük meg gyalogosan, s megjárjuk Costa del Balkon minden szegletét. Ha elfáradunk, tévét nézhetünk. Megtekintjük a Vírus című nagysikerű sci-fit.

Nagyon várom a nyaralást, lázasan készülünk az útra. Azt mondták az irodában, jól készítsük fel testünket az utazásra. Fő az edzettség. A legjobb módszer az operatív törzshajlítás.

Pásztor Éva

Kötőszók és jelentések

A kötőszók kapcsolóelemek, szavakat, mondatokat kötnék össze. Nem a körülöttünk lévő valóság elemeit nevezik meg, mint például az ígék (amik eseményeket, cselekvéseket közvetítenek: *fut, kérdez, játszik*), a főnevek (az események szereplőit, dolgokat, fogalmakat jelölnek: *ember, épület, érzés*) vagy a melléknevek, számnevek (tulajdonságot, mennyiséget fejeznek ki: *nagy, ügyes; kevés, öt*), hanem az összekötött elemek kapcsolatára, viszonyára utalnak. Általában hangsúlytalan elemek, logikai, nyelvtani kapcsolatokat, viszonyokat jelölnek. Emiatt a viszonzók közé soroljuk őket.

A dolgok, események közötti kapcsolatra való utalás is fontos jelentés, nélküle nem lehetne sikeres, egyértelmű a kommunikáció.

A logikai kapcsolatot kifejezhet például tér-, időbeli összefüggést (*és, s, meg*): *Ádám és Márk jó barátok; A ház öreg volt, és nagy kert vette körül; Hoztam kenyeret meg tejet; Esett az eső, meg fúj a szél.* Jelenthet hozzátoldást (*és ... is*): *A hisgyerek ügyes és okos is; A rózsza friss volt, és nagyon illatos is.* Jelölhet fokozást (*sőt, ráadásul*): *A férfi udvarias, sőt figyelmes; Tegnap nagy vihar volt, ráadásul jég-eső is esett.* Kifejezhet összefoglaló (esetleg megosztó) viszonyt (*is ... is; sem ... sem*): *Kati is, Zsuzsi is megtanulta a verset; Az eső is esik, a szél is fúj; Sem Péter, sem Józsa nem jött el.* Jelölhet ellentétet (*nem ... hanem/de*): *Nem a tévé, hanem a rádió szól; Nem én kerestem, hanem ő telefonált; A feladat bonyolult, de nem megoldhatatlan; Nehéz munka várt rá, de elvégezte.* Utalhat választási lehetőségre (*vagy*): *Egész nap skálázik vagy énekel; A lányok könyvet olvastak, vagy filmet néztek.* Kifejezhet következményt (*így, ezért*): *A mozgólépcsőn ugrálni veszélyes, ezért tilos; A nő hajnalban ébredt, ezért elment a piacra.* Utalhat magyarázatra vagy helyesbítésre (*ugyanis, azaz, vagyis*): *Egy kellemetlen, ugyanis szemtelen figurával találkozott; A fiú gitározott, ugyanis a lány egész nap tévét nézett; Márk, vagyis a szomszédunk elutazott; A gyerek gyorsan abbahagyta a sírást, azaz elhallgatott.* Ezek a viszonyok szavak, mondatrészek és tagmondatok között is megjelenhetnek.

A fenti példákban a kötőszók egyértelművé teszik a kapcsolat jellegét. Ha a kapcsolóelem nem jelenik meg, a szerkezet többféleképpen is értelmezhető, ezért fontos a szerepe, például: *A fiú olvasott, a lány tévét nézett – A fiú olvasott, és/ezért/de/ugyanis a lány tévét nézett.*

Több tagmondatból álló alárendelő mondatösszetételben a kötőszó bevezethet többféle logikai tartalmat, így például hasonlítást (*mint*): *Ő olyan, mint amilyen az édesanya; feltételt (ha): Azt szeretném, ha megértenél; szándéktalan következményt (hogy): Annyian vagyunk, hogy alig férünk el; ún. megengedő ellentétet (bár): Nem panaszkodtam, bár nehéz idők voltak.* Ezek az ún. sajátos jelentéstartalmak.

A kötőszók többféle szempontból is jellemezhetők. Aszerint, hogy milyen nyelvtani viszonyban lévő elemeket kapcsolnak össze, feloszthatók alárendelő és mellérendelő típusúakra. Az alárendelő kötőszók alárendelő jellegű mondatösszetételekben jelennek meg, és az alárendelő nyelvtani viszonyra utalnak. Alárendelő nyelvtani viszony azokban az összetett mondatokban van, ahol a főmondat egyik, jellemzően távolra mutató névmási utalószóval (*az, olyan, annyi*) kifejezett mondatrészét egy mellékmondat fejt ki. Pl. *Az jött, akit vártam* (itt az az utalószót tartalmazó tagmondat a főmondat, ezt fejt ki a mellékmondat, az az a főmondat alanya, alanyi az alárendelés; az az jelentése csak a mellékmondatból válik egyértelművé. *Ő olyan, hogy*

mindig mindent megért (az olyan főmondati utalószót fejt ki a mellékmondat, az olyan állítmányi szerepet tölt be, állítmányi az alárendelés. *Azt szeretném, ha értenél* (az az utalószó tárgy, tárgyi az alárendelés). *Azzal barátkozz, akivel akarsz* (az azzal utalószó társhatározó, ezt fejt ki a mellékmondat, határozói az alárendelés). *Olyan tollat szeretnék, mint a tied* (az olyan utalószó minőségjelző, jelzői az alárendelés).

Alárendelő viszonyú mondatösszetételekben megjelenő kötőszók például: *mert, hogy, merthogy, mint, ha, mintha, mivel, bár, jöllehet, noha.*

A **mellérendelő viszonyban** megjelenő kötőszók logikai jelentéseket fejeznek ki, és megjelenhetnek szavak (mondatrészek) és tagmondatok között is: *és, is, de, vagy, akár; tehát, így, azaz, vagyis, hanem* stb.

A mindennapi nyelvhasználatban a beszélő számára fontos lehet, hogy a kötőszók milyen tartalmi viszony kifejezésére alkalmasak. Eszerint vannak ok-okozati (okszági) kapcsolatra utalók, pl. *úgyhogy, tehát, így, ezért, ennélfogva* (ok-okozati sorrendet követnek az összekapcsolt tagok, vagyis az ok után jelenik meg az okozat). – *Hajnalban ébredt, úgyhogy/tehát/így/ezért/ennélfogva nem pihente ki magát.*

Fordított az összekapcsolt elemek sorrendje, előbb szerepel az okozat (a következmény), majd az ok: *mert, merthogy, mivel, ugyanis, hiszen, tudniillik.* – *Nem pihente ki magát, mert/merthogy/mivel/ugyanis/hiszen/tudniillik hajnalban ébredt.*

Célviszonyt fejez ki a *hogy* kötőszó: *Azért jöttem, hogy lássalak.*

Ellentétes viszonyra utalnak például: *bár, jöllehet; azonban, de, pedig, hanem.* – *Nincs hideg, bár/jöllehet alaposan lehűlt a levegő; Itt a nyár, de még nincs nagy forróság; Kati tanár, a testvére pedig orvos; Nem aludtak éjjel, hanem reggelig beszélgettek.*

Helyreigazításban, helyesbítésben, kifejtésben szerepelnek például a *vagyis, azaz, mégpedig, tudniillik* kötőszók: *Péter befejezte az egyetemet, vagyis/azaz/mégpedig/tudniillik letette az államvizsgát.*

Választási lehetőséget fejez ki a *vagy, vagy ... vagy*: *(Vagy) gyere velem, vagy maradj itt.*

Tér-, időbeli kapcsolatra utalnak a korábban említett *és, s, meg*.

Hasonlító jelentést kapcsol a *mint* (l. feljebb), feltételes hasonlítást a *mintha* – *Úgy tesz, mintha értené a viccet.*

A kötőszók nem kapnak toldalékokat, sokszor rövidek, egy vagy két szótagból állnak (*és, s, is, de, meg, tehát, pedig, viszont, de: illetve, azonban, jöllehet*). Alakjuk nem változtatható.

A kötőszók jellemző funkcióját, a kapcsoló szerepet azonban nemcsak a fentiek, hanem más szófajú szavak is betölthetik. Mindig kapcsoló szerepben jelennek meg a vonatkozó névmások: *aki, ami, amilyen, ahol, amikor*. Szokták őket vonatkozó névmási kötőszóknak is nevezni, ezek azonban a névmások közé tartoznak, jelentésüket csak a szöveggörnyezetből kapják meg. Alárendelő típusú mondatösszetételben kapcsolják a mellékmondatot a főmondatához: *Az eszik, aki éhes; Nem volt olyan baba a boltban, amilyent a kislány szeretett volna; Az a város tetszett neki a legjobban, ahol a gyerekkorát töltötte.*

Kötőszói, kapcsoló szerepben gyakran előfordulhatnak egyéb szavak (például határozószók vagy más típusú elemek) is, például: *Találkoztak, majd/azután beültek egy kávézóba; Egyrészt fáj a fejem, másrészt könnyezik a szemem; Megterítették, közben az ablakból lesték a vendégeket; Egyfelől hideg lett, másfelől az eső is esett. Olykor megértette a barátját, olykor csodálkozott rajta; A gyerekek, főleg a fiúk, sokszor fociznak délután az udvaron.*

Balogh Judit

Miért érdekes?

Egymásban fekszik, ami széttart...

Nyelvfilozófiai gondolatok a jelentések polaritásáról

„3 negatív szó: nincs semmi baj” (Fodor Ákos). És a három negatív szó rögtön pozitívrá vált. A jelentés szerkezetének mozgása a preszokratikus filozófia alapján működik. Tanította Zsilka János (1991), az általános nyelvészet zseniális professzora. Arról lesz szó, hogy egyes dolgok mennyire magukban hordozzák az ellentétüket. S hogy erre a magyar nyelv „mélyén” milyen találó példák vannak.

Ehhez azonban előbb antropológiai nyelvészeti, pszichológiai és szemiotikai magyarázatokat keresek, majd pedig magyar nyelvi példákat hozok fel.

Thass-Thienemann Tivadar (2016) pszichoanalitikus alapon közelíti: „A nyelv halott metaforák temetője”. A halott metaforák megszólítanak bennünket az álmainkban. A gondolat Freudra megy vissza: álmainkban a szavakat visszaállítjuk eredeti jelentésükbe. Ugyanúgy, ahogy a régi szövegek (Biblia, Shakespeare, Goethe) revitalizálják a nyelvet. Roman Jakobson (1972) hangsúlyozza, hogy a nyelvi jelek (különösen az indexek, ikonok) NEM önkényesek. Kapcsolatban vannak a valósággal. A nyelv keletkezése idején valószínűleg CSAK ilyes-mik voltak, ma elszórtan jelentkeznek, illetve vagy kikutathatók (nyelvtörténet, nyelvrégészet, etimológia), vagy érzékelik az anyanyelvi beszélők (költők). Kicsi Sándor András (2017) ír az enantioszemiáról, amikor egy szó magában foglalja az ellentétet is. Mindennapi tapasztalatunk a poláris jelentés, szinte minden szó jelentése megfordítható hangsúlyozással, szövegkörnyezettel. Ebben rejlik az ironia hatása: Igen – igeen?

Bűz szavunknak korábban általánosabb, ’illat, szag’ jelentése volt, később a köznyelvben szűkült ’rossz szag’ jelentésre. A moldvai csángók máig őrzik az ősi egyenműséget: „Mikor össze van csinálva a paprika a káposztával, és föni kezd, olyan jó bűze van.” *Trágya* szavunk eredeti jelentése: ’ízestítő’, ezért fordul elő ilyen mondat régi receptekben: *Trágyázd meg az ételt*. Az ízesítés, meghintés jelentésmag megmaradt, de a jelentése átfordult: *Trágyázd meg a földet* (ma már véletlenül se az ételt).

Thass-Thienemann egyik példája a *vér* és a *virág* összefüggése. A nyelvészek szerint a *virág* a *világtól* különült el az ősmagyar korban, a *vér* pedig ősi finnugor, ugyancsak ’vér’ jelentésű szó. Érdekes viszont, hogy a *vér* és a *virág* is „fakad”. Kapcsolatot mutathat a színélmény, illetve pszichoanalitikusan a menstruációs komplexus. Nem véletlen, hogy a szüzesség elvesztése a latinban *defloráció*, azaz ’virágtalanítás’... A magyarban van *verág* alak is. Az etimológusok szerint nincs kapcsolat.

Az etimológia szerint az *öl* ige (személyt, állatot életétől megfoszt) ősi, finnugor szavunk. Az *ölel* ige viszont származékszó az *öl* főnévből (az ember combja és hasa közötti tér), melyet szintűgy ősi finnugor, esetleg uráli szónak tartanak. Csak hogy az *öl* (*megöl*) és az *ölel* (*megölel*) sokkal mélyebb összefüggést mutat. Az *ölelés* ugyanis egy kicsit *ölés* is. Pszichoanalitikus alapon: a szerelmi aktus szadista komponense. Catullus alapverse: *Odi et amo* (gyűlölök és szeretek). A legmagasabb fokú érzelemben, a szeretetben, azaz az *ölelésben* benne van annak ellentéte, a gyűlölet, sőt az *ölés* is. Ahogy a boldogságban ott a boldogtalanság:

Életemben csak egyszer voltam boldog,
Akkor is a két szememből a könny hullott,
Sírtam is én örömben, hogy szeret,
S bánatomban, hogy az enyém nem lehet.

(Ez a vonat, ha elindult, hadd menjen... Csík zenekar)

Több frazémában is összekapcsolódik az öröm és a bánat: *sírva vígad a magyar*; „Kari, / Vigyázz! / Kedved majd követendí gyász” (Petőfi: A tintásúveg), *Nagy nevetésnek sírás (lesz) a vége*, *Pénteken nevetés, vasárnap sírás*, *Derűre borít, Az egyik szemem sír, a másik meg nevet*. Arany Jánosnál: „Fájdalom a boldogságnak / Egyik alkatrésze” (Enyhülés). A magyar nyelvben

mélyen rögzült a bonyolult érzelmi rendszer. Pesti János (2016) egy írásában kimutatta, hogy a *dudulás* ’éneklés, mulatás’ szavunk magába foglalja a ’sírás’ jelentést.

Költészetünk mélyrétegeiben ott vannak az egymásba foglalt ellentétek. József Attila Nagyon fáj című versében szerepel a *meleg öl* és az *ölel*, a Mit szívedbe rejtész című versben pedig egyértelműsíti az *ölelés* – *ölés* kapcsolatát (a vers Freud 80. születésnapjára íródott):

S aki él, mind-mind gyermek
és anyaölbe vágy.
Ölnek, ha nem ölelnek –
a harctér nászi ágy.

Visszatér ez a motívum A Dunánál című versében is:

Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak,
öletek, öleltek, tették, ami kell.

Kassai György (2000) arra utal, hogy az *öl* és az *ölel* egybefüzése a szerelmi aktus szadista komponensére utalhat, én megelégszem az érzelmek ősi egybefonódásának gondolatával.

Pais Dezső (1975) hívja fel a figyelmet az *áld* és *átkoz* kapcsolatára, Mokány Sándor (2001) pedig ki is terjeszti. Az *áld*ban benne van ellentéte, az *átkoz*. Azonos eredet, ellentétes jelentés, ráadásul az *áld* ’magasztal, megszentel’ mindmáig használatos ellentétes jelentésben is: *Áldotta-teremtette vagy Meg vagyok veletek áldva* (mondta a rosszkedvű fiainak anyám).

Szószerkezetbe is rejthető az ellentét. József Attila Tudod, hogy nincs bocsánat... című versének egyik sora eredetileg így hangzott: „S ezt az emberiséget, hisz ember vagy, vedd meg...” Flóra tanácsára írta át, de úgy, hogy benne maradt az eredeti: „... hisz ember vagy, ne vedd meg”. Csakhogy a *ne vedd meg* magában hordja ellentétét: nevedd meg, nevedd ki.

A *vigasz* (bánat, szomorúság enyhítése) szavunkban benne van a *vígság* (*víg* + *-aszt* képző, *vígaszt*, vö. *bűzheszt* ’bűzössé tesz’). A magyar nyelv tömörsége és szócsaládosulása nyilatkozik meg abban, hogy a *víg* (vidám) szóból származik az ’újra vidámmá tesz’ jelentésű kifejezés. S hogy mennyire viszonylagos a *vigasz*, ismét József Attila (Világosítsd föl!):

És vígasztald meg, ha vigasz
a gyermeknek, hogy így igaz.

Mennyire hétköznapi, hogy valakit kedvelnek, szeretnek, majd egyszer csak megutálnak, meggyűlölnék. Egyszerű a magyarázat. Ha valakit nem lehet szeretni, ölelni, akkor gyűlölni, ölni kell. A nyelv erről is árulkodik. Zsilka János (1991) címünkbe emelt gondolatát így magyarázza: „Vannak, akik a hipotetikus/imaginárius jelentés objektivitását vitatják. Csak olyan jelentés realitását fogadják el, amely közvetlenül nem megjelenő elemek nélkül elképzelhetetlen. [...] A tulajdonképpeniből a metaforikusra áttérve maga a tulajdonképpenin is átalakul/dimenzionálódik. És a hipotetikus, illetve imaginárius a legközvetlenebbül a tulajdonképpenin át hat.” Ne feledjük: egymásban fekszik, ami széttart.

Balázs Géza

Források

Jakobson, Roman (1972) Hang – jel – vers. Gondolat, Budapest.

Kassai György (2000) Ferenczi-hatások nyomai József Attila pszichoanalitikus íásaiban. (Thalassa) <http://www.mtapi.hu/thalassa/200023/tanulmány/02kassai.htm#top>

Kicsi Sándor András (2017) Enantioszémia: amikor egy szó az ellentétét is jelenti. (Tinta blog) https://anyanyelvcsavar.blog.hu/2017/05/16/enantioszemia_amikor_egy_szo_az_ellentetet_is_jelenti

Mokány Sándor (2001) *Áld és átkoz*: etimológia és kineztika. Acta Universitatis Szegediensis, 185–188.

Pais Dezső (1975) A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből. Akadémiai, Budapest.

Pesti János (2016) A *dúdol* ~ *dudul* és *tutul* ~ *tutul* igék jelentéskapcsolatairól. Magyar Nyelv, 458–460.

Thass-Thienemann Tivadar (2016) A nyelv interpretációja. Tinta, Budapest.

Zsilka János (1991) Anthropologia linguistica 2. A Trinitas fogalmának nyelvi szubsztrátuma. In: Balázs Géza szerk.: Hagyomány és újítás... ELTE, Budapest.

A templomi énekek nyelvünk múltjának megőrzői

A könyv, amelyből a következőkben gyakran meríték, Sík Sándor és Schütz Antal „Imádságoskönyv, egyszerűsmind kalauz a lelki életre – a tanulóifjúság számára” című, csaknem 700 oldalas munkájának 11., 1940-ben megjelent kiadása, amelynek Énekek című, 140 oldal terjedelmű fejezete kétszáznál is több templomi ének pontos szövegét tartalmazza. Diákkorom egyik kedves emléke ez a kötet, amelyet több mint nyolc évtizede éveken át tankönyvként is használtunk a gimnáziumi hittanórákon. Annak szemléltetésére – s egyúttal bizonyítására is –, hogy a templomi, vallási énekek régi voltak, állandóságuk, folyamatosságuk következtében hűségesen őrzik számunkra nyelvünk korábbi, akár több évszázaddal ezelőtti arculatát, úgy érzem, kiválóan alkalmas.

Feledésbe merülő szavak, szójelentések

Az énekekben több olyan szó is szerepel, amelynek régi-es vagy elavulóban, kiveszőben levő voltára mai szótáraink már figyelmeztetnek. A Jöjj, Szentlélek Úristen című vers 2. szakasza így kezdődik: „Jöjj el, árvák gyámola”, a Jézus Szíve, legtisztább szív címűnek 3. versszakában pedig ezt találjuk: „Légy Te, Szent Szív, én istápol”. E két rokon jelentésű szót ma már sokan nem ismerik. A *gyámol* valakinek segítőtjét, gondozóját jelenti, a ’bot, pálca’ jelentésű német *Stab* szóval összefüggő *istápol* pedig, amely a szó eleji mássalhangzó-torlódás kikerülésének jó példája, lényegében ugyanazt, vagyis ’aki vkit istápol, gyámolít’. Az elsőként idézett vers 4. versszakában ez olvasható: „Fáradtságban nyugalomunk, / Hévben hűvös árnyékunk.” Mivel az egykori *hév* és *hő* alakváltozatok között jelentésmegoszlás ment végbe, s ma már a *hő* elsősorban konkrét jelentésű, a *hév* pedig átvitt értelmű, a *hévben* alaknak ma leginkább ez felel meg: *hőségben, forróságban*.

Főleg ülőalkalmatosságot jelentő *szék* szavunknak több énekekben más szerepe van. Két példa: „Isten jobbán *ül*sz most *széket*, / Atyádeval egy fölséged” (Téged, Isten, dicsérünk), illetve „Születék Erzsébet jó órában, / Királyi Atyától *székes várban*” (Szent Erzsébet Asszony életéről). A *szék* szó ugyanis jelentésmódosulással, főleg érintkezéssel alapuló névátvitellel a régi nyelvben hivatali tisztséget, hatóságot, tanácskozó vagy ítélő testületet is jelentett, sőt ezek tevékenységét is. A *széket ül* jelentése ez volt: ’bíráskodik, ítélkezik felette’. A *székes vár* pedig természetesen Székesfehérvár, amelynek előtagja, a *székes* azt jelenti: ’királyi székhelyül szolgáló’. Székesfehérvár a királyi székváros, évszázadokon át ott koronázták s ott is temették el a királyokat és családtagjaikat.

Szín főnevünknek is van olyan jelentése, amely a vallási énekekben szinte természetes ugyan, de amúgy egyáltalán nem az. Íme, két példa! „Itt emberi tested előlünk elrejtéd / *Színek* alatt titkolván” (Leborulva áldlak, 2. vszak), „E valásban tarts meg, szent *színedet* add meg / Égben egykor meglátnom” (uo., 3. vszak). Itt a *szín* szónak a ’megjelenési forma’ jelentésével van dolgunk, mivel a vallását gyakorló

személy *egy*, illetőleg *két szín alatt*, kenyér, illetve kenyér és bor formájában veszi magához az oltáriszentséget, az úrvacsorát.

Grammatikai archaizmusok

Számos esetben nem szókinszbeli, hanem nyelvtani régisésekre bukkanunk. Véleményem szerint a templomi énekek régies, archaikus arculatát elsősorban ezek adják meg, mert a grammatikai rendszerbe beépültségük következtében sokkal sűrűbben tűnnek föl, mint a szókinszbeli archaizmusok. De lássunk ezekre is néhány példát!

Az énekekben nem ritka az **elbeszélő múlt** használata: „Isten angyali *jövének* melléjük, / Nagy félelemmel *telék meg* ő szívük” (Csordapásztorok), „Virágos kert *vala* híres Pannónia, / mely kertet *öntöze* híven Szűz Mária” (Ah, hol vagy, magyarok), „Ó dicső békekirály, / Ki halállal *megvíval*” (Áldozatot hoz neked). A **szenvedő ragozás** hasonlóképpen gyakori az énekekben, holott a rázúduló s csak részben jogos összetűz következtében („-tatik, -tetik a magyarban nem használtatik”) a huszadik századra már jócskán megritkult, főleg kikristályosodott alakokra korlátozódott a használata. A templomi énekekben bőven van reá példa: „A szerető tanítványnak, Szent Jánosnak *mondattott*: / Írd föl: Boldog mindörökké az Úrban elhunyt halott” (Adj irgalmat, adj nyugalmat), „A kereszt oltárán Jézus, égi Bárány / Atyjának *förláldoztatott*” (Kezdődik az ének, 5. vszak), „Jézusé legyen életünk, / Ki értünk *fölfeszítettet*” (uo. 6. vszak). A latin grammatikán alapuló, **régies számbeli egyeztetés** is felbukkan nemegyszer: „S midőn *annyi ellenségek* / Romlására esküvének, / Tör veré át lelkedet” (A keresztfához megyek), „Téged *minden szép angyalok*, Kerubok és szeráfkarok, / Egek és *minden hatalmak* / Szüntelenül magasztalnak” (Téged, Isten, dicsérünk). Mind az ígék, mind a névszók paradigmatiszta alakjaiban bőven akadnak olyanok, amelyek akár több évszázaddal korábbi nyelvéllapotot tükröznek. Ismét csak néhány példát mutatok be, a bővebb szövegkörnyezet és a forrás megadása helyett itt most pusztán az idézett szóalak, szókapcsolat mai köznyelvi megfelelőjét jelölve meg: „Te hét *ajándok* (> ajándék) Istene”, „Isten *angyali*” (> angyalai), „Jézusunk lett *bimbaja*” (> bimbója), „Százszorta *érdemesb*” (> érdemesebb), „Onnan *leszel eljövendő*” (> jössz el), „Szereteted bizonyosága az ég és föld *alkotmánya*” (> megalkotása, megteremtése), „Hogy elhagyta a *hajlokot*” (> hajlékot), „S melyek [ti. törvények] élte alkonyával, a keresztfán túrt halállal / *Lettenek* (> lettek) végrendelet”, „Ennél többet ki adna? – *Nincs mód benne*.” (> Nincs rá mód), „*Sebhedettek* (> sebesé lettek, sebesültek) orvosa”, „Dicsőség szentek *Szentinek* (> szentjének) – Ki alkotója mindennek”. „És véretem *szomjúhozák*” (> szomjazzák).

Magam is jól tudom, hogy egy mindössze egyetlen oldal terjedelmű cikkel – legalábbis a nyelvészetben – nem lehet hegyeket megmozgatni, nem lehet tudományos értékű, nagy horderejű megállapításokat elfogadtatni. A megállapítás a jelen esetben az, hogy bár a nyelv, mint minden más, folyton változik, örökös mozgásban van, bizonyos nyelvi produktumok, nevezetesen a templomi énekek, zsoltárok akár évszázadokkal is túlélhetik korukat azáltal, hogy megskatizás nélkül élnek velük, éneklik őket, a jelenben is. Annak szemléltetésére, amit a címben állítottam – vagyis hogy ezek az énekek nyelvünk múltjának megőrzői –, reményeim szerint már az itt közölt adatok is elégségesek. De hogy állításom bizonyítására is elegendők-e, azt csak maguk az olvasók dönthetik el.

Grétsy László

SZÉP MAGYAR VERS

Babits Mihály: Zrínyi Velencében

A huszonötödik életévében járó, tanárként is, költőként is pályakezdőnek számító Babits 1908 júliusában, a nyári szünidő kellős közepén kapta kézhez a hivatalos értesítést, hogy Szegedről az akkori ország távoli sarkába, Fogarasra helyezték át. Ezt az áthelyezést „száműzetésként” élte meg: „Úgy érzem magamat, mint Ovidius, mikor Tomiba készült” – írja Juhász Gyulának július 24-én, majd ezzel folytatja: „Mielőtt Tomiba mennék, augusztusban, elmegyek Velencébe. Egy kis vigasztalás.”

Ez a „vigasztalásból” tett utazás volt Babits első olaszországi útja, melynek emlékét három szonettben örökítette meg: az *Itália* közvetlenül a hazaérkezés után, még Szekszárdon keletkezett, a *San Giorgio Maggiore* és a *Zrínyi Velencében* már Fogarason. A három vers együtt jelent meg a Nyugat 1909. március 1-ji számában.

E szonettekben egyaránt 13 és 12 szótagos jambusi lejtésű sorok váltakoznak, de rimelhelyezésük eltérő. A most elemzendő versben a négysoros szakaszok keresztrímesekek, a hármoros szakaszoknak az első két-két és a harmadik sora rimel egymással. Vagyis a rímeképlet: abab // abab // ccd // eed.

A *Zrínyi Velencében* álarcos vers, szerepvers, egy történelmi alak helyzetébe való beleélésen alapul (ez Babits első, ún. artistikus-intellektuális korszakában egyébként is gyakori). A hős, akinek jelmezébe a lírai én belebújik: Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér, aki 1636-ban, 16 éves korában hosszabb időt töltött Velencében. A Zrínyieknek rokonai éltek a városállamban, jó kapcsolatot ápoltak a köztársasággal, Zrínyit később az a gondolat is megkísértette, hogy hadvezérként Velence szolgálatába áll. Könyveit túlnyomórészt a velencei könyvpiacon szerezte be, és itt jelentette meg az *Adriai tengernek Syrenája* horvát nyelvű kiadását 1660-ban. (Ebben az eposzt a költő öccse, a később Bécsűjhelyen lefejezett Zrínyi Péter ültette át horvátúra.)

De a vers nemcsak őrá, hanem rajta keresztül Babitsról is szól. Több hasonlóság van közöttük, külsők is, belsők is. A külső maga a velencei környezet, hogy mindketten a Piazza San Marco kövezetét taposták. A belső egyrészt költő mivoltuk („méltóbb költő mint én”), másrészt lelkiállapotuk („egy másik bús magyar”). Ehhez a „búsongáshoz” mindkettejük esetében hozzájárulhatott a Nyugatot járó magyarnak hazája elmaradottsága miatti kisebbrendűségi érzése, amelyet éppen ebben az időben Ady is több versében megszólaltatott (a párhuzamra Kardos Pál mutatott rá Babits-monográfiájában). De fő oka minden bizonnyal a pályakezdők ambivalens életérzése, amelyben a bizakodás szorongással párosul.

A szonettnek ismert műfaji sajátossága a két négysoros szakasz, illetve a vers első és második fele közötti ellentét. Babits versében ezt a fordulatot a *tudta* igealaknak hol állító, hol tagadó értelemben való ismétlődése valósítja meg: *tudta – tudta – nem tudta – nem tudta*. Az első tercina első sora még egyszer összefoglalja az ellentétet: „Ezt mind nem tudta még...”

Mit is tudott, illetve nem tudott az ifjú Zrínyi Miklós és az ő szerepébe magát beleélő fiatal Babits? Tudták, hogy rendkívüli feladatra vállalkoznak hazájukért, nemzetükért, de nem tudták, mi lesz ennek a következménye, milyen harcok várnak rájuk „a magyar Ugaron”.

Zrínyi és Babits töprengését a Vörösmarty *Szózatára* való intertextuális rájátszás kapcsolja össze és hidalja át: „... ide vágy vissza a földről hol bármi sorsban / élni és halni kell; mely ápol s eltakar.” Pethőné Nagy Csilla középis-kolai tankönyve (Irodalom 9.) arra hívja fel figyelmünket, hogy ez a rájátszás nem csupán Vörösmartyra, hanem Zrínyinek egy röpiratára (*Az török áfium ellen való orvosság*) is utal: „Elfussunk? Nincs hová, sohun másutt Magyarországot meg nem találjuk, senki a maga országából barátságunkért ki nem megyen, hogy minket helyettesen belé: az mi nemes szabadságunk az ég alatt sohun nincs, hanem Pannóniában. Hic vobis vel vincendum, vel moriendum est.” (Azaz: itt vagy győződtök, vagy halnotok kell.)

Az utolsó versszakban, a második tercinában elborul a vers látképe fizikai és lelki értelemben is: „Alkonyfelhő borult lagúnára, piarcra, / felhőn az angyalok készültek már a harcra, / melyre a holtakat felkölté Alderán.” Vagyis befejezésül – újabb fordulatként – felidéződik a Szigeti beszédelem utolsó énekének mitikus harca az „angyali légio” és a holtak (démonok, ördögök) között, akiket Alderán, az eposz költött alakja, a gonosz varázsló mozgósított Szigetvár védői ellen.

Ez a jelenet (Bánki Éva szerint) motívumaiban és stílusában a velencei barokk festészet „vizuális extázisára”, Tintorettonak a Dózsepalotában és a Scuola di San Roccóban található mennyezetképeire emlékeztet. Nem tudhatjuk, hogy Zrínyi látta-e ezeket a festményeket, de láthatta, mert az ő ott jártakor már megvoltak.

Ez a jelenet (Bánki Éva szerint) motívumaiban és stílusában a velencei barokk festészet „vizuális extázisára”, Tintorettonak a Dózsepalotában és a Scuola di San Roccóban található mennyezetképeire emlékeztet. Nem tudhatjuk, hogy Zrínyi látta-e ezeket a festményeket, de láthatta, mert az ő ott jártakor már megvoltak.

A velencei emlék hangulata egy fogarasi iskolai él-ménnyel is összekapcsolódik: „Az iskolában Zrínyit olvas-ta fel [Babits] a fiúknak. Az angyalok és ördögök harcát.” (Ezt a későbbi feleség, Török Sophie jegyezte fel a Szilasi Vilmos filozófusnak dedikált verseskötet bejegyzése alapján.)

Babits versében, mint láthattuk, szerves egységbe tömörül az itáliai a hazaival, a múltbeli a jelenlegivel, a parabolikus az önvallomással. Ezeknek a mozzanatoknak az egymásra vetülése és egybeolvadása válik a költemény formateremtő elvévé. Az így létrejövő szonett szerényen meg-húzódik az első Babits-kötet negyven verse között, de sze-rintem (és remélem, hogy erről sikerült meggyőzőnm olva-sóimat is) az egész életműnek egyik kiemelkedő darabja, valóságos ékköve.

Kemény Gábor

Digitális olvasón olvasók

A magyartanárom, mikor elmeséltem, hogy hamarosan Moszkvába utazom, megosztotta velem, hogy a legnagyobb élménye az orosz fővárosban az volt, hogy a metrón utazók kezében szinte kivétel nélkül könyv volt. Amikor én jártam ott, már mindenkinek csak okostelefon vagy (jobb esetben) e-book volt a kezében, és alig-alig lehetett könyvet olvasó utast látni.

Ez a tapasztalat sugallta a Szó szót követ aktuális kérdését:

Hogyan változik az olvasáskultúra? Miben más a digitális olvasás? Ön szerint el fognak tűnni a könyvek?

STEKLÁCS JÁNOS egyetemi tanár • Pécsi Tudományegyetem (Pécs)

Belátható időn belül nem fognak eltűnni a könyvek. Az elmúlt két évtized igazolja, a digitális világ óriási erejű térhódítása meghagyta a könyvek szerepét az életünkben. A digitális olvasás folyamata kissé eltér a papír alapú, hagyományos olvasástól, de alapjaiban ugyanaz; a grafikus kódolt nyelvet a saját, egyéni képességei, tempója, ízlése, szokása és kedve szerint dekódolja az olvasó. A digitális olvasás lehetőség az irodalomnak, és nem korlát. A miről, milyen közvetítőn át olvasunk kérdésénél sokkal fontosabb kérdés, hogy az irodalom be tudja-e tölteni a szerepét az egyén és a társadalom életében. Ebben a kérdésben az látszik tendenciaként, hogy bár a rendszerváltás idején az életmód és az értékek változásával a szépirodalom olvasása jelentősen visszaesett, de mára egyértelműen megőrizte jelentőségét: óriási szerepe van az irodalomnak abban, hogy milyen lesz az ember, milyen lesz a társadalom.

GOMBOS PÉTER egyetemi docens, dékánhelyettes • Kaposvári Egyetem (Kaposvár); alelnök • Magyar Olvasástársaság

Több változást mutatnak az olvasás terén a friss hazai kutatások. Érdekes, hogy a legújabb mérés szerint a könyvet nem olvasók aránya kisebb, mint 15 éve, ugyanakkor csökkent a sokat olvasók aránya is. E téren elgondolkodtató, hogy a folyamatosan online lévő fiatalok közel kétharmada soha nem vesz könyvet a kezébe. Persze más típusú szöveget sokat olvasnak, de ők már egészen mást gondolnak arról is, mi az, hogy szöveg. Érdekes az is, hogy – elsősorban a fiatalok körében – jelentősen megváltozott a műfaji érdeklődés. Korábban marginálisnak mondható könyvtípusokat nagy számban jelöltek meg kedvelteként a megkérdezettek. Ilyen a fantasztikus irodalom, a sci-fi vagy épp a képregény. Csak személyes vélemény, de szerintem a könyvkultúra nem fog eltűnni.

KOLTAY TIBOR főiskolai tanár • Eszterházy Károly Egyetem (Eger)

A digitális olvasás ma már többnyire nem individuális, privát tevékenység, hanem megosztott, nyilvános élmény, hiszen a szövegekhez megjegyzéseket fűzünk, lájkoljuk őket, és újra felhasználjuk egyes részeit. Mivel a közösségi média azt sugallja, hogy folyamatosan új ingerekre van szükségünk, az olvasásban is türelmetlenebbek leszünk. Emiatt figyelmünk töredezetté válik, romlik az a képességünk, hogy megjegyezzük az olvasottakat és reflektáljunk rájuk. Megtörténhet továbbá az is, hogy – a korábbi történelmi korokhoz hasonlóan – az olvasás szinte kizárólagosan egy kisebbség elfoglaltságává válik, ezért a jövőben már nem az lesz a kérdés, hogy ki mit olvas, hanem az, hogy olvas-e nyomtatott könyveket, és elmélyül-e olvasmányában.

SZÜTS ZOLTÁN egyetemi docens • Eszterházy Károly Egyetem (Eger)

Az e-könyv-kísérlet halott. Éljen a multimédia! Könyvből vagy számítógép képernyőjéről, esetleg tabletről és okostelefonról olvasunk. A nyomtatott könyv által megosztott lineáris olvasást a képernyőn megjelenő szöveg linkekkel átszőtt környezetében a nemlineáris váltja fel. A linkek kalandra és elkalandozásra invitálnak. Figyelmünk csökken, érdeklődésünk elkalandozik, amikor új linkre kattintunk. A könyv azonban nem tűnik el. A nyomtatott könyv lineáris történeteket mond el. A történetek lekötnek. Tárgyként piaca van (üzleti válasz). Tárgyként lelke van (bölcsező válasz). Tárgyként másként stimulálja az agyat, mint a képernyő (digitális pedagógus válasz). Tényleg, ez az összeállítás nyomtatásban is megjelenik?

GONDA ZSUZSA adjunktus • Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)

Az olvasás, mint minden a körülöttünk lévő világban, felgyorsult. Egyre kevésbé van időnk elmélyedni egy-egy szövegben, inkább információról információra ugrálva, sietősen dolgozzuk fel az elénk kerülő nyelvi (és multimediális) elemeket. Ez nem csoda, hiszen a digitális szövegek szerkezete is ezt a fajta olvasást várja el tőlünk. A digitális szövegeknek két olyan meghatározó tulajdonságuk van, amelyek módosíthatják az olvasáskultúrát. Az egyik a lineáristól eltérő, az asszociativitásra épülő szövegszerkezet. A másik pedig a terjedelmi végtelenség, hiszen a linkek hálózata miatt nem tudjuk felmérni, hogy mikor fog véget érni egy szöveg, illetve az olvasási folyamat. Mindezek ellenére, bár úgy gondolom, hogy szellemi luxusnak számít majd az elmélyült könyvolvasás, nem hiszem, hogy eltűnnek a könyvek.

SZÉCHENYI TIBOR adjunktus • Szegedi Tudományegyetem (Szeged)

Olvasni mindig is fognak az emberek, ahogy mindig is olvastak. Már a könyvnyomtatás előtt is, a könyvek előtt is, a betűk előtt is, és a nyomtatás, a könyvek és a betűk után is fognak. Az olvasás nem a szavak és a mondatok befogadásának a módja, hanem a világ egyfajta értelmezése. Jól csak a szívvel olvas az ember. Ami igazán lényeges, az a szemnek olvashatatlan.

TÓTH LÁSZLÓ magyartanár • ELTE Apáczai Csere János Gyakorló Gimnázium és Kollégium (Budapest)

A digitalizációnak számos előnye van, hiszen ha nem is könyveket, de sok másfajta szöveget olvas az ember: híreket, kommenteket, blogokat. Talán pont a befogadás gyorsasága, a kereshetőség, sokszor szerkeszthetőség tekintetében különbözik ez a nyomtatott szövegektől. Azonban én továbbra sem tartok a hagyományos könyvek eltűnésétől, hiszen még mindig élmény kezünkbe venni, megszagolni őket. A nyomtatottat nehéz olvasni a metrón, a digitálisnak meg nincs illata – mondják a tanítványaim.

„Szobámban ülök. Könyv előttem. Apró / hangyák mászkálnak feketén a könyvben. / Jaj... nézd... lecsusznak a világos lapról! / s fejembe bizsegnek... hosszú sor... tömötten. // S mindegyik egy-egy darabkát elrabló / súlyos velőm'... vékony csáp... viszi könnyen... / s agyam e mindig szikra-éhes tapló, / elfogy!... hál'isten... s megindul a könnyem...” – írja Babits Mihály Olvasás közben című versében (1903). A nagy költő nem sejtette, hogy bő száz év múlva a papír alapú könyvet már digitális eszköz is helyettesítheti. Egy biztos, az általa leírt olvasás közbeni érzés akár papíron, akár a képernyőn keresztül is elérhető – kinek hogyan kényelmes. Viszont azt sohase feledjük: a betűk mindannyiunknak kellenek!

Blankó Miklós

Kilépés a nyelvterület medencéjéből

Jankovics Marcellt kérdezi Balázs Géza

A Bolyai Önképző Műhely (egyetemközi szakkollégium) vendége volt a János vitéz, Az ember tragédiája, a Fehérlófia és a befejezés előtt álló Toldi-rajzfilmsorozat rendezője, Jankovics Marcell. Életművéről nemrég átfogó monográfia jelent meg az MMA Kiadó gondozásában. A találkozó után kérdeztük.

Miért köteleztél el magad a rajzfilmmel? Mi a rajzfilm csodája? Az ember tragédiáját megnézve úgy gondolom, hogy a hallatlan asszociációs szabadság...

Egy csodálatos véletlennek köszönhettem. 1959-ben, érettségi után, mivel nem vettek fel egyetemre, anyagmozgató segédmunkás lettem az ERŐKAR anyagvizsgáló laboratóriumában. A művezetőm, Szabó Lajos, amúgy jogot végzett ember, amatőr bábfilmes volt, pannóniai baráti kapcsolatokkal. Hamar kiderült, hogy szeretek és tudok rajzolni. A labor vezetője, Becker István fölmentett minden munka alól, amíg le nem rajzolom az összes, negyvenvalahány munkatársát. Szabó Lajos találkozott a Dunán Szabó Szabolccsal, a Pannónia Filmstúdió rajzfilmrendezőjével, aki mondta neki, hogy vesznek föl rajzolókat. Lajos megadta a telefonszámot, jelentkeztem, fölvettek. Noha építész akartam lenni, nem volt kérdés, hogy megragadom a lehetőséget. A rajzfilm csodája az alkotó csodája. Üres papír előtt ülsz, és ezt a parttalan szabadságot mederbe kell terelned, közben tartanod, hogy az legyen belőle, amit szeretnél, és az olyan legyen, hogy azt mondják utána: ez „a rajzfilm csodája”.

Nagy András azt írja, hogy Madách Tragédiája rajzfilmeddel kilépett a nyelvterület medencéjéből. Valóban?

Madách művét nagyon sok nyelvre fordították le, és fordítják le újra és újra. Ehhez képest a nagyvilágban is csak szűk körben találkoznak vele olvasók és színháznézők. A mű nehéz falat, ötórányi szöveget lehetetlen egy ültőhelyben veszteség nélkül befogadni. Olvasni sem könnyű. A kép egyrészt átlép a szövegnyelvi határon, másrészt sok mindent képes közölni egyszerűbben és látványosabban. A nemzetközi visszajelzések Nagy Andrást igazolták.

Legkedvesebb területed a szimbólumkutatás. Óriási anyagot hozol keletől nyugatig; egyik szerzője vagy a Jelképtárnak, megírtad a fa mitológiáját, monográfiát szenteltél az álomnak, rendszeresen visszatérsz a gyöngyöspatai Jesse-oltárhoz. Tényleg ma is kiolvashatók, biztonsággal elemezhetők több ezer éves szimbólumok, nem kell félni a belemagyarázástól? Hol vannak a biztos fogódzók?

Mindenki maga döntheti el, mit tart belemagyarázásnak. A jelképfeltárási tudomány is, meg nem is. Műveltséget igényel, ennyiben tudomány, és asszociációs készséget kíván, aminek segítségével az ember rátalál azokra az agyában elraktározott megfelelésekre, amelyek segítik azonosítani és elhelyezni az egyetemes kultúrán belüli sajátos különösséget. Am, ahogy a kutatónak is meglehetősen műveltséggel kell rendelkeznie, ugyanezt a befogadótól nem sokas elvárni. A jelkép nagy korszaka az az idő (volt), amikor a befogadók túlnyomó többsége nem ismerte az írott betűt, viszont sokkal képérzékenyebb volt a mai embernél. Az énekelt, mesélt, skandált szövegeket hallgatva fogadta be, s a hallgatott szövegek is képesek beszédek voltak, miközben tárgyi környezetének leghétköznapibb darabjai, munkaeszközei is sokrétű jelentéshalmazt hordoztak, és ő mindennek értője volt.

És mi van akkor, ha a ma embere már nem látja, nem érti és talán nem is érzi ezeket az üzeneteket?

Baj. Veszteség. Neki és azoknak, akiket okít, nevel, akikkel együtt él. Én csak annyit tehetek, hogy továbbgondolásra megosztom másokkal, amit tudok.

Gál Sándor írja és példákkal igazolja, hogy a XX. század közepén megszakadt a kapcsolat a régmúlt és a jelen között: a „mitosz

küszöbön túlra” kerül-tünk... már nem működik a generációs hagyományátadás. Szimbólumkutatásaidban érzékeled ezt?

Amit Gál Sándor ír, tény. Az emberiség többször váltott már irányt, a legutolsó irányváltás, a digitális forradalom halálos csapás a kultúrára. Ettől még kutathatók, hiszen nem a jelen a terep, hanem a múlt.

Mitosz-, mitopoétikai kutatásaidban gyakran foglalkozol nyelvi, különösen etimológiai kérdésekkel. Eljutsz a nyelvkeletkezésig is – főleg a hangszimbolika kapcsán. Sok nyelvből hozol példákat, de mit ad ehhez a magyar nyelv? Magyarul beszélőként közelebb állunk a mitológiához, a szimbólumokhoz?

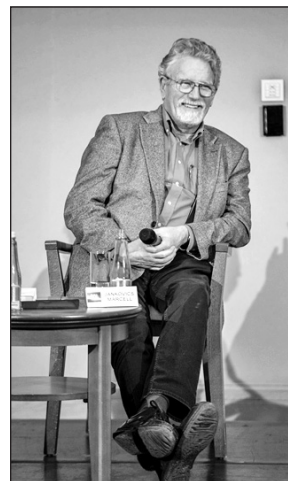
A magyar a legrégebbi, legköltőibb nyelvek egyike. Régisége és képes volta összefüggő tulajdonságok. Magyarul az összes létező, nyelvünkön alapvetően idegen időmértékkel lehet verselni, ami pl. az angolról nem mondható el. Ettől nem állunk közelebb a mitológiához, szimbólumokhoz. Vannak kifejezésformák, amelyek nyelvhez kötődnek. A magyar *fejből* az angolban *by heart*. Ez magunktól nem juthat az eszünkbe, ehhez mindkét nyelvet ismerni kell. Van a nyelvfejlődésnek egy olyan szakasza, ami megelőzi a nyelvtudomány által vizsgált és megfigyelt tartott nyelvfejlődési szakaszt. A hangszimbolika vizsgálata ezen a téren szolgál „új” ismeretekkel. A modern tudomány sokszor olyasmiket „fedez föl”, amelyek korábban magától értetődőek voltak. A magyar szerelmes népdalok első sora, versszaka jelképes üzenet erotikus tartalommal. Sylvester János a XVI. században már tudta ezt. Egy hosszabb prúd időszaknak (az ellenreformációnak) köszönhetően az irodalmárok azt kezdték súlykolni, hogy az első sor, első versszak mindig természeti kép. Példa: „Erdő mellett nem jó lakni, mert ott fát kell hasogatni, tizenhárom ölet meg egy felet, öleljen meg engem, aki szeret!” Magyarázzam? Bele?

A XX. századi magyar értelmiség nagy törekvése volt (Bartók-tól Makoveczig) a szerves kultúraátadás, vagyis a hagyományokra épülő, azokból továbbfejlődő mai kultúra. Hogyan sikerült? És hogyan tovább? Mit tegyen ma egy magyar értelmiségi?

A cél a megmaradás. A nyelv, a magyar észjárás tart meg, a magyar kulturális sajátosságok bennük gyökereznek, belőlük lombosodnak és teremnek. Aki idegen szavakból divatot teremt olyan magyar szavak helyett, amelyek kifejezőbbek, találóbbak és természetesen jobban illeszkednek a magyar észjáráshoz – „kedvenceim” az *attitűd*, a *kompetencia* és a *motiváció* –, az nem tudja, mit akar mondani, vagy ha tudja, akkor el akarja leplezni igazi szándékait. Beszéljünk magyarul, merjünk magyarul gondolkodni. Anyanyelvi közegben amúgy is ez a legsikeresebb módja a magunk megértésének.

Tanulmányt írtál a kultúra genetikájáról. Mit gondolsz a kultúra fejlődéséről, esetleg a civilizációt követő állapotokról?

A kultúra nem fejlődik, hanem változik. Most éppen hanyatlak. Kénytelen leszek idegen szavakat használni. A digitalizáció, az ún. informatikai forradalom tényleg forradalmi változást teremtett, minden forradalomhoz társuló vonatkozásban. Paradigmaváltásnak is nevezik. Én világ végének. Azt érzem, hogy a földi ember elrontotta a kezébe kapott lehetőséget. Sovány vigasz, hogy a világegyetemben akár végtelen számú hasonló kísérleti műhely létezik, és talán akad közöttük olyan, amelyik még jó úton jár. Kicsi jó a nagy rosszban, hogy mi magyarok inkább csak elszenvetődünk vagyunk, mint okozói. Kérdés, van-e visszaút, vagy akár fékezhető a gyorsuló rohanás a sír felé.

KUTATÁS BENSZÉLVÉSEK

A külföldi magyar tanszékek küldetéséről

Sárközy Péter egyetemi tanárt kérdezi Balázs Géza

Mióta létezik a római La Sapienza egyetem magyar tanszéke? Kik jártak, járnak oda, milyen az érdeklődés, mi a jövője?

Az 1303-ban alapított római La Sapienza Tudományegyetemen a klebelsbergi kultúrpolitika szellemében 1930-ban alakult meg a máig működő magyar nyelv és irodalom tanszék. 1930–1948 között a magyar–olasz kultúregyezmény keretében a Római Magyar Akadémia egyetemi tanár igazgatói kaptak kinevezést a római egyetem magyar tanszékeire. 1949–1965 között, a hidegháború éveiben megszűnt a magyar oktatás. 1965-ben a padovai és a római egyetemen Magyarországról küldött vendégprofesszorokkal újjáalakultak a magyar tanszékek. 1979. november 1-én kezdtem el tanítani a római egyetemen. Gyerekeim egyetemi tanulmányainak kezdetéig Rómában éltem, 1990 után csak a szorgalmi időszakban. Úgy voltam római egyetemi tanár, mintha Budapesten élve Szege-den vagy Debrecenben lettem volna tanszékvezető.

Mi volt a fő tevékenységed a Római Egyetemen?

Egyaránt kellett magyar nyelvet tanítanom kezdőktől „haladóig”, és emellett természetesen magyar irodalom- és kultúrtörténeti, valamint (finnugor) nyelvészeti előadásokat és szemináriumot kellett tartanom. Egyetemi tanári (professore associato) kinevezéssel a magyar tanszék önálló tanszék lett. Két volt magyar szakon végzett diákom (Hortobágyi Ildikó és Mihályi Melinda) lettek a munkatársaim, ma is ők tanítják a magyar nyelvet a római magyar szakos hallgatóknak. 1988-ban jelent meg a XVIII. századi olasz árkádikus költészetéről írt magyar és 1990-ben a magyar–olasz irodalmi kapcsolatok történetéről írt olasz tanulmánykötetem. 1990-ben az Olasz Árkádia Irodalmi Akadémia tagjai közé választott. Ennek az 1690-ben alapított Akadémiának előttem tíz magyar tagja volt, köztük Faludi Ferenc, akit 1743-ban választottak „árkásszá” Carpató Dindimeio néven. (Születésének 300. évfordulóján monográfiát írtam és jelentettem meg róla a Kalligram Kiadónál.) 1985-ben a Római Egyetem rektora megalapította az Olaszországi Egyetemi Magyarológiai Központot a magyar tanszékekkel rendelkező hét olasz egyetem szerződésével, melynek adminisztratív központja az általam vezetett római magyar tanszék volt, ahol 1986-ban megalapítottuk az első olaszországi hungarológiai folyóiratot, a Rivista di Studi Ungheresit. Az olaszországi hungarológiai központ (Centro Interuniversitario di Studi Ungheresi in Italia, CISUI) 1989 és 2006 között közreműködéssel tíz nemzetközi konferenciát rendezett a rendszerváltás társadalomtörténeti kérdéseiről és a magyar kultúrtörténet olasz kutatók számára is érdekes kérdéseiről, Buda felszabadításának 300. évfordulójáról, az első világháborúról és a trianoni békediktátumról, a két világháború közti magyar–olasz kapcsolatokról, az 1956-os forradalom-

ról, melyeknek aktáit egy-két kivételtől eltekintve a Római Egyetem jelentette meg.

Amikor hazajöttél, több fórumon jelezted, hogy lassan megszűnnek a nyugati egyetemeken a magyar tanszékek.

1980 után két évtizeden át tartott a nemzetközi magyar hungarológia aranykora. Nyugat-Európában rájöttek, hogy szükség van a közép- és kelet-európai történelem és kultúra megismerésére, és ehhez nem elég csak a szláv nyelvű országokkal foglalkozni. Időben figyelmeztettem az illetékeket, minden kultúrdiplomáciai lépést meg kell tenni, hogy az egyetemes magyar tanszékek megmaradjanak. Sajnos nem történtek konkrét lépések. Nem tartottak kapcsolatot a magyar tanszékkel rendelkező nyugati egyetemekkel, nem küldtek ki vendégtanárokat, nem gazdagították idegen nyelvű könyvekkel az egyetemes könyvtárait, nem hívták meg a külföldi kollégákat Magyarországra. A tudományos célból alapított Collegium Hungaricumokat silány kultúrházakká alakították át, ahol nem volt a kutatásokhoz szükséges

könyvtár, és ahol nem laktak ösztöndíjas kutatók. A rendszerváltás után politikai szempontból Magyarország egyre inkább „érdektelenné” vált, és ha a magyar fél nem tesz semmit, akkor az egyetemekre lesz bízva, hogy a magyar tanszékvezetők nyugdíjba vonulását követően előbb csak lektorátusokká fokozzák le a magyar tanszékeket, majd pedig megszüntetik őket. Pedig az egyetemi magyar tanszék szerepe nem a magyar nyelv tanítása lenne, hanem hogy új fiatal értelmiségieket képezzünk, akik ismerik a magyar történelmet, és tisztelik a magyar kultúrát, és ami még fontosabb, hogy a nyugati nagy egyetemeken legyen egy olyan professzor, aki részt vesz az illető egye-

(Kép: BG)

tem és ország tudományos kutatásaiban, és új külföldi kutatókat nyer meg a magyar kultúra javára. Jelenleg igazi magyar tanszék csak Varsóban, Zágrábban, Firenzében, Padovában és részben Bécsben, Londonban, Udinében és Rómában létezik, de ezek is egyre erőtlenebbek.

A nemzeti összefogás napján tettél egy nagyon szép szimbolikus javaslatot az emlékezésre – kevesekhez jutott el, de még nem késő. A pipacs kitűzésére gondolkodok.

Kisebbik, Londonban élő unokámnak, a most hétéves Olivíának november 3-án van a születésnapja, így minden novemberben, ha csak tudok, mindig Londonban szoktam lenni. Ott láttam, hogy milyen büszkén járnak-kelnek az angolok pipacssal a gomblyukukban. Hasonlóképpen irigylem az olaszokat és franciákat, amerikaiakat, hogy büszkén tűzik ki a házaikra a nemzetiszínű zászlót, és senki nem tartja őket emiatt „nacionalistának”, vagy amikor az olaszok még a motoros bukósisakjukat is háromszínűre festik. Olaszország a járvány kezdete óta nemzetiszínű zászlóerdőben hirdeti, hogy mindannyian összefognak a járvány ellen. Nálunk pedig egy-két kivétellel senki sem akart (vagy mert) kokárdában kimenni az utcára június 4-én. Erre lett volna megoldás a pipacs. De ezt elő kellett volna készíteni. Ezt az írástom februárban szerettem volna megjelentetni a Magyar Nemzetben, de a járvány miatt ez elmaradt. Pedig nagy hatása lett volna Európában, ha a beszédek helyett az ország szó nélkül piros pipacst tűzött volna ki, és ha a Parlament körül pipacsmező hirdette volna, mi sem felejtjük el veszteségeinket. Ebbe igazán nem köthettek volna bele sem idehaza, sem külföldön.

„Kicsit lila volt
a lelke is”

Sárközi Mátyást kérdezi Mészáros Márton

Sárközi Mátyás prózaírói, műfordítói, valamint kritikai, publicisztikai életművéért Kossuth-díjban részesült, s bár a díjátadásra hazautazott, a személyes átvétel a koronavírus-járvány miatt elmaradt. Beszélgetésünket a nyugati magyar emigráció tagjával legutóbbi regénye, a *Margit* kapcsán kezdtük.

A tavaly megjelent Margit műfajilag levélregény, tartalmának jelentős része a nagyanyjától, Vészi Margittól származik, mégis az Ön neve olvasható a borítón.

Akárcsak eddigi legismertebb könyvem, az anyám és köztem folytatott levélváltásra épülő *Levelek Zugligetből*, úgy ez is társszerzővel készült, mert bőven idéz Vészi Margit amerikai és spanyolországi emigrációjából hozzám intézett leveleiből. Ez írói fogás. A *Margit* róla szól, megírtam helyette az elmulasztott memoárjait. Végeztem levéltári kutatásokat, igyekeztem minden családi emléket felderíteni, de természetesen nem annyira Vészi Margit Adyval és Molnár Ferencsel való kapcsolatának az intim részleteit kívántam feltárni, hanem sokkal inkább a korkép felvázolására törekedtem.

Vészi Margitról sokan, sokat írtak az elmúlt száz évben, valaha Lilában című novellájában Ön is emléket állított neki.

Valóban, a *Lilában* című, 1979-es novellámat róla írtam, ebben Margitot kegyeletből Bródy Ella néven szerepeltettem. Lila volt a kedvenc színe, szép lila selyemsálai voltak, és kicsit lila volt a lelke is. Pontos képet róla először csak most, az én *Margit* című munkámból nyerhet az, akit egyénisége vagy irodalomtörténeti szerepe érdekel. A leghitelesebben Ady Endre írt róla *Margita élni akar* címmel. E versregényben arról volt szó, hogy Lédát megunva Ady „majdnem szerelemre vált” főszerkesztője leánya, a „hűvös nővére, Margita” iránt. Margit megijedt a Nyugat közleményétől, félt, hogy a magánélete kerül terítékre. Nagyapámnak, Molnár Ferencnek is hasonló aggályai támadtak, és közösen kérték a nagytekintélyű atyát, dédapámat, Vészi Józsefet, hogy azonnal állíttassa le Ady eposzának folytatását.

*Édesanyjával, Sárközi Márta író-műfordítóval annak 1966-ban bekövetkezett haláláig levelezett. Mikor jutott arra az elhatározásra, hogy a dokumentumokból összeállítsa a *Levelek Zugligetből* című levélregényt?*

Anyám halála után a levélköteget gyakran olvastam. Tanúsítja, hogy Sárközi Márta a Molnár Ferencről örökölt színes íráskészsége és kivételes intelligenciája révén érdekes és érdemes író lehetett volna. Kötelességemnek éreztem, hogy megosszam a kincset a széles olvasóközönséggel, s egyben képet rajzoljak az adott korról: a kádári időkről és az ötvenhatos emigráció beilleszkedési nehézségeiről. A levélregény akkor jó, ha a közölt anyagnak irodalmi rangú körítése van. Erre törekedtem.

A 2015-ös ünnepi könyvhét megnyitóján ezt mondta: „... angolul csak nagyon ritkán írok, ugyanis az ötvenhét év, amelyet Albionban töltöttem, nem bizonyult elegendőnek, hogy az ő nyelv-

ükön kellő szőgazdagsággal és stílári érzékletességgel közöljem a gondolataimat, vagy mondjak el egy történetet”. Mégis fordít

A Kortárs Kiadó a nem magyar olvasók számára megjelenítette a *Levelek Zugligetből* némileg átdolgozott szövegű angol fordítását, *Letters from Zugliget* címmel. A *Margit* angol átültetését május végén fejeztem be. Kényes vagyok a stílusomra, és angol szövegeimet általam felkért lektor nézi át, nehogy az olvasó akár csak egyszer is fennakadjon idegenes megfogalmazású mondaton.

Köteiből kitetszik, hogy nagyanyja és anyja is – ahogy Ön nyilatkozta az édesanyjáról: „igazi magyar Mme Sévigné” – kiváló levélíró volt. Mit lehet tudni az Ön hozzájuk írt leveleiről; várható-e publikálásuk?

Édesanyámhoz írott leveleim túl személyes jellegűek. De talán lehet valamit kezdeni velük. Édesanyám és nagyanyám levelei kapcsán azt vallom: egy-egy fontos irodalomtörténeti adat a serdülő ifjúság fejében sokszor frappáns történetek segítségével marad meg.

Az 1956-os forradalmat követően távozott az országból, számátalan kor- és pályatársához (Ferdinandy György, Kabdebó Tamás, Karátsón Endre) hasonlóan külföldön fogott írásba, s most úgy látszik: hazatért. Egyre több időt tölt az Egyesült Királyság és Franciaország mellett Magyarországon, irodalmi munkásságát idén a magyar állam Kossuth-díjjal ismerte el. Úgy érzi, habár a honból kiszakadt, most „hazaérkezett”?

Megfogadtam, hogy attól fogva látogatok csak szülőhazámba, amikor 1956 az „ellenforradalom” helyett végre „forradalom” elnevezést kap, hivatalos szinten is. Ez megtörtént, siettem Budapestre, lakást vásároltam. Huszonnyolc év után a házbán én lettem a második legrégebbi lakó. De ingázom Magyarországra, London és a francia tengerpart között. Azt hiszem, hazai földben fogok nyugodni. A honból nem szakadtam ki. És a Kossuth-díj azt ismeri el, hogy a magyar irodalomnak is része vagyok.

*Tizenhárom évvel ezelőtt *Vízszintes zuhanás. Négy év naplójegyzetei, 2004–2007* címmel jelent meg válogatás a naplójából. Ma is ír naplót? Mit tart fontosnak egy naplójegyzésben?*

Idősödőben elkényelmesedtem, ellustulom a rendszeres naplóiírást. Most szerettem volna naplójegyzetekre érdemes impressziókat szerezni, érdekes történeteket hallani. A koronavírus-járvány és a karantén közbeszólt.

Ha írma, kézzel írma?

Minden szövegemet először kézzel írom meg, javítgatok, húzogatok, toldogatok.

Köztudott, hogy a novella, a tárca, a tárcanovella a szívének kedves műfaj, de jól érzékelem, ha megkockáztatom, hogy az elmúlt húsz évben a korábbi évtizedekhez képest erőteljesen hanyagolta a műfajt?

De jó, hogy számonkéri! Bizony, mielőtt feldobom a talpam, még kell időt és ihletet találnom új novellákhoz.

*Miért és kinek írta, s mennyire subjektív a *Mit is jelent? Sárközi Mátyás szótára* című kötete?*

Akinek az írás a kenye, attól elvárják, hogy ismerje mesterségének eszközeit, a szavakat. Ha valaki messze földön élő magyar író, azt sűrűn kérdezzetik az ottaniak, hogy egy-egy szónak, ifjúkorukból félig elfeledve, mi a pontos értelme. Ezért kezdtem gyűjtögetni házi szótárt, amely etimológiai mellett fogalmakat is megmagyaráz. Szótáram, a *Mit is jelent?* 2005-ben egy kötetben, több mint 700 oldalon megjelent, és hasznára lehet mindazoknak, akik növelni akarják a nyelvi biztonságukat. Ami a következő kötetemet illeti, az a londoni lakóhelyemről, a város festői művésznegyedéről, Hampsteadről szól, a Noran kiadásában. Jól reprodukálható fotóillusztrációk keresgélése közben merült fel az ötlet, hogy ne csak szöveggel, hanem tollrajzaimmel is láttassuk Hampstead nevezetes utcákeit.

De azért még ma is levelez?

Igen, de szinte mindig e-mail formájában. Lehet érdekes, tartalmas, akár terjedelmes levelet írni e-mailben is. Ismerek olyat, aki a maradandóság igényével kinyomtatja az elküldött szövegeit. Későbbi közlésre is szánhatja, akár dokumentációs céllal vagy érdemleges gondolatok közlése végett. A kézi levélírás műfaja haldoklik. Oly korban élünk e Földön, amikor úgy tűnik, gyorsabban múlik az idő.

Beadja a válópert

A címbeli szókapcsolat a mindennapi beszélt nyelv megszokott eleme. És nem mostanában lett az. Első pillantásra talán meglepő is, hogy témául választottam.

Ha azonban a megszokást félretéve elemezni kezdjük a szószerkezet tagjainak jelentésbeli viszonyát, akkor ráébredünk, hogy ez a szókapcsolat amolyan érthető értelmetlenség. Természetesen mindenki érti, hogy a használója mit akar vele kifejezni, ugyanakkor a szerkezet összetevőinek „összeházasítása” – hadd mondjam így, ha már válóperről beszélünk – nincs rendjén. A *bead* igéhez olyan tárgy illik, amely nem nyelvtani értelemben is tárgy: kézzel fogható vagy legalábbis tárgyasult dolog. A válóper viszont nem ilyen, hanem folyamat, folyamatot pedig aligha lehet beadni.

A *beadja a válópert* kifejezés szerkezetvegyülés (kontamináció) eredménye, pontosabban így is megszülehetett. Az egyik forrása a *beadja a válókeresetet* szerkezet. A másik pedig ezek valamelyike: *válópert indít, megindítja a válópert, válópert kezdeményez* (vagy hozzájuk hasonló, velük egyenértékű tárgyasult szókapcsolat). A szerkezetvegyülés képlete tehát ilyen: *beadja a válókeresetet* × *megindítja a válópert* → *beadja a válópert*.

Vajon mi a magyarázata ennek a vegyülésnek? Fontos indítéknak gondolom azt, hogy a 'válóper megindítása iránti kérelem, beadvány' jelentésű *válókereset* szót sokan hivataloskodónak, jogásziasságnak érzik, ezért idegenkednek tőle, kerülik. Nyilván akadnak olyanok, akik a *válókereset* szakszót nem is ismerik. Azt azonban persze ők is tudják, hogy a válóper megindításához a bíróságnak benyújtott

kérelemre, beadványra van szükség. Ezért választják éppen a *bead* igét, és hozzá – egyszerűsítéssel, sűrítéssel, érintkezésen alapuló névátvit-

Szerkezetvegyülés (kontamináció) eredménye

tellel (metonímiával) – a *kérelem* (esetleg a *papírok*) helyett a *válóper* szót csatolják tárgyként, lényegében így: *kérelmet ad be a bíróságnak a válóperhez* → *beadja a válópert*. A tárgyalt szószerkezet tehát nem okvetlenül vegyüléssel jön létre, egyszerűsítő metonímia is vezethet hozzá. A bemutatott keletkezésmódok azonban nem zárják ki egymást, össze is fonódhatnak.

Az eddigiekhez hozzáteszem, hogy a *beadja a válópert* szókapcsolathoz hasonlókat írhatnék a *benyújtja a válópert* szerkezet keletkezésmódjáról és megítéléséről is. Pusztán annyi a különbség, hogy a *benyújt* ige választékosabb és egyben hivatalibb ízű, mint a *bead*.

Mind a szerkezetvegyülés, mind a metonimikus egyszerűsítés azt sejteti, hogy a *beadja a válópert* a beszélt nyelvhez illő, nem szakszerű, nem választékos kifejezés. Mindennapi tapasztalatainkból tudhatjuk, hogy a beszélt nyelvre valóban nagyon jellemző. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy használata erre a szintérre korlátozódik.

Bizonyágul hadd mutassam be azt a példát, amely cikmem megírásának ötletét adta: „S egy hónap múlva, amikor Kertész, aki még mindig nem adta be a *válópert* (most már nem ajánlott levélben), azt a javaslatot tette, hogy barátilag, közös ügyvéddel folytassák le a pört, [Kertésznek] jóval körültekintőbb levelet írt, hogy mielőtt bármiféle megmondatlan lépést tenne, jöjjön át, s beszéljék meg ők ketten a dolgot.” Az idézet egy közismerten igényes nyelvhasználatú szerzőnek, Németh Lászlónak Irgalom című regényéből (1965) származik. Mint látható, nem valamelyik szereplőjének a beszédmódját megjelenítő, jellemző szófordulatként bukkan fel benne, hanem az írói elbeszélő

szöveg részeként. Németh László számára tehát a *beadja a válópert* megszokott és természetes szókapcsolat lehetett.

A Németh Lászlótól való szövegrészlet megvan A magyar nyelv nagyszótárának készítéséhez összeállított, elektronikus Magyar történeti szövegtárban is. Rajta kívül ez a szöveggűjtemény néhány további szépirodalmi adatot is tartalmaz a *beadja a válópert* alkalmazására más szerzőktől a XX. század második feléből.

Érdekes megvizsgálni, hogy különféle műfajú szövegekben a *bead* igének és a *válópert* tárgynak az együttese milyen gyakorisággal jelenik meg az olyan szerkezetekhez képest, amelyek ugyanezt a tartalmat fejezik ki szintén a *válópert* tárggyal, de más igével. Ezt a Magyar nemzeti szövegtár megújított változatának (MNSz2.) segítségével mértem fel, mivel ebben műfajok (szövegtípusok) és régiók szerinti keresés (magyarországi, illetve határon túli adatok) is lehetséges.

A szövegtár magyarországi anyagában a beszélt nyelvnek minősített, rádióműsorokból való szövegekben majdnem kizárólagos a *bead* használata, rajta kívül csupán a *benyújt* bukkan fel egyszer. A hivatalos nyelviként besorolt részlegben egyetlen adat akad (országgyűlési felszólalásból), az is *bead*. Az internetről (fórumokról, közösségi oldalokról) vett szövegekben is szinte csak *bead* van (és kétszer *benyújt*).

Az MNSz2. magyarországi sajtónyelvi részlegében a *bead* 60 és a *benyújt* 9 adatával szemben a következők fordulnak még elő: *indít* 8, *elindít* 4, *megindít* 3; *kezdeményez* 6. A *beadja a válópert* típusú adatok száma tehát a duplája az összes többiének. – A szépirodalmi szövegekben csaknem a négyszerese: *bead* 42; *benyújt* 1; *indít* 4, *elindít* 2, *megindít* 4; *folyamatba tesz* 1. – A tudományosnak minősített szövegekben kisebb a *bead* fölénye, jóllehet adatszámuk körülbelül akkora, mint ellenlábasaié együttvéve: *bead* 13; *benyújt* 2; *indít* 3, *elindít* 1, *megindít* 3; *kezdeményez* 1, *megkezd* 1.

A határon túli adatok száma olyan csekély, hogy a gyakorisági értékelést nem teszi lehetővé.

A magyarországi anyag alapján összevetettem azt is, milyen a *bead* ige mellett a *válópert* és a *válókereset* tárgy előfordulási száma. A listabeli számpárokban a *válópert* képviselői állnak elől: beszélt nyelv 16 : 2; hivatalos 1 : 2; sajtó 60 : 158; internet 37 : 30; szépirodalom 42 : 16; tudományos 13 : 33. A sajtó és a tudományos nyelv a *válókereset* szóalakot részesíti előnyben; a *válópert* a beszélt nyelvben és a szépirodalomban van határozott fölényben. Ezt nem is tartom meglepőnek.

A *beadja a kérelmet (papírokat) a válóperhez* → *beadja a válópert* módosulást egyszerűsítő és sűrítő metonímiának neveztem. Még tovább lép az egyszerűsítés és sűrítés útján a *beadja a válást* szókapcsolat. Igaz, ez (legalábbis az írásbeliségben) csupán szórványosan bukkan fel. Itt egyetlen példát idézek rá Bertha Bulcsunak egy 1976-ban megjelent novellájából: „Elhatározta, hogy józan lesz, megfontolt, tárgyilagos. Jövő héten keres egy alkalmas ügyvédet, és *beadja a válást*. Jobb lesz elválni. Nem nősz meg több...”

A *beadja a válópert* szókapcsolat kétségtelenül meggyökeresedett eleme a beszélt nyelvnek. Szemlémből látható, hogy az írásbeliség különböző rétegeibe is behatolt, ráadásul nem csupán kivételesnek mondható adatokkal: első sorban a szépirodalomba, de például a sajtónyelvbe is. A mindennapi társalgásban annyira szokásos, hogy a szószerkezet tagjainak össze nem illő volta nem kelt zavart. Az igényes írásbeliségben viszont szerintem jobb ezek mellett maradni: *válópert indít, megindítja a válópert, válópert kezdeményez*.

Horváth László

Gernya, nyivászta, csesznye

Az iskolapadból annak idején egyenesen a tanári katedrára kerültem, ugyanis egy faluban tanítottam érettségi után úgynevezett képesítés nélküli nevelőként. A tanítás után együtt ebédeltünk az igazgató úrral az óvoda konyháján. Már a második héten az ételt osztó szakácsnő kifejtette, hogy egy kicsit megerősít, s bőségesen adagolta a porciókat. Majd minden hónap végén meg is mázszált, de eredmény kilóimban nem mutatkozott. Egyszer aztán megkaptam a verdiktet: „Maga ollan, mint a *gernya* tik, megesz mindent, oszt vére lesz csak tülle, husa nem.” A délnyugati országrészben beszélt nyelvjárási elemek talán kitetszenek ebből a mondatból. Jellemző az *-ll-ezés* (*illen, ollan, tülle*), a tyúk *tik* neve, a rövid *u* a *hús* szóban. És a *gernya*!

Nem volt ismeretlen nekem ennek a nyelvjárásnak számos eleme, ugyanis gyerekkoromban apám *szölleje* volt a nyaralóhelyem, a környéken pedig – akkoriban, 1950 táján – szinte mindenki nyelvjárást beszélő és akkor még többnyire magángazdálkodó paraszt volt. Így hát tudtam azt is, hogy a *gernya* 'sovány, vékony' jelentésű. Manapság csak föl kell ütni az Új magyar tájszótárt, és megtudható, hogy egyebek mellett Pápoc, Berhida, Balatonkeresztúr településeken gyűjtöttek *gernya* tájszót. Sőt változatai is vannak: *gernye, gérnyáncs*. A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára *gérnya, gérnyók, gérnyáncs, gérnyász* és más alakokat is jegyez. A *gernya* és változatai írásban alig-alig tűnnek elő, a Magyar nemzeti szövegtár 187 milliónál több szava között sem lelhető föl. A másik nagy adattár, a Magyar történeti szövegtár Szerb Antal regényéből (Útas és holdvilág, 1937) mutat be példát, egy párbeszédből: „– Sáríkám, tudod, hogy nem mehetek, micsoda ötlet! Kedvem sincs, meg aztán nincs semmi, amit felvehetnék. Csupa vacak pesti dolgom van. – Ne félj semmit, nagyon elegáns vagy te azokban. Na hallod, ezekhez a *gérnya* párisi nőkhez képest igazán nem vics...”

Egy másik alakváltozat, a *girnyó*, amelyik szintén 'sovány, vézna' jelentésű, az ÉKsz.² szerint bizalmas, kissé tréfás stílusértékű, előfordul Jókai Anna regényében: „ez a *girnyó*, ez a nyakatlan kis pocok én vagyok, s ennek az embernek fogalma sincs rólam, nem lát, csak érzeke!” (Az együttlét, 1997). A két szépirodalmi adat, Szerb Antal és Jókai Anna mondata között bő fél évszázados különbség van, azonban a világhálón manapság is számos előfordulását lehet föllelni a *girnyó*-nak. Ezek nemegyszer a Szerb Antal-féle párizsi nőkre emlékeztetnek: „Lányok/nők! Mi a véleményetek erről a testalkatról? *Girnyó*?” – „Neked bejönnek ezek a *girnyó* lányok?” Úgy látszik: újabban nem a nyelvjárás, hanem bizonyos laza, városi szleng használja a szót: „Én nem t'om, hogy lehet, hogy megeszed ezt a sok sz.r.t, azt mégis ilyen *gernyó* vagy, te lány” (Loren Weisberger: Az ördög Pradát visel, 2014).

Nemrégiben az egyik napilap világhálós anyagában olvastam az újságíró méltatlankodását (valamilyen politikai

ügyről volt szó): „Hogy kitarthat-e ez a *nyivászta*, pótcselekvéses témafelvetés annyi ideig?” Most csak a szótárak segítettek rajtam, megtudtam, hogy 'gyenge testalkatú, sovány, beteges' jelentésű a *nyivászta*. Előfordulását Makón, Orosházán, Nagyszalontán, Sarkadon jegyezték, 'élhetetlen' jelentéssel pedig Sepsiszentgyörgyön. Ott *nyivászka* becéző alakot is használtak. Keresgéltem a szót mindenfelé a nyelvjárási feljegyzéseken kívül. Mindössze kétszer bukkant elő az előbb említett hatalmas elektronikus adattárakból. Az egyik a diáknyelvből, Hoffmann Ottó Mini-tini-szótárában van *nyamvadék, nyanyvadt, nyápic, nyeszi, nyivászta*, a szerző szerint akkor mondják, ha gyenge valaki. A másik előfordulás Moldova György könyvéből való. „Ha pedig valamilyen *nyivászta* akadémikus vagy irodalomtörténész tovább lacafacázna...” – írja regényében (A harmadik majom). Ez a tudomány embereit meglehetősen hétköznapi módon minősítő kitétel földézi a tudósokról régóta beidegződött képet, amelyhez Arany János is hozzájárult: „Nagy volt, mondok, a tudósnak / Az ő tudománya, / De mihaszna! Kevés hozzá / A vágott dohánya” (A tudós macskája). Petőfi Sándor versében az enni, inni jól tudó nemes úr jelenti ki: „A tudósok mind szegények” (A magyar nemes). Füst Milán, akiről barátja, Karinthy Frigyes az Így írtok ti irodalmi karikatúrájában ezt írja: „Hosszú ideig a »Nyugat« körül lebegett”, szintén hasonló képzeteket használ a tudósokra: „S ha sánta volnál netán: tudós púpos, aki mindig fázik, egyre didereg...” (A névtelen iszik).

Ugyancsak egy napilapban olvastam arról, hogy az újságíró elővette „rég, csesznye” magnetofonját. Mondanom sem kell talán, hogy nem ismertem a szót, de hamar rábukkantam, megvan A magyar nyelv nagyszótárában, nem csupán a tájnyelvi gyűjtélekekben. A nagyszótár szerint alacsony a szó előfordulási gyakorisága, 1–9-ig van besorolva. (Jegyezzük meg: van 100 000 feletti besorolás is!) Ennek a szónak is több alakváltozata van, jelentéseit így rögzítették feljegyzői: 'piszkos, mocskos; csúnya szájú, szemérmetlen; csenevész, hitvány; csúnya, utálatos'. Talán ennyi jelentés is elég ahhoz, hogy nehéz legyen kitalálni, milyen volt a régi hangrögzítő készülék. Hogy a ritka – nyelvjárási, szakmai, idegen stb. – szavak jelentésével tisztában legyen az olvasó, az írók ezt valamilyen módon megoldják. Mikszáth Kálmán például így ír egyik kisregényében: „Csak Kálmán gyereke nem hatott a dolog, s azt indítványozta Bélának, hogy menjenek ki az udvarra egy kis »kalabriászt« ütni kettesben. Ott a zsebében a kártya” (A batyus zsidó lánya). A *kalabriászt ütni* kifejezés még nem igazít el abban, hogy mit (vagy kit) kellene az udvaron ütni, de a kártyára tett célzás igen. Nyilván valamilyen régi kártyajátékról van szó.

Visszatérve a *gernyá*-hoz: lehettem volna más részén az országnak *nyivászta* is, *csesznye* is a szakácsnő szerint, ami-ben végül is már hatvan éve sem sokat tévedett.

Büky László

„Neked bejönnek ezek a *girnyó* lányok?”

Édes Anyanyelvünk

Lapunkat az Anyanyelvápolók Szövetségének tagjai tagdíjfizetésük időtartamában a megadott címükön a megjelenés napján fóliázott formában megkapják. A szerkesztőség visszamenőlegesen nem tudja biztosítani a lapot. A 2000 Ft-os tagdíjat az ASZ számlájára kell utalni: 11705008-20132015. A lap előfizethető a postahivatalokban is. A tagsággal, lapterjesztéssel kapcsolatos ügyekben az ASZ irodavezetője illetékes: kovacs.zsuzsanna@anyanyelvapolo.hu

Fekete István nyelvi kincsestárából

Az idén százhusz éve született és ötven éve elhunyt Fekete Istvánnal viszonylag keveset foglalkozott és foglalkozik irodalomtörténet-írásunk. Akadnak összefoglaló kötetek, amelyek a nevét sem említik meg. Pomogáts Béla Az újabb magyar irodalom (1945–1981) című könyvében (Gondolat, Bp. 1982) legalább szentel neki egy ötsornyi bekezdést, amelynek tételmondata: „A felszabadulás után ifjúsági íróként szerzett népszerűséget.” Legfőképpen ebbe a „skatulyába” helyezik el Fekete Istvánt, noha az író maga egyetlen könyvét sem tartotta ifjúsági regénynek. Ám nem tiltakozott hangosan e besorolás ellen, bölcs rezignációval tudomásul vette. Elhanem igaza van Sánta Gábornak, a Fekete István-életmű kitűnő ismerőjének és kutatójának, amikor ezt írja: „Ha Fekete István 1950 táján végleg elhallgat, ma senki sem tartaná ifjúsági írónak. Gárdonyi és Tömörkény követőjeként a kései népies próza természetudományos műveltségű szerzőjeként beszélne róla, és a nevét minden bizonnyal az ún. tündéri realizmushoz sorolnánk.” (Tempevölgy, 2016/4.)

Saját irodalmi célját illetően Fekete István egyszerűen és világosan fogalmazott: „béke és szeretet az élet minden rezdülése iránt”. E téren legkedvesebb példaadói Arany János és Gárdonyi Géza voltak. Képzettségét tekintve nem bölcsész, hanem felsőfokú végzettségű mezőgazdász volt, érthető hát, hogy témaválasztásában nagy szerepet játszott a természet. Az állatok, a természeti jelenségek, ezek változásainak leírása, a hozzájuk fűződő reflexiók mind megannyi nyelvi gyöngyszem. Igen sok megszemélyesítést használ, melyeknek többsége költői minőségű. Íme, néhány ezek közül:

„Este meg könnyű szélben hajlongott a sás, és a néma köd puhán ült meg a csalitok fölött, de úgy éjfél tájban felkelt a hold, és csontüregű szemével dermedten nézett a világra.” (Szilveszteri emlék) Itt a köznyelvi megszemélyesítések is művészivé nemesednek, pl. a szinesztézia (*néma köd*) és az egyéni leleményű metaforikus kifejezés (*csontüregű szemével*) által.

„Általában a padláson minden más volt, mint a lenti zajos életben. Itt homály volt és műltszagú csend, amit régi ruhák, utazókosarak, csizmák, edények leheltek felém, emlékeztetve elődeimre, akik viselték ezeket a ruhákat, utaztak ezekkel a kosarakkal hajnalokon és erdős estéken, és ezek a régi holmik megőrizték az elmúlt idők és emberek érintését.” (A tör)

A fenti részletben nemcsak szemléleti jellegűek, hanem hangulatiak is a megszemélyesítések. Az olvasó valósággal érzi az ábrázolt helyszín sajátos miliójét, a *műltszagú csend* bravúros jelzős szerkezet pedig egyben komplex szókép is.

Megfigyelhető, hogy az író mennyire foglalkoztatta az idő múlása, általában az időérzékelés relativitása. Életrajzi regényének is a Ballagó idő címet adta, de a természetben való szemlélődés során is fel-feltör a tudatalattijából az idő múlásának érzése.

„Barangolások erdei fényben, puha gyalogúton, kopott legelők tarlóján, bodzavirágok súlyos illatában és sötét fenyvesek tegnapjaiban, amikor észrevétlenül vállamra ült az Idő, és csendesen figyelmeztetett a sok tegnapi és a fogyó holnapokra.” (Barangolások)

„Majd ha a melegedő nap előtt földhöz lapul a tél fehér arca, és kibukkannak alóla a füvek meg a rögök, azok már az új esztendő gyermekei lesznek, akik nem is emlékeznek a régre, amely elment és elsüllyedt abban az örökkön növekvő óceánban, amelynek a neve: Idő.” (Téli napok)

Mindkét szemelvényben nagy kezdőbetűs az idő az író gondolat- és érzésvilágának egyik meghatározó motívumaként. A Téli napokban az idő végtelenségének poétikus kifejezése lenyűgöző. Viszont a kisbetűs *idő* is példa lehet annak szubjektív érzékelésére.

„Ment az idő nesztelen észrevétlenségében, és csak ilyenkor kaptam fel a fejem, amikor a kaszák öreg, nagy rendeket írtak a réten, és a füvek haldoklásukban nehéz illatot sóhajtottak.” (Téli berek)

Hasonlatainak elemei sokszor a természet jelenségei, találó jelzői hangulatossá, hatásossá teszik az ábrázolt jelenséget.

„Amikor a fiú elment a kunyhó takarásából, a szél majdnem fellökte. És ez a szél nem hullámzott, és nem vett lélegzetet. Egyenletesen rohant, mint a zuhatag vize, amely előtt nincs akadály [...] a felhőhegyek csipkés taraja sárgásfehér volt, mint az ázott szalma vastag füstje, amely mögött eltűnt a táj és az ég. A szél most már ordított. Egész ágak, nádszálak, levelek utaztak vad száguldással a levegőben, s úgy lehetett érezni, hogy az a rémséges, mozgó fal a következő percben rádől a világra.” (Tüskevár)

Persze vannak filozofikus mélységű hasonlatai is, amelyek meghatározó hangulati hatást gyakorolnak az egész szöveggörnyezetre, s olykor sajátosan egyediek, szinte meghökkentőek az e stílusesszék által keltett asszociációk.

„A sóhajtó sírásra megrepbenik az egyik gyertya, mint-ha elaludna, aztán a láng kibontja szárnyait, és repül, mint a küldetés. Városok, hegyek, folyók maradnak el alatta, és felette idegen csillagok.” (Tíz szál gyertya)

„Ebben a pillanatban néma a legelő, mint üres szobában a fehéren vetett ág, amiről nem tudni, ki fekszik bele, de hideg és várakozó...” (Bogács)

Egy-egy remekül megválasztott igealakja olyan eredeti szemléletről tanúskodik, mint az alábbi idézetben az utolsó tagmondatbeli.

„Ha tavasszal a hegyeken olvadni kezdett a hó, és a patkok csattogva nyargaltak a sziklák között, annyi szemetet hordtak a folyóba, hogy az szinte rosszul lett, s a szemetet kihányta a partra.” (Lutra)

A természet jelenségeivel kapcsolatos allegorikus képei is költőiek.

„Hajnalokon még végigkocog a határban a tél, de a regeli nap fényessége elől már a fagyzugokba húzódik. Birodalma fogytán fogy. Köhögő öregember lett a kemény legényből, kinek aszott bordáit megzörgeti a hajrázó márciusi szél.” (Március elején)

A statisztikák szerint Fekete István a legolvasottabb magyar írók közé tartozik. Múltán. Sajnos napjainkban csökken az olvasás népszerűsége. Ma már az általános iskolások körében sem olyan népszerűek az író művei, mint az 1960-as, 70-es években. Pedig a fogalmazástanítás, az irodalomelméleti fogalmakkal való ismerkedés területén is valóságos kincseshánya az ő „tündéri realizmusa”.

Gerendeli György

Magyaróra

A 2019-ben indult Magyaróra idei 3–4. száma novemberben jelenik meg, témája a kortárs magyar irodalom. A szerkesztőség címe: magyarora.folyoirat@gmail.com. A lap előfizethető a postán. A kedvezményes éves előfizetés: 2500 Ft/év. A lap elektronikus úton előfizethető és megvásárolható az e-nyelv.hu könyvesboltjában is, és ugyanitt elektronikusan is letölthető.

Madách, a nyelvművelő

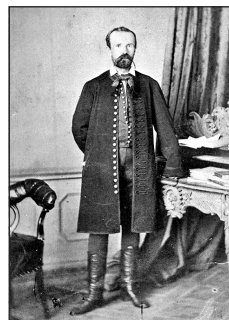
1862. január 30-án kelt az az értesítés, amelyet Madách Imre a Kisfaludy Társaságtól kapott báró Eötvös József elnök és Greguss Ágost titoknak aláírásával. Arról értesítik, hogy az aznapi ülésen a Kisfaludy Társaság tagjává választották, s kéri, hogy miután az egyik ülésen a társaság egyik tagja bemutatja őt, egy általa választott tárgykörből tartson székfoglaló előadást. Arany János, akit később levélben kér fel arra, hogy ő legyen az, aki bevezeti a társaságba, már néhány nappal korábban, január 24-én értesíti magánlevélben a megválasztásáról. Madách Imre március elején arra kéri barátját, hogy olvassa át az értekezését, *Az aesthetica és a társadalom viszonyos befolyása* című tanulmányát, melyet eredetileg a Szépirodalmi Figyelő számára cikknek szánt, de átalakítva ezt kívánja előadni a Kisfaludy Társaságban. Kéri Arany Jánost, hogy értékelje, vajon érdemes-e arra, hogy székfoglalóként felolvassa. 1862. március 27-én Madách Imre Pestre érkezik, s miután Arany János bemutatja, Madách Imre – barátja jóváhagyása után – ebben a témában megtartja székfoglalóját.

Az értekezés tárgya a *szép* vizsgálata, az esztétika haszna az egyén és a nemzet életében. Madách az antik műveltségben, az európai és a magyar történelemben való jártasságát is megcsillogtatja. Olvasottságát, műveltségét bizonyító példák során át jut el a nyelvi igényesség kérdéséhez. Az „élő szóval vagy írott betűvel gyakorolt nyilatkozások”-at, azaz kora szóbeli és írott kommunikációját egyaránt elemzi. Madách Imre megyei hivatalnokként, majd előbb megyei, később országgyűlési képviselőként jól ismerte a hivatalos nyelvhasználatot. Az országgyűléseken elmondott szónoklataival országos sikert aratott, költőként kora szépirodalmi stílusában is jártas volt, de szívesen foglalkozott a humán és a természettudományokkal, ezért hiteles elemzője a kor jogi, hivatalos nyelvi formáinak, a szónoklatok, az irodalom és a tudomány nyelvének. Ezeket a nyelvváltozatokat elemzi székfoglalójának egy bekezdésében. Fájjalja, hogy az esztétika, melyen – az értekezés tartalmából következtetve – nyelvi igényességet ért, csupán a szépirodalom jellemzője. „Tudományos tárgyalásokban elnézzük a legalaktalanabb alakot” – állapítja meg kissé haragosan. Ugyanígy: „Megyei jegyzőkönyveinkben hemzsegnék a legbotránkoztatóbb kifejezések”, „politikai szónoklatainkban az ízlés minden lépten-nyomon új sérelmet szenved”. A sajtó nyelvét is bírálja, a publicisztikai „műformák” elhanyagolását fájjalja. Véleménye szerint az igénytelen stílus „a nemzet ízlésének rontására, a szép érzékének eltompítására” való. Jó példaként a görög műveltséget, a görögök nyelvi igényességét, szónoklatait említi. Ezt írja: „Egy solecizmus elég volt Athéne legünnepelebb szónokának aj-

kán, hogy az az utolsó varga fülét megüsse, – s a legnépszerűbb embert lehetetlenné tegye.”

De mi is az a solecizmus, amely ily megbotránkoztató volt egykor? A szó a kis-ázsiai, kilikiai Szoloi város nevéből ered (*szoloikiszmosz*), a görögöknél hibás beszédet jelentett. A leírások szerint ugyanis ezen a helyen „igen romlott görög dialektust” beszéltek. Mára átalakult a szó jelentése, az etimológiai szótár szerint a *solecizmus* durva nyelvtani, mondattani hiba. A retorikai-stilisztikai lexikon szerint a szakszó jelentése: a szó- és a mondat szerkezetekben előforduló barbarizmus, az idiomatikus korrektség elleni vétség. Változatai a *barbarolexis*, a *tautológia*, a *pleonazmus* és a *perisszológia*. Mit jelentenek ezek? A barbarizmus a szavak fonetikai értelemben helyes kiejtése, azaz hangzásbeli tisztasága elleni vétséget jelent, de a nem szabatos nyelvi elemek alkalmazására is értik. A görögöknél idegenszerű kiejtést jelentett, hasonlóan, mint ahogy manapság kifogásoljuk a magyarban a germanizmus vagy az anglicizmust. Az idiomatikus korrektség elleni vétség lehet például az, ha valaki egy állandósult szókapcsolatot helytelenül

használni (pl. *kemény dió* helyett *nehéz dió*). A barbarizmus megjelenhet tagolási hibaként vagy hibás hangsúlyozásként. A barbarolexis az idegen szavak helytelen átvételéből fakadó nyelvi, stilisztikai vétség. Gyakori hiba a publicisztikában, a köznyelvben, a hivatali stílusban. A tautológia azonos vagy hasonló jelentésű szavak ismétlése, ami rendszerint stílushibának tekinthető. A pleonazmus kifejezést a *szószaporítás* szócikkben tárgyalja a Nyelvművelő kézikönyvtár, szótörlősként definiálja a töltelékszavakat, beszáradt szavakat.

szédőtöltelkek fölöslegességét említve példaként. A hivatali, a közéleti és a sajtónyelvben gyakran előfordul ez a nyelvi jelenség. A perisszológia is nyelvi fölöslegre utaló kifejezés, mellékmondatok azonos jelentéssel történő szükségtelen ismétlődését jelenti.

Madách Imre értekezésének terminus technicus, a *solecizmus* tehát összetett nyelvi problémára utal, lényege a nyelvi igénytelenség: a helytelen ejtésre, a szövegben megjelenő fölösleges szó- és kifejezésbeli, mondattani és retorikai többletre, stílushibára egyaránt utal.

Aki ismeri Madách Imre életét és munkásságát, sokoldalú embernek láthatja: a tudományok iránt érdeklődő, művelt íróként, költőként, szónokként, politikusként emlékezünk rá. Arra írásaiból is következtethetünk, hogy nyelvtanilag mennyire igényes volt, de azt kevesebben tudják, hogy tudatosan is foglalkozott nyelvművelési kérdésekkel. Értekezése bizonyítja, hogy mennyire fontosnak tartotta az esztétikai és nyelvtani szempontból egyaránt helyes nyelvhasználatot. S ami megdöbbentő: amit *Az ember tragédiájának* költője a XIX. század közepén megfigyelt és leírt, az még a XXI. században is időszerű.

Gréczi-Zsoldos Enikő

Felszabadulás

Jóllehet háromnegyed százada volt egy így nevezett és sok évig április 4-én megünnepeelt történelmi esemény, ezúttal mégsem erről lesz szó.

Mintegy három hónapon át tartott a koronavírus miatti vészhelyzet. A sokat emlegetett olasz eredetű szó, a *karantén* önmagában jelentette és testesítette meg a kényszerű bezártságot, a rabságot vagy akár a börtönt is. A háborút ugyan nem, de azért mégis volt „ki” (avagy mi) ellen harcolni. Lassan, fokozatosan történtek ugyan enyhítések, ám e cikk írásakor a vírus „még itt van közöttünk”, ahogy a szaktekintélyek mondják. Mindenesetre egyszer csak bekövetkezik, hogy szabadabbak leszünk, szabadabban élhetünk: talán a maszkot is félretehetjük majd.

A *szabad* szóval összefüggésben több szótár (köztük a Tinta Könyvkiadó Magyar szókincstára) is bizonyos értelemben egyenlőségjelet tesz néhány belőle (tovább)képzett igénk közé. Valóban:

ezek lényegében egymás szinonimái, azaz rokon értelmű megfelelői. Ha konkrétan a vírus és/vagy a karantén kapcsán használjuk őket – vagy éppen a közös tövükből képzett főnevet/igenevet –, akkor leginkább a bővítményük (vonzatuk) az, ami némi eltérést mutat: „A *karanténtól* meg a *vírustól szabadulva* újra fellellegeztünk.” „Vége *kiszabadulunk* a karanténból, és meg *is szabadulunk* a vírustól.”

Van még egy igekötős képződmény, a címbe is erre utaltunk. Most kezd ennek egy megújultabb jelentése, értelme lenni. Június elején egyszerre kaptam két levelet is nyolcvan év fölötti budapestiektől. (De írhatták volna az ország más tájáról is.) Megható volt látnom mindkettejük egybehangozó vágyát: „Várjuk a *felszabadulást!*” és: „Reméljük, hogy közelesem lecseng a járvány, s talán *felszabadulhatunk* már. Adj a Isten, hogy úgy legyen!”

Hozzáteszem: hátha e kis írás is már *felszabadulva* – felszabadult érzéssel – olvashatjuk...

Holczér József

A metafora szerepe az emberi gondolkodásban

A kognitív nyelvészet az 1980-as évek óta létező ága a nyelvtudománynak. Ez az irányzat a nyelvet nem a szerkezet és nem a táblázatokba foglalható nyelvleírás szempontjából közelíti meg, hanem az emberi megismerés felől. A kognitív nyelvészet nem kívánja elválasztani egymástól az ember nyelvi és nem nyelvi tevékenységét, ezért kap központi szerepet a jelentés és a megismerés. Ennek a felfogásnak a követői ugyanis úgy gondolják, hogy a nyelv nemcsak eszköz a megismerésben, hanem az a közeg, amelyben a világról alkotott tudásunk kiforrálódik. Ebben a folyamatban kölcsönösen befolyásolják egymást a nyelvi és nem nyelvi tényezők.

A kutatások fő tárgya a kognitív metafora, amely a fogalmak között jön létre, és funkciója nem a nyelvi díszítés, hanem az új fogalmak létrehozása. Ha például a hétköznapi nyelvben azt mondjuk, valaki *éleslátású*, *széles látókörű*, *jól látja a problémákat*, akkor nem a szemészeti leleteiről, hanem a tudásáról, a szellemi képességeiről és a problémákhoz való hozzáállásáról beszélünk. Ráadásul ezt mindnyájan jól tudjuk, nincs szükségünk retorikai vagy poétikai elemzésre ahhoz, hogy megértsünk egy ilyen nyelvi kifejezést. Ez azért lehetséges, mert gondolkodásunknak szerkesztési részei a hétköznapi metaforák, az idézett példák pedig két fogalom, a TUDÁS és a LÁTÁS metaforikus összekapcsolódásának nyelvi megnyilvánulásai. Az összekapcsolódás ténye különösen érdekes a kutatók számára: a metaforák ugyanis leggyakrabban egy konkrét és egy absztrakt fogalmi tartomány között jönnek létre. Ennek oka legjobb tudásunk szerint az, hogy a konkrét dologról szerzett tapasztalatainkat – példánkban a fizikai látásról tapasztaltakat – átvisszük egy absztrakt dologra is, amelyről más-különbben nem tudnánk beszélni. A fentiekben a TUDÁS az elvont fogalom, a LÁTÁS pedig a konkrét. Ez utóbbiról mindnyájan rendelkezünk fizikai tapasztalatokkal. Tudjuk, hogy ha valamit nem látunk, akkor nehezebb megértenünk, mi is az a dolog valójában. Tudjuk, hogy ha romlik a szemünk, akkor egyre kevésbé tudjuk megkülönböztetni a dolgokat egymástól, nehezen körvonalazódnak, homályos a látásunk. Ezeket a szavakat akár metaforikusan is felfoghatnánk, ebben az esetben azonban máris valami másról, a szellemi vagy lelki megértésről beszélünk. Ezeket az absztrakt fogalmakat metaforikusan kell megragadnunk, mert közvetlenül csak nehezkiesen tudnánk nyilatkozni rólok. Ilyenkor a konkrét fogalmi tartomány bizonyos elemeit kiemeljük (mint például a látás élességét vagy a látókör szélességét) és átvisszük az absztrakt fogalmi tartományra, ahol ezek segítségével érzékeltetjük, hogy az absztrakt fogalmi tartomány melyik összetevőjére gondolunk.

Mit mond tehát a kognitív nyelvészet, mi történik a fejünkben, miközben megismerjük a világot? Mi zajlik le ténylegesen az emberi gondolkodásban, amikor megértünk valami újat, amit addig nem ismertünk? Szakszavakkal kifejezve a konkrét fogalmi tartomány a forrástartomány, az absztrakt pedig a céltartomány, amelyek között megfélemléseket, azaz leképezéseket hozunk létre. Így keletkeznek az emberi gondolkodásban az új fogalmak, amelyek aztán a mindennapi nyelvhasználat során változnak, formálódnak. Ez a folyamat a fogalomalkotás, idegen szóval konceptualizáció.

A fogalmak formálódása jól nyomon követhető az évszázadok alatt bekövetkezett jelentésváltozások vizsgálatával is. Ha például az ELME fogalmát vizsgáljuk, és megnézzük, milyen metaforikus kifejezésekben beszéltünk az elméről több évszázaddal ezelőtt, akkor kiderül számunkra, hogy az *elme* szó régen 'szív' vagy 'lélek, kedély' jelentést is felvehetett. Vörösmarty írja 1824-ben: „Bodrogköz” csendes szigetében kívánczik *elmém*”. Egy 1774-es keletkezésű könyvben a juhok tenyésztéséről ezt olvashatjuk: „[a szép kosokat figyelni kell,] hogy azok által a’ tovább való jó magnak szaporodása felől bizonyítofokká tétetthefsünk és nyugodtt *elmével* lehetsünk”. De már a XVI. században, a Kazinczy-kódexben is találunk hasonló kifejezést: „kérlek tégedet [Szűz Mária] én szegény bűnös alázatosan kegyes *elmével*”. A három idézett példában olyan kifejezéseket találunk, amelyeket ma már nem az *elme*, hanem a *szív* vagy a *lélek* szóval használunk, például *alázatos lélekkel* fordulunk a szentekhez, *nyugodt lélekkel* gondolunk valamire, és a *lelkünk* az, ami *valahová kívánczik*. Az érzelmi megnyilvánulásokat ma már nem annyira az *elme* fogalmához, mint inkább a szívhez vagy a lélekhez kötjük, s ennek okai messze vezethetnek. A lélektan, valamint az önreflexió, az önelemzés képességének fejlődésével érzelmeinket megtanultuk különválasztani a gondolatainktól, másképp ismerjük már meg saját benső világunkat, mint több száz évvel ezelőtt, ami a nyelvhasználatban is megmutatja lenyomatait.

Nemcsak a kollektív nyelvhasználat formálhatja azonban a fogalmakat, hanem az egyéné is. A metaforák elemzése segít megérteni azt is, hogy például a manapság oly népszerű pszichoterápiák során mi történik az emberi elmében, amikor egy-egy tudattalan folyamatot megértünk. Aki járt már valamiféle terápián, az tapasztalhatta, hogy igen gyakran elhangzik a kérdés: „Mit jelent Önnek ez vagy az?” Például egy álom, egy esemény kapcsán a terapeuta első gondolja annak kiderítése, hogy a páciens számára mit szimbolizál egy-egy tárgy, dolog, amely őt erősen foglalkoztatja. Az álmokban, fantáziákban vagy akár az eseményekben szimbolikusan szereplő tudattalan tartalmakat asszociációkkal igyekszik feltárni a terapeuta. Ez végső soron ugyanaz a jelentésszervezési folyamat, amelyet fentebb leírtunk, és amelynek során leképezések jönnek létre két fogalmi tartomány között: az álom- vagy fantáziakép és az általa hordozott jelentés között. A jelentéseken keresztül kirajzolódik a páciens világértelmezésének lélektani szerkezete. Ez az, amin hosszas és fáradságos munkával változtatni lehet, amennyiben a páciens motivált a munka elvégzésében. Az egyéni jelentéstartományokat saját értelmező munkával, sok-sok fáradsággal hozzuk létre, és a mentális egészségért végzett munka során új jelentéseket értünk meg; bővül számunkra a világ, szélesednek ismereteink önmagunkról és a minket körülvevő világról. A jelentésszervezés során a metafora nélkülözhetetlen eszközünk: mint valamiféle kapocs, úgy segít felszínre hozni és megérteni a tudattalan tartalmak jelentését. Eközben egész világismeretünk formálódik, végső soron fogalomkincsünk gazdagodik, s egyénként mi magunk is hozzájárulunk a kollektív gondolkodás fejlődéséhez. Ez az, ami a kognitív nyelvészet fókuszában áll: az ember, a nyelv és a gondolkodás kapcsolata.

Szabó Réka

A szerző az intézet Lexikográfiai Osztályának tud. munkatársa (a szerk.).

Szálkák – koronavírus-járvány idején

Az év elején Kínában kitört járványról megjelent első híradás leszögezte, hogy tüdőgyulladással jár, de nem *atípusos* tüdőgyulladás, ugyanis más a kórokozója, mint a sok évvel ezelőtt felbukkant és így nevezett járványé. Később mégis *atípusosnak* mondták, mert ez sem a szokásos tüdőgyulladás. A latinban az *a-* tagadó előképző: *morális* – *amorális*, *szimmetrikus* – *aszimmetrikus*. De ha már latinos szóval akarják kifejezni, helyesebb volna az *atipikus* forma. Ez a vírus is rendhagyó, ilyen még nem volt. Csak hasonló. Például a SARS-nak nevezték.

Szerencsére ezúttal nem újabb betűrövidítést kellett megtanulnunk, hanem a kórokozó alakjáról rögtön *koronavírusnak* nevezték. Igaz, hamarosan azt is megtudtuk, hogy többféle koronavírus létezik, ezért a hivatalos elnevezés mégiscsak rövidítés lett: COVID 19 vagy CO19, de a közbeszédben már elterjedt a *koronavírus* megjelölés, legfeljebb kiegészítve: *új koronavírus*.

Az interneten külön honlapot szenteltek a járványról való tájékoztatásnak. Ebben egyik fejezet a „valós idejű világstatisztika”. Mit jelent ez? Folyamatosan pörögnek a számok: hol mennyien fertőződtek meg, hányan haltak és hányan gyógyultak már meg. De akkor miért nem *folyamatos* statisztikának hívják? A statisztikák máskor egy meghatározott időre vonatkoznak, többnyire egy évre visszamenőleg, de az az idő is valós, nem kitalált. A múlt idő is valós, sőt, a jövőt is valóságnak vesszük, különben nem terveznénk, nem íránk be a naptárunkba későbbi időpontokra teendőket. Csak a mese ideje nem valós, ezt jelezzük azzal, hogy „egyszer volt, hol nem volt”. Ebben az értelemben írják múlt időben a regényeket. De némelyik nem valós történet is valós történelmi időbe van helyezve. Csak az utópiák, fantasztikus regények ideje nem valós, hanem képzelte, azaz fikatív, ezért is hívják a tudományos-fantasztikus regényeket *science fiction*-nek, azaz *sci fine*-nek. Máskor az

egyidejű vagy azonnali szó helyett szokták a *valós idejű* kifejezést használni. Persze, ez is tükörfordítás a *real time*-ből. Honnan is vehettük volna, ha nem az angoloktól? Akié a világlap, az a diktálja a nyelvi divatot is.

Ha még eddig nem terjedt volna el az „onlajn” szó, a járvány miatt menthetetlenül belevésődött a köztudatba. Az emberek *online* rendelnek árut, *online* dolgoznak, másképpen *home office*-ban, *online* működik az iskola, vannak *online* múzeumok, *online* gyógytorna stb. Változtatás nélkül hol határozó, hol melléknév. Pedig nagyon egyszerű magyarul mondani, van minta: *távbeszélő*, *távírat*. Ennek megfelelően: *táv munka*, *távoktatás*, *távrendelés*, *távgyógytorna*. Az *onlajn* nagyon rosszul hangzik magyar fülnek, akár csak a *fájl* (*file*), a *dizájn* (*design*), a *kombájn* (*combine*). Nem véletlen, hogy a Szóvégműtató szótárban egyetlen *-áj* + mássalhangzó végű szó sincs. Ilyen lett volna a *muszáj* a *muss sein* német kifejezésből, de lehagytuk a végéről az *n*-et. Még így sem lett egészen szalonképes, pedig nagyon kifejező, hasznos szó. Alig merem remélni, hogy az *online* nem lesz itt ragadó vendég.

Az ismeretlen betegséggel kapcsolatban és attól függetlenül is elszaporodtak az álhírek. Ezeket mostanában *fake news*-nak nevezik. Bár most egész internetes újságok (*portálok*), honlapok létesültek erre, régen sem volt annyira ismeretlen a jelenség, hogy ne volna magyar neve. Nem hallottak még a hírlapi *kacsáról*?

Sokan elvesztették az állásukat a járvány idején. Akár vétség miatt, akár politikai okból, akár gazdasági kényszerből szüntetik meg valakinek a munkaviszonyát, a média már jó ideje csak ezt a legdurvább szót használja: *kirúg*. Például: „... saját fő támogatójának is *kirúgta* az emberét az egyik önkormányzati cég éléről.” „Mind az öt panasztevő munkatársnak megígérte, hogy csak az ő jóváhagyásával *rúghatják ki* őket a következő két évben.” „Az üzlet érdekében néha *ki kell rúgni* embereket.” Pedig vannak fokozatok: *felmond*, *elbocsát*, *elküld*, *kitesz*, *kidob*. A *kirúg* szó csak nagy vétség, a főnökséggel való összetűzés esetén indokolt.

Buvári Márta

Hajszálon múlik

A *rajta múlik* megváltozott értelme (eredetileg 'miatta hiúsul meg', újabban 'tőle függ' is) régi és visszatérő témája a nyelvújító szakirodalomnak. A Nyelvújító kézikönyv második kötetének (1985) bibliográfiája szerint korábban Nagy J. Béla, Kovalovszky Miklós és Grétsy László is írt róla. Ez is jelzi, hogy a jelentés kitágulása nem mai fejlemény, hanem legalább százéves.

Miért érdemes mégis visszatérni erre a kérdésre? Egyrészt azért, mert kiváló példa a jelentésváltozás folyamatának szemléltetésére, másrészt pedig azért, mert a régebbi jelentés korántsem tűnt el, hanem olykor zavaróan keveredik az újabbal.

A Nyelvújító kézikönyv második kiadása (2005) ezt a példát hozza a jelenségre: *A kapusunkon múlt a győzelem*. Ez a mondat a mai nyelvérzék számára is kétértelmű: 1. 'a kapusunknak köszönhetően, az ő jó teljesítménye miatt győztünk'; 2. 'a kapusunk miatt, az ő hibái miatt nem győztünk'. Legfeljebb a szövegjelölés igazíthat el abban, melyik értelmében használta a szerző a *valamin múlt* kifejezést.

Újabban is találkozom olyan sajtónyelvi példakkal, amelyek azt jelzik, hogy a korábbi jelentés nem adta még át a helyét az újabbnak azzal az egyértelműséggel, ahogyan ez például az *ural* 'uralkodik' esetében történt. A két jelentés együtt, egyszerre hat, és ez olykor nagyon megnehezíti a megértést.

Mind a két példám a külpolitikai újságírás háza tájáról való, ez azonban nem függ össze a kifejezés természetével, inkább csak az én érdeklődésem irányát jelzi.

Lássuk tehát a példákat (mind a kettő egy országos napilapból való). Az egyik így hangzik: „A volt [török] belügyminiszter már tavaly az alkotmánymódosító referendum kapcsán szembement Erdogannal. Akkor az igenek győzelme *hajszálon múlt*, külföldi megfigyelők szerint választási csaláson.” Első olvasásra ezt úgy is érthetjük (és én, bevallom, így is értettem), hogy egy hajszál hiányzott ahhoz, hogy sikerüljön, megtörténjen az igenek győzelme. De hiszen valójában sikerült Erdogan terve: az igenek győztek, és ennek alapján be tudta vezetni az elnöki rendszert Törökországban!

A másik idézet szerint „*Kicsin múlt*, hogy a sógoréknál a demokratikus jelölt futott be”. Ezzel ugyanaz a probléma, mint az előző mondatnál: a szerző azt akarta mondani, hogy kevés híja volt, hogy az osztrák elnökválasztáson ne a „demokratikus jelölt” (azaz a zöld jelöltje) fusson be, de végül mégiscsak ő győzött. Szót érdemel a *sógoréknál*, azaz 'az osztrákoknál, Ausztriában' kifejezés is, amely – mint ezt néhai munkatársunk, a mindentudó Del Medico Imre többször is kifejtette – voltaképpen szótévesztés, mert eredetileg nem az osztrákokra, hanem a németekre vonatkozott: az osztrákok voltak a mi politikai „háztársasaink”, s az ő testvérük, testvérménztük, a németek voltak a sógorok. De az egykori viszonyok emléke elhalványult, s ez a jelentésváltozást véleglővé tette.

Vajon ez történik-e a *valamin múlt*, *hajszálon múlt* esetében is? Ennek a megőrzésére nem vállalkozom, legfeljebb azt a tanácsot tudom adni, hogy ha félreértés fenyeget, keressünk valami egyéb megoldást: „Akkor az igenek csak egészen kis különbséggel győztek”; „Nem sok hiányzott ahhoz, hogy az osztrák elnökválasztáson ne a zöld párti jelölt győzzön”. Ezen *ne múljon* a mondat értelme!

Kemény Gábor

„Nevünk minekünk nincsen, mert minek...”

Egypercesek Örkeny névadásáról

Nomen est omen – mondjuk olykor okkal, máskor ok nélkül, ha a nevek és az emberek terelődik a szó. A név meghatározó lehet egy-egy valós személy vagy regényhős sorsát illetően is. Ami nagy különbség, hogy az élő emberek a szüleiktől kapják a nevüket, míg a kitalált szereplők esetében az alkotó a névadó. Egy-egy híres regény, novella vagy dráma hősei egy idő után szinte szimbólummá válnak. Részei a közös kulturális múltnak, egy generáció élményvilágának, egy nemzet sorsának – feltéve, persze, ha egy nyelvet beszélünk.

Bárki lehet Tót

Ha azt mondom, doktor Varsányiné, milliónyi magyar honfitársam tudja folytatni a mondatot. Amikor elképzeljük a hölgyet, nagyjából ugyanazt gondoljuk felőle. Valaha jobb napokat látott özvegynek hisszük, középkorúnak, kicsit testesnek, de még jó erőben lévőnek. Nem Baloghnéról van szó vagy Kovácsnéról – doktor Varsányinéről. Aki virtigli magyar, ezen belül budapesti, hiszen minden katasztrófában és örült helyzetben feltalálja magát.

Örkeny István zsenialitása a névadásban is megnyilvánult, ami az egyik legnehezebb része az alkotói folyamatnak. Tóték – az egyik leggyakoribb családnév Magyarországon. Bárhol, bárki lehet Tót. Tízezer. Sok száz család. Bárki lehet dobozoló, áldozata az értelmetlen zsarnokságnak, Varró őrnagynak viszont mintha nem is lenne neve. Csak Őrnagyként marad meg bennünk, mert a háborúnak, az örületnek, a mindenkit megnyomorító kegyetlenségnek nincs mindig egy arca.

Az egyik legcsúfondorosabb egypercesben egy olyan fricska elevenedik meg, amely csak azok számára érthető, akik a „létező szocializmus” világában nőttek fel. Ekkortájt divatba jött közhírré tenni, hogy egyes vezető kormánytagok és funkcionáriusok mikor és meddig mennek szabadságra. Teljhatalmú emberekről, pártkorifeusokról volt szó.

A fricska e történetben az, hogy ezúttal egy meglehetősen hétköznapi munkát végző parasztember nyaralási idejét közli, Balogh II. Istvánét, aki lócsutakoló. Ez eleve nagyon hétköznapi foglalkozás, arról nem is beszélve, hogy Balogh István egyike azoknak a neveknek, melyek igen nagy számban fordulnak elő Magyarországon. A II. megjelölés is azt mutatja, hogy a bábolnai állami gazdaságban is többen viselik ezt a nevet. Egyszóval a *lócsutakoló* kifejezés kontextuális hatással rendelkezik. Annak közlése, hogy Balogh II. István szabadságra megy, és ez közérdekű hír, amit ugyanúgy jelentenek be, mint valamelyik miniszterét (ami persze a valóságban sosem fordult elő), az egész egyenlősdínek beállított társadalmi rendszer állóságát és csődjét fejezi ki.

Nikosz, te édes, édes

Haris Márton vajár, Pereszlenyi József pedig mi más lehetne, mint anyagmozgató, Mahr Gitta szoprán énekesnő, Besztercei meg – münév? – zenekritikus. Az új lakó című Egypercesben a szomszédok – valami Románék vagy Révészék – csak egy hete költöztek be. Még névtáblájuk sincs. Aztán később kiderül, nem tévéjáték szinopsziséban megírt jelenet a veszekedés, a gyilkosság, hanem a való élet. Egyébként pedig Rónainak hívták a főszereplőt, aki az enyhítő körülmények miatt csak nyolcévi börtönt kapott.

Ezek átlagos pesti belvárosi családnévek, nem bírnak olyan különleges patinával, mint Kászonyiné Kakas Hannáé, aki néprajzkutató – az ezért is figyelemre méltó, mert abban az időben még a diplomás nők sem örítették meg a lánynevüket –, és aki magnóra veszi, hogy is történt, amikor Kiss Puki Bálintot, az öles termetű patkolókovácsot – a dupla családnév vidéki jellegzetesség – a folyó jegén halálba kergette a ludvérc.

Olykor nem is kell teljes név. Elég csak betűzni: Tá. Dé. Vé. Ez a három betű különféle kontextusban mindent elmond a magyar történelemről. Egy-egy sor, és tudjuk, mikor és miért születtek a dedikációk. Hamara Kristóf min. tanácsosnak, hazafias hódolattal lófő Tá. Dé. Vé. Biatorbágyi Blumfeld Móricnak, a nagy humanistának, a Hungária Első Gumi vezérigazgatójának, az írók bőkezű istápjának. Ostorovits Kornélnak, a nagyszerű kritikusnak, a Göbbels prózája című esszé szerzőjének, majd: Ostorovits Kornélnak, Az elhajlás jelei Kautsky ifjúkori műveiben szerzőjének.

És hogy változik a világ: „köszönet Blumfeld Móric bácsinak (Állatkert) a szép vizslakölykökért”. A név tehát önmagában, a történelem viharai közepette olykor semmit nem ér, vagy éppenséggel árulkodó volta miatt szerencsétlenséget hoz viselőjére.

A külföldi nevek esetében sem találkozunk kézenfekvő közhelyekkel: a bolgár kertész Apostol Barannikov a Nincs semmi újság című zseniális Egypercesben, a fekete hajú görög fiú Menelaosz Nikosz Evangelidesz a Te édes, édesben, Gunnar Ingridsson mi más lehetne, mint Nobel-díjas svéd tudós.

Nem ritka, hogy a főhősnek mind a családi, mind a születési nevét megtudjuk. Hajduska Mihályné Nobel Stefánia – a családnév szokványossága mögött egy ritka lánykori nevet találunk, a kettő mintha egyensúlyt teremtené. Akárcsak Kenyeresné Knoblauch Ágika esetében: ő az a kis mindentudó, aki „egymás után nyeri meg a vetélkedőket, s már kétszer járt üdülni Szocsiában”.

Mindenesetre, a név nagyon fontos. Panaszkodik a rizszem: „Rizznek hív. Nevünk minekünk nincsen, mert minek. Nevet adni két fajta sajtúnak kell, két fogpasztának, két regénynek, nehogy összetéve vesszék őket. De két rizznek? Mi még a borítékra sem írunk címet.” De azért nem szereti, ha összetéveszti a postás egy másik rizsszemmel...

Örkeny műveit – mint minden abszurd íróét – nagyon nehéz lefordítani más nyelvre. Ennek egyik oka éppen az, hogy az ő nevei beszélnek. És olyan „bőbeszédűek”, hogy azt aligha érti meg más, csak aki itt született, ebben az országban és egy bizonyos korban.

A Rajk-per, koreaiul

Örkeny egyik leghivatottabb műfordítója a koreai Kim Bogook, aki több mint 12 évet élt és oktatott Magyarországon, miközben jó pár évig egy kis faluban lakott. Doktori disszertációját az Egyperces novellák idegen nyelvre történő fordításának problémáiról írta. Jelenleg a Sungkyunkwan egyetem kelet-ázsiai tanulmányok akadémiaján kutató professzorként dolgozik. A fordíthatóság és a fordíthatatlanság elméletének Egypercesekben való alkalmazására egyebek között az 1949 című idézi.

„Rajk László külügyminisztert, a párt régi harcosát, saját kérésére halálra ítélték. A kivégzés a kölcsönös egyetértés és bizalom jegyében folyt le, kisszámú meghívott előtt.”

Ahogy Bogook megjegyzi, ha a fenti novella befogadója nem magyar anyanyelvű, a magyar anyanyelvű és kellő történelmi ismeretekkel rendelkező olvasóktól igen eltérően értelmezheti a művet. Azok, akik nem ismerik a Rajk-per körülményeit, nagyon nehezen értik meg a mű írói üzenetét. Mint tudjuk, a fenti „novella” anyagát szolgáltató Rajk-per igen fontos szerepet játszott Örkeny írói munkásságában és gondolatvilágában. Egyik interjújában azt nyilatkozta: „Jól emlékszem arra az estére, amikor hirtelen megvilágosult előttem minden. Ez a Rajk-tárgyalás napja volt, amikor Déry Tibor engedélyt kapott, hogy meghallgathassa. Este felmentem hozzá, és ő azt mondta: betanult szöveget mond, egy szó sem igaz az egészről. Hát ez volt az elektrosokk, ami engem kigyógyított a szkizofréniából.”

Persze ahány nyelv, annyiféle megközelítés és fordítói dilemma. Némelyik Egyperces a jellegzetes nevek nélkül semmiféle mondvánnyá válik, és nehezen ültethető át még azon országok nyelveire is, amelyeknek állampolgárai ugyanabban a korban, hasonlóan abszurd – és valós – helyzeteket éltek meg.

Elek Lenke

A gyógyító ima – bevezetés a nyelvterápiához

Állunk a sírnál, a pap felszólítja a megjelenteket, hogy imádkozzanak, mondják el együtt Az Úr imáját (a Miatyánkot), majd később az Apostoli hitvallást (Hiszekegyet). A gyásznépéből alig mormolja valaki az imákat – nem tudják, vagy nem akarják mondani. Pedig a felszólítás közös imára szól. Hogy a némaság nemtudásból, esetleg egyfajta szégyenkezésből fakad, nem tudható. Álltam már úgy is sírnál, hogy nem hangzott el semmilyen ima, nem volt keresztvetés, pedig megkeresztelt volt a halott. Polgári temetésnek nevezték a ceremóniát.

Az ima érzelmes meghatározása Ballagi Mór (1868: 613) szótárában: szívünkben Istenhez felfakadó fohász; Istenhez intézett könyörgő, hálaadó és dicsőítő beszéd. A ma Értelmező kéziszótára (2003: 563) már kicsit távolságtartóbb: Istenhez vagy túlvilági lény(ek)hez szóló, dicsőítő, valamit kérő, neki(k) hálát adó (kötött) szöveg. Az 1975-ös kiadású Vallástörténeti lexikonnak (írta: Gecse Gusztáv) pedig nincs is *ima* címszó, pedig aligha találnánk olyan vallást, amelyben ne lenne ima.

Az ima az ember legősibb önkifejeződései közé tartozik, ezért ismert minden kultúrában és nyelvben. Vagyis: mindenkor minden embere ismeri az imát. Az ima alapvető jellemzője az ismétlés (mantrázás). A buddhizmusban az imámalom vagy imakerék henger alakú nyeles kerék. Az om mani padme hum mantra a legjellemzőbb, de más mantrákat is használnak. A kerek megajátása ugyanolyan érdekemet szül, mint a szóval kimondott ima.

Az ima mint beszédműfaj rokonságban van a varázsigével, ráolvasással (áldással, átokkal). A magasztalás teszi imaszerűvé a himnuszot. A magyar Himnusz is fölfogható imának (Isten áldd meg a magyart). Imaszerű a rövid, tömör, Istenhez forduló kérés, a fohász. Imaszerű a közösségi célokat megfogalmazó hitvallás is. A zsoltárokat az Istenhez fordulás hálaadó szándéka teszi imaszerűvé. A magyar irodalomban a XVI. századtól jelenik meg (Balassi Bálint költészetében) az imaszerű profán műfaj, az istenes ének. A rózsafüzér (latinul *rosarium*, másnéven: *szentolvasó*) a barokk korszakban keletkezett, a katolikus egyházban meghatározott sorrendben és számban elmondott imaláncot jelenti. A szentségimádás pedig a hosszantartó, folyamatos imádkozást jelenti. Magyarországon egyedülálló módon állandó szentségimádást tartanak Budapest belvárosában, a Nagyboldogasszony-főplébániatemplomban.

A hivatalos (egyházban rögzített, mondott) imák mellett léteznek ún. archaikus vagy apokrif (népi, laikus) imák. Ember és szöveg különlegesen erős kapcsolatát látja Erdélyi Zsuzsanna (1976: 51): „Itt jutunk el a szó, a kimondott szó eszközi mivoltához. [...] *Használni* az imát, *elővenni* az imádságot, s mint valami munkát – minden munkafolyamathoz eszköz is kell – *végezni* az imádságot.”

Az ima a szakrális kommunikáció körébe tartozik, kommunikációelméleti szempontból belső beszéd, egocentrikus beszéd, autokommunikáció (intrapersonális kommunikáció). Az ima személyes jellege miatt bizalmas, titkos, magántermészetű kommunikáció. Piaget kimutatta, hogy az egocentrikus beszéd – pszichológiai funkcióját tekintve – belső beszéd, fizio-

lógiai természetét illetően pedig külső beszéd (Vigotszkij 2000: 61). A belső beszéd első és legfőbb tulajdonsága a teljeseen sajátos mondat. Csak azok a szerzők tekintették a belső beszédet a külső beszéd tükrképének, akik a belső beszédben csupán a külső beszéd emlékképekben való visszaidézését látták (Vigotszkij 2000: 364). Vagyis az ima – bár külső minták befolyásolják – a pszichológiai természetű belső beszéd eredménye.

Az ima helyzetértelmező, önszabályozó kognitív (gondolati) individuális beszédtevékenység, a szakrális kommunikáció része. Az imádkozás mint cselekvés történhet egyénileg vagy közösségben, belső beszédként vagy hangosan mondva (mormolva). A beszéd-cselekvés-elmélet alapján egy adott helyzet gondozására, megváltoztatására irányuló illokúciós és performatív beszédaktusnak tekintjük. Az ima lehet személyes tartalmú individuális és közösségi alkalomhoz kapcsolódó szertartásos (rituális). Az individuális ima szövegét az alkalmasság, rögtönzöttség, a szertartásos imát a hagyomány, a kidolgozottság jellemzi.

Keszeg Vilmos (2018: 79) így mutatja be az ima két formáját: az individuális (személyes) ima „nagyobb lehetőséget nyújt a személyes tartalmak (hála, kérés) megfogalmazására, az életvezetésbe való integrálásra”, a rituális (szertartásos) ima „az imádkozás specialista általi irányítására, s ezáltal általános gondolatokkal való azonosulásra. Az első esetben, a rögtönzött imádság esetén a belső monológ sajátosságai érvényesülnek; a szöveg kevésbé kidolgozott, a gondolatok befejezetlenek. A nyelvezet azonban ekkor is választékos. A hívő minden életkorban imádkozik. A gyerek általában kötött, tanult imaformákat alkalmaz, a felnőtt személyes szükségleteinek megfelelően rögtönöz. A felnőtt, az idős személy több időt fordít a szakrális kommunikációra, több konkrét helyzetben gyakorolja.” Az imádkozás funkcióit Lovász Irén (2002: 32) így sorolja fel: segítségül hívó ima (invokáció), áldó ima (benedikció), hálaadó ima, vallomásima (konfesszió), vezeklő ima (penitencia), liturgikus ima. A Példabeszédek könyvében szerepel: „Élet és halál van a nyelv hatalmában”. Lőrincze Lajos (1985: 10) is említi: „A primitív népek tudatában a szónak hatalma, varázserője van, amelynek birtokában betegségeket lehet gyógyítani, ellenséget le lehet győzni, a földet termékenyíthet, sőt még a szellemeket, az isteneket is kényszeríteni lehet akaratunk teljesítésére.”

Az ima, imádság nyelvi formába öntött, gondolt, mormolt, hangzottatott szöveg. Ez a fajta szöveg (amulett-szöveg) egyértelműen mutatja a nyelvhasználat gyógyító erejébe vetett ősi hitet. A pszichoanalízis megjelenése óta tudományosan is bizonyítva van a nyelvhasználat gyógyító ereje. Ennek felhasználási módja a nyelvterápia, amelyet igénybe vesznek mára már több irányban is fejlődő terápiák: mese-, irodalom-, könyv-, távolabbi zeneterápia. A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport 2020. november 4-én az ELTE Bölcsészettudományi Karán egész napos nyelvterápia-szimpoziumot szervez, amelyen megnyilatkoznak az egyes nyelvterápiák területének szakemberei.

Állunk a sírnál, és mormoljuk jól-rosszul az imát. A legelső fennmaradt írott magyar szövegmélt, a Halotti beszéd „könyörgés” része egy latin nyelvű ima magyar fordítása.

Írásom születésekor szembesültem azzal, hogy az imádság-címek helyesírása mennyire nem egyértelmű. A szabályzat szerint az ima neve köznévként (*miatyánk*), címként azonban nagy kezdőbetűs (*Miatyánk*) (AkH. 198). Egyes szótárak következetesen mindig kisbetűsen, vallási szövegek pedig szinte kizárólag nagybetűsen írják az imák nevét. Jelen írásban igyekszem követni a kissé felemás szabályozást. Példa: A temetésen elmondják a *miatyánkot*, a *Miatyánk* kezdősora: *Mi atyánk*, ki a mennyekben vagy...

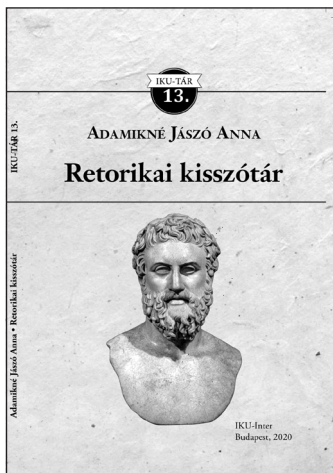
Források

- Ballagi Mór: A magyar nyelv teljes szótára (1868)
Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archanikus népi imádságok (1976)
Keszeg Vilmos: A beszélés antropológiája (2018)
Lovász Irén: A szakrális kommunikáció (2002)
Lőrincze Lajos: Beszéd és mentálhigiéne (1985)
Magyar értelmező kéziszótár (2003)
Vigotszkij, Lev Szemjonovics: Gondolkodás és beszéd (2000)

Balázs Géza

Okoskodó krokodil

Adamikné Jászó Anna *Stilisztikai kisszótárának* (StilKsz.) megjelent a „kistestvére”, a *Retorikai kisszótár* (RetKsz.). A két kötet remekül kiegészíti egymást. A szerzői előszó (7) felsorolja a retorikai hagyományban kialakult öt szónoki feladatot, amelyeket a sikeres beszéd létrejöttéhez el kell végezni: 1. a tétel meghatározása, az anyaggyűjtés (inventio); 2. a szerkesztés (dispositio); 3. a mondanó szavakba öntése (elocutio); 4. az előadásmód megtervezése (pronuntiatio); 5. az emlékeztetbe vésés (memoria). A *Stilisztikai kisszótár* ebből az öt lépcsőből kiemelte az elocutiót, a most megjelent *Retorikai kisszótár* pedig a to-

gyomor hasznosságáról, Coriolanus c. drámájában dolgozta fel Shakespeare, Petőfi fordításában ismerjük. Arra is jó illusztráció, hogy egy analógiát lehet így is, úgy is értelmezni.) Különbözik a példától; a → *példa* hasonló dolgok hasonlóságával érvel, az analógia különböző dolgok (viszonyok) hasonlóságával érvel.

Dilemma: kettős szillogizmus. Főtétele vagylagos vagy kettős. Mindkét tagjához más-más altételt fűzünk. A zárótétel azonban mindkét esetben ugyanaz lesz. Az ilyen szillogizmus kétélű, mert ha harmadik premissza nem lehetséges (latin *tertium non datur* – nincsen harmadik), akkor elkerülhetetlen a zárótétel igazsága. A régi retorikák gyakori példája: ha egy ostromlott városban egy katona észreveszi, hogy egy ház legfelső

emeletéről bizonyos jeleket adnak az ostromló sereg számára, ekképp okosodik:

Vagy ellenség az illető, vagy honfitárs.

Ha ellenség, kötelességem elfogni.

Ha honfitárs, csak áruló lehet.

Tehát mindenképpen el kell fognom.

A régi retorikákban *szarvasokoskodás*nak is nevezték az effajta dilemmát (latin *ceratinae* 'szarvak'), de ismeretes a **krokodilokoskodás** elnevezés is (latin *crocodilina*). Quintilianus idézi *Szónoklattanában*: „Ha a fiad egy folyó közelében kószál, s egy krokodilus meglesi és elragadja, majd pedig megígéri neked, hogy visszaadja, feltéve, ha megmondod az igazat, hogy mi az ő szándéka: visszaadja-e fiacskádat vagy nem? Mit mondasz neki erre?” (1, 10, 5).

Vizuális retorika: a látvány retorikája. A képnek ugyanolyan erős hatása lehet, mint a szónak – ezt az antikvitástól kezdve mindig is tudták. Quintilianus *Szónoklattanában* a stílusnemek kapcsán ír a képek és a szobrok stílusáról (12, 10, 3–9). A látványnak erős hatása van a mai elektronikus és digitális médiatechnika korában. Ennek következtében kialakult egy új diszciplína, a *vizuális retorika*, *vizuális argumentáció*, *vizuális kultúra*, *vizuális kommunikáció*; több irányzata van. Erősen interdiszciplináris terület, nagy a szakirodalma (pl. Knape, Joachim hrsg. *Bildrhetorik*, 2007, Baden-Baden). Van olyan irányzata, amely a retorika terminológiájával és rendszere szerint elemez képeket, pl. a stílusesszközöket a képekre alkalmazza, s trópusokat (szinekdochét, metaforát) és alakzatokat (fokozás, ismétlés) fedez fel a látványban.

A több tucatnyi fogalom között ott van az abdukció, az egyházi beszéd, az ellentét, a fokozat, a manipuláció, a propaganda vagy éppen a védőbeszéd.

Igen hasznosnak tartom a Retorikai publikációk című záró részt, amelyben a hazai retorikakutatás kiemelkedő professzora összegyűjtötte a magyar nyelven is megjelent klasszikus retorikákat, a hazai latin nyelvű retorikákat, a külföldi retorikák fordításait és a mai, modern retorikai szak- és kézikönyveket. A vékony kötet könnyen kezelhető, és szinte a zsebünkben is elfér. A borítón a Szépművészeti Múzeum gyűjteményében pihenő görög filozófus márványportréja tekint vissza méltóságteljesen ránk (Csomos Attila felvétele).

A *Stilisztikai kisszótár* és a *Retorikai kisszótár* együtt alkotnak egészet, s fontos eszközei lehetnek a középiskolai magyaróráknak vagy a beszédükre készülőknek – segíthetnek akár *okoskodó krokodillá*, akár az *okoskodó krokodilok* megértőivé és leleplezőivé válni. (Adamikné Jászó Anna: *Retorikai kisszótár*. IKU-TAR 13. IKU-Inter, Budapest 2020. 100 oldal.)

Blankó Miklós

vábbi négyvel kapcsolatos fogalmakat gyűjtötte össze. Adamikné már a *Stilisztikai kisszótárban* is kifejti, hogy a stilisztikát és a retorikát nem szabad mereven elválasztani egymástól, hiszen „a stilisztika elméleti hátterét a retorika képezi” (8). A *Retorikai kisszótárban* újra megerősíti ezt az elvét: „A gondolkodási műveletek és a stilisztikai eszközök kapcsolatban vannak egymással, pontosabban fogalmazva: számos stílusesszköznek megvan a gondolkodási háttere, azaz a retorikai topozsokon alapulnak bizonyos stílusesszközök.” (7).

A *Stilisztikai kisszótárt* tavaly májusban a Népszava hasábjain ismerttettem A stilisztikai (ön)művelés enciklopédiája címmel. A kisszótár teljesen új szemléletű összefoglalása a stílusesszközöknek – maga a szerző is így mutatja be az utószóban. Itt olvashatjuk azt is, hogy a kötet a hasonló témájú, régebbi szótárak anyagát nemcsak módszertanában és nézőpontjában újítja meg, hanem azok megállapításait frissíti és helyesbíti is. A stilisztikai eszközöket kognitív alapra helyezi (vissza) a szerző, vagyis megtörténik „az érvelés és a stílus (a gondolkodás és a kifejezés) kapcsolatának helyreállítása” (247). Kiemeltem az Adamikné által idézett babitsi gondolatot: „Stilisztikailag műveletlen embereknek a legszebb könyvek mintha idegen nyelven íródtak volna. [...] Aki stilisztikát sohasem tanult, az élet legszebb élvezeteinek egyikétől örökre meg van fosztva, mint a süket a zenétől.” Ez ugyanúgy vonatkozik a retorikára is, hiszen minden ember találkozik élete során a retorikával, akár szónokként, akár hallgatóként. (Blankó Miklós: A stilisztikai (ön)művelés enciklopédiája. Adamikné Jászó Anna: *Stilisztikai kisszótár*. Népszava, Szép Szó, 2019. május 11. 3.)

A szótár bemutatására három szócikket emelek ki – a türelmes olvasó számára fény derül arra is, miért az Okoskodó krokodil címet kapta ez az ismertetés.

Analógia: görög *analogia* 'arányosság, hasonlóság': összehasonlításon alapuló érvelési művelet, illetőleg gyakori, fontos érv. Valószínűsége alapul, ezért erőssége változó. Képlete:

A : B = C : D

téma phorosz

Az A : B viszonya az analógia témája, a C : D viszonya az analógia phorosza, azaz megvilágító eleme. Az Isten és az ember viszonyát nem tudjuk elképzelni, ezért egy mindenki által elképzelhető viszonnal, a felnőtt és a gyerek viszonyával világítjuk meg (Hérakleitosz példája), tehát:

Isten : ember = felnőtt : gyermek

téma phorosz

Az analógia kiválóan alkalmas bonyolult, közvetlenül meg nem figyelhető viszonyok érzékeltetésére. Logikai szempontból semmit nem bizonyít, de erősen meggyőző, mert szemléletes. (Híres történet Menenius Agrippa analógiás érvelése a

Tanuljunk magyarul is!

Kemény Gábor nyelvművelő kötetéről

Az Édes Anyanyelvünk olvasóinak nem kell bemutatnunk az új nyelvművelő kötet szerzőjét, hiszen szakszerű, egyszersmind élvezetes magyarázatait rendre megtaláljuk lapunkban. Ez alkalommal az utóbbi tíz év terméséből válogatott 120 cikket a kiejtés, a szó-készlet, a stílus és a nyelvtan köréből, az utolsó fejezet pedig a verselemzéseké.

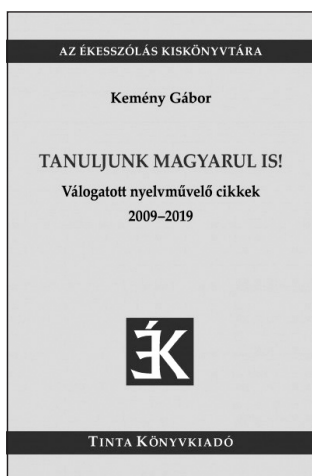
Kölcsey napjainkban is érvényes tanácsát választotta mottónak Kemény Gábor: „... de soha ne feledd, miképpen idegen nyelveket tudni szép, a hazait pedig lehetőségig művelni kötelesség.” A kötet címe igen találóan a Parainesis-idézetre utal, de tágabb összefüggésbe helyezve, némi szövegmódosítással legyen szabad egy 2020-as időszírássra is felhívnom a figyelmet: idegen nyelveket tudni *szép lenne*. A feltételes mód a megfelelő szintű nyelvtudás megdöbbentő mértékű hiányára utal. A vírusjárvány miatti rendkívüli helyzetben ugyanis hetvenöt ezer (!), a nyelvvizsga hiánya miatt korábban át nem vett diplomát adtak ki a felsőoktatási intézmények. Megfelelő anyanyelvi műveltség nélkül az idegen nyelvek elsajátítása sem igazán eredményes, ezért megvan a szerepe a nyelvünk működési törvényeit és állandóan változó nyelvhasználatunk formáit vizsgáló efféle köteteknek.

A fejezetek beszédes címet kaptak. „Hogyan (ne) mondjuk?” – így foglaltatik keretbe a – jórészt – idegen tulajdonnevek ejtismódját vizsgáló rövid fejezet. Manapság kevesebb figyelmet kap ez a kérdéskör, de hát „felülről”, az igényes nyelvhasználat oldaláról nézve nem lehet megjegyzés nélkül hagyni bizonyos eseteket. A példák természetesen nem az utcai nyelvhasználatból, hanem a rádió és a televízió műsoraiból származnak, amelyek hivatásos közreműködőtől joggal elvárható (vagy ismét feltételes módban: *elvárható lenne*) az idegen nevek helyes kiejtése. Nem az a baj – írja Kemény Gábor –, hogy az illető nem tud valamit, hanem az, hogy „nem tudja, hogy nem tudja”, azaz nem ismeri fel nyelvi műveltségének korlátait. Persze itt a kiejtés legmagasabb fokáról van szó, például lengyel származású dán sportoló, cseh születésű amerikai úszónő, Szicíliaiából származó ausztrál autóversenyző – televízióinkban hallhatók angolos ejtésű változatok a „nyelvi olvasztótégely” működését jelzi. Rajtuk kívül előkerül számos francia és latin névalak, s az utóbbiakra vonatkozó megjegyzés szerint: „Továbbra is fennáll ugyan a klasszikus nyelv presztízse, de e mögül a presztízis mögül elszivárog minden tudás”.

„Új szavakat tanulok” – vallja be a szerző a második fejezet címében. Ez a tanulási folyamat mindnyájunk számára természetes, ahogy azt a könyv legerjedelmesebb és legtöbb nyelvi adatot feldolgozó része bizonyítja. Szerepel itt az angol tükörfordítás révén keletkezett *üvegplafon*, a szintén angol hatásra létrejött *működik a kémia* metaforikus szókapcsolat értelmezése. Magyarázatot igényel a *coaching*, a *debüt*, a *sitcom* és a *vlog*. Szókészletünk változásának néhány további példája: *alsó hangon*, *belenget*, *elbútoroz*, *összebútoroz*, *rakásol*.

A szavak jelentésváltozását bemutató írások közül hadd emeljek ki egy bulvárízűnek tűnő, ám valójában mégsem bulváros jelenséget, a *szexi* melléknév jelentésváltozását. Sokan talán meglepődnek a fogalmazásmódon, miszerint *a magyar filmipar szexi*, vagy *négy kortárs galéria szexi*. Hadd tegyem hozzá: a lapunkból is jól ismert www.e-nyelv.hu honlapján a harmadik nyelvésztaborról szóló beszámoló címe: *A grammatika lehet szexi*. De hogy újabban mit is jelent ez a melléknév, azt majd megtudja a kedves olvasó, amikor kézbe veszi a könyvet.

Fogalmazásunkban előfordul, hogy „Koccan a stílus, csikorog a nyelvtan” – ahogy azt a következő fejezet címe jelzi. A

névelő- és a névutóhasználat, az ikes igék, a régies igealakok témáin kívül szóba kerül, hogy „egyre inkább gyakoribb” a kétszeres fokozás, pedig ilyen „nem szabadott volna” használni. Kiderül, hogy megkérdőjelezhető-e vagy „nem megkérdőjelezhető” a „nem elváló ige-kötők” esete. Rikkancsok ugyan már nincsenek, de a rikkancsszórend fogalma és maga a jelenség továbbra is létezik (teszem hozzá: nem is akármilyen gyakorisággal).

Nagyon érdekes a nyelvészkedő regényhősöket bemutató írás. Déry Tibor A befejezetlen mondat című regényében Desirée meglepő pontossággal fejtegeti udvarlójának az *amely* – *ami* névmások használati szabályait. Önmagában már ez is meglepő, az viszont még inkább, hogy az író a Pesti Hírlap nyelvőre kettőtől Balassa József nyelvhelyességi tanácsait veszi át, a Feleletben pedig A helyes magyar szótarából ad tartalmi idézetet a báró szájába. Kemény Gábor fontos megállapítása, hogy „Bomlik a rendszer, de közben épül is”, mármint a nyelvi rendszer, többek között a vonatkozó névmások használatáé. Ebből következik egy másik lényeges megállapítás: „A nyelvi szabályok legtöbbször csak rendszerint érvényes.”

A két irodalmi példával elérkezünk a Szép magyar versek című fejezethez. „A mostani líraiatlan korszakban” nagyon is indokolt, hogy külön fejezetet kap Illyés Gyula, Tandori Dezső, Kiss Benedek, Szakács Eszter és Utassy József egy-egy költeményének stílus- és szövegelemzése, a versek szépségeinek feltárása. Kemény Gábor fő kutatási területe a stilisztika, így témaválasztásán nem csodálkozhatunk, és ennek fényében még inkább érthető a legújabb nyelvi jelenségek iránti érzékenysége.

Tíz év gazdag termését áttekintve látjuk csak igazán, hogy mennyi minden változott nyelvhasználatunkban. Az internetes példaanyag tanúsága szerint a hagyományos médiumokat felváltó kommunikációs eszközöknek köszönhetően az új formák még gyorsabban elterjednek és meggyökeresednek. A szerző jó érzékkel találja meg nyelvhasználatunk friss fejleményeit, hogy létrejöttük okát feltárva, sokoldalúan megvizsgálja a közlésben betöltött szerepüket. A fejtegetések elgondolkodtatnak, alkalmasint vitára serkentenek, de mindig valamilyen fontos vagy érdekes jelenségre hívják fel a figyelmet. Olyanra, amit talán az átlagos nyelvhasználó észre sem vesz. A kötet szerteágazó területeket ölel föl a bölcsész látásmódjának minden erényével. Bár önéletrajzi elemeket az ilyen munka természetesen nem tartalmaz, a nyelvi példákból világosan kitetszik a szerző – ugyancsak széles – érdeklődési köre, amely az operától kezdve a színházon át a televíziós sportközvetítésekig terjed. Nyelvművelő munkáról lévén szó, nem csupán a tanároknak, diákoknak, hanem a szélesebb olvasóközönségnek is ajánlhatjuk ezeket az olvasmányos és nemegyszer szellemes írásokat.

Befejezésül térjünk vissza a mottóhoz! Kemény Gábor betű szerint eleget tesz a Kölcsey megszabta kívánalmaknak. Egyfelől: műveli a magyar nyelvet, és az előszóban megígéri a lehetséges folytatást is; másfelől: az idegen nyelveket is tudja olyan szinten, ahogy az egy sokoldalú nyelvész munkájához szükséges. Nem utolsósorban pedig bízik a jövőben, nyelvünk jövőjében is, hiszen három unokájának ajánlja munkáját. (Kemény Gábor: *Tanuljunk magyarul is! Válogatott nyelvművelő cikkek 2009–2019*. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2020. 219 oldal. Az ékeesszólás kiskönyvtára 69.)

Zimányi Árpád

Minya Károly: Új szavak III.

A kötet egy könyvsorozatnak az újabb darabja. Az első kötet (2007) nyelvünk 1250 új szavát mutatta be értelmezésekkel és példamondatokkal, a második (2014) kereken 800, a most megjelent harmadik 850 szócikket tartalmaz.

„Az új szavakkal való ismerkedés szellemi kalandnak is tekinthető” – írja a szerző a könyv előszavában. S valóban, minden új szavunk a megváltozott valóság tükré. Például a szelfizés (önfotózás) divatját némelyek – talán nem alaptalanul – az önimádat, önpropaganda megnyilvánulásának tartják. Ennek jegyében válik egyre felkapottabbá a *szelfi*, *szelfizik* szó (már újabb származéka is vannak: *szelfiautomata*, *szelfibot*, *szelfidró*). Vagy az *okos*- kezdetű szavak robbanásszerű elszaporodása mint annak a tünete, milyen növekvő szerepet játszanak mindennapjainkban az elektronikus eszközök, a *kütyük* (ez a szó nincs benne Minya szótárában, mert már a Magyar értelmező kéziszótár 2003-as kiadása is felvette címszavai közé, igaz, hogy még csak ’bizonytalan rendeltetésű aprócska tárgy’ jelentésben). Az „okos” eszközök közül az *okostelefon* lehetett az első (Új szavak II. 87), a mostani kötetben már 38 (!) ilyen összetétel van az *okosautótól* az *okoszebráig*. Ezekkel az adataival a szótár nem csupán a szótörténetnek, hanem a mentalitástörténetnek is elsőrendű forrásává válik.

A könyv szócikkei a következőképpen épülnek fel: a címszót az internetes előfordulások számával mért gyakoriság adata követi (ebből a szempontból a szavak öt kategóriára oszlanak: 1. 1-től 1000-ig, 2. 1000-tól 10.000-ig, 3. 10.000-től 100.000-ig, 4. 100.000-től 1.000.000-ig, 5. 1.000.000 fölött), ezután jön a szófaj (FN, MN, HSZ stb.), majd a szóalkotásmód megjelölése. A leggyakoribb szóalkotásmód az összetétel, különösen az ún. jelentéssűrítő összetétel (*ablakmatrica*, *adatjegy*, *adótraffipax*, *agrometeorológia*, *ágymozi*, *akciókamera*, *állampapír*, *alvókapszula* stb.), de érezhetően nő a beigekötős igék száma is (*belenget*, *behisztizik*, *benapozik*, sőt *beinternetezik*, azaz ’olyan sokáig internetezik, hogy nem tudja abbahagyni’). Természetesen képviselve vannak a szótárban az egyéb szóalkotási módok is, ám ezeknek produktivitása mintha csökkenőben volna: szóképzés (*vezethető pálya*), szórövidítés (*feszt*, *értsd* ’fesztivál’), betűszó (*csok*, *gyoda*), szóösszerántás (*kockárda*, *burkini*). Végül vannak olyan új szavak, amelyek több szóalkotásmód együttes alkalmazásával jönnek létre. Ilyen például a *kimaxol* ’valamiből a legjobbat, a legtöbbet igyekszik kihozni’, ez három szóalkotási módnak (a rövidülésnek, az összetételnek és a szóképzésnek) a terméke.

A szócikkek terjedelmének nagy részét az értelmezések és a példák teszik ki. Az értelmezések, szómagyarázatok olykor lexikoncikkre emlékeztetően részletesek, például a *felhőalapú számítástechnika* szó szerkezet magyarázata 20 sorra terjed ki. A dőlt betűs szedésű példák sokszor nem csupán egyes mondatok, hanem hosszabb szövegrészek (a fenti szócikkeknek ez a része 21 soros).

Ezek a terjedelmes példák jól szemléltetik a címszó használatát, egyben érdekes olvasnivalóval is szolgálnak.

A szótárba való bekerülés kritériumai közül nyilván az állt az első helyen, hogy az illető szó ne legyen benne az értelmező szótárban, viszonylag gyakori legyen (az alkalmi, egyedi szóalkotások, hapaxok nem kerültek be), végül kellően divatosak és jellegzetesek legyenek, minél jobban szemléltessék napjaink nyelvi gyakorlatát. Az első kritérium alkalmazásának bonyolultságát jól mutatja a *határvadász század* felvétele: a *határvadász* nem új szó, benne van a Magyar értelmező kéziszótárban, de ’határőr, az országhatár őrizetére rendelt, speciális kiképzettségű katona’ értelemben. Az újabb használatban azon-

ban rendőrökre vonatkozik (határrendészeti akciószázad).

A szótár szerkesztője nem minősíti nyelvhelyességi szempontból a feldolgozott anyagot. Jó példa erre a *gól-vonal-technológia* szócikke, amely korrekt módon megadja ugyan a kifejezés jelentését (14 sorban), de arra nem terjed ki, hogy e helyett a bőbeszédű, mégis pontatlan kifejezés helyett sokkal jobb lenne a tömör *góljelző* főnév. Ez azonban (egyelőre?) nem fordul elő nyelvhasználatunkban, ennek következtében a szótárba sem kerülhetett bele. A szótárszerkesztőnek mások a szempontjai, mint a nyelvművelőnek. De vannak olyan értelmezései, pl. *hashtag* = címke(rendszer), amelyek által az új szavak szótára a magyarító szótár funkcióját is betölti.

Igen hasznos része a kötetnek a függelék, az utótag szerinti mutató (ezt Kiss Bernadett állította össze). Ez olyan összefüggésekre hívja fel az olvasó figyelmét, mint hogy a japán eredetű *cunami* ’tengerrengés’, amely új szóként az első kötetben bukkant fel, utótagként általában negatív jelentéstartalmú, pejoratív jellegű összetételeket alkot (*feljelentéscunami*, *hazugságcunami*, *hülyeségcunami*, *ígéretcunami*), de olykor már pozitív értelemben is használatos, mint az *ízcunami* ’ízek kaval-kádja, áradata, sokasága’ szóban.

Minya Károly szótárának nyíregyházi bemutatóján hozták nyilvánosságra a zsűri döntését az év (a múlt év, tehát 2019) szaváról. Ez a *fényvillamos* (a karácsonyi hangulat fokozására az ünnepek előtt fényfüzerekkel feldíszített villamos) lett. Még nincs benne az Új szavak III.-ban, de talán benne lesz a IV.-ben. Mert ezt a sorozatot érdemes folytatni. Nem csupán szókincsünk új fejleményeivel ismerkedhetünk meg általa, hanem életünk egészével, azzal a korszakkal, amelyben élünk adatott. Jó munkát, sok sikert kívánok ehhez a szerzőnek és a kiadónak egyaránt. (Minya Károly: *Új szavak III. Nyelvünk 850 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2019. 160 oldal. Az ékeesszólás kiskönyvtára 63.*)

Kemény Gábor

Együtt a versben – versíró pályázat

Csak a testet lehet vesztegár alá helyezni, a szellemet nem. Ezt bizonyítja a Magyar Rádió, a Magyar Írószövetség és a Petőfi Irodalmi Múzeum által közösen szervezett, a költészet napján indított versíró pályázat, amelyhez csatlakozott az Anyanyelvpolók Szövetsége is. Két kategóriában nyújthatták be verseiket a pályázók: a professzionális (hivatásos) és az amatőr költők, versírók kategóriájában. Az eredmény már mennyiségét tekintve is egyértelműen igazolja a vers győzelmét a vírus fölött: kétszer annyi pályázat futott be, mint ahány embert megfertőzött a kór. Közel hatezer levél és nyolcezer vers érkezett a szervezőkhöz, a magyarországi pályázókön kívül Ausztráliából, Németországból és a Kárpát-medence országaiából.

Az Anyanyelvpolók Szövetsége felkérésére az ún. amatőr kategória verseit kellett elbírálnom s megneveznem azokat, akiket az Anyanyelvpolók Szövetsége fog díjazni. Előjáróban csak annyit jegyzek meg, hogy elolvastván mindkét kategória pályázatra benyújtott verseit, sok esetben nehéz lett volna különbséget tenni a hivatásos és az amatőr pályázók alkotásai között. Örömmre szolgál, hogy megállapíthatom: az irodalom, a művészetek iránt érzékeny, igazi versíró nép a magyar. Bárcsak áthatná egész szellemi, politikai életünket ez az értékközpontúság.

Az elbírálás folyamata többlepcsős volt. Én már csak az előzetes válogatás után fennmaradt pályamunkákat kaptam meg, 48 szerzőtől 223 költeményt. A két szám egyúttal azt is jelzi, hogy többen nem egyetlen verssel neveztek be, hanem több költeménnyel, egész versciklusokkal, sőt, voltak néhányan, akik szinte egy kisebb kötetre való verset nyújtottak be. Ez a körülmény nehezítette az elbírálást, ezért azt javaslom egy következő – remélhetőleg nem egy újabb járvány kiváltotta – pályázat kiíróinak, hogy korlátozzák az egy alkotótól várt költemények számát.

A hozzám eljutott versek közül nagyon kevés született a járvány idején, következésképpen csak kevés költemény kapcsolódott a pályázat kiírását motiváló helyzethez, a koronavírus-járvány kiváltotta vesztegárhoz. Amelyek viszont kapcsolódtak, azokban a szerzők általában a *karentén* szót használták, csupán egyetlenegy esetben – egy marosvásárhelyi pályázónál – fordult elő a *vesztegár* kifejezés.

A pályázók között minden korosztály megtalálható volt. Az iskolások esetében megnevezték az életkort vagy azt, hányadik osztályba járnak. Így tudjuk, hogy a legfiatalabb pályázó 10 éves volt. A felnőtté között akadt egy 93 éves pályázó is, a többséggel ellentétben az ő életkorát közölte az a rokona, aki beküldte a pályázó költeményét. A nyolc általános és középiskolás pályázót a felnőttektől elkülönítve bíráltam.

Csak néhány esetben derült ki, hogy a pályázó itthoni vagy külföldi magyar volt-e. Mindenesetre megállapítható, hogy a pályázat összmagyar érdeklődést váltott ki.

A pályamunkák összességükben nagy tematikai gazdagságot mutattak. Szerelem, emberi kapcsolatok, a mindennapok pillanatképei, természet, tájak, évszakok, múlt és jelen összevetése, hit, hazafiság és néhány versben a járvány kiváltotta bezártság.

A formai megoldások tekintetében is nagy a változatosság. Őszintén megvallom, hogy elfogult vagyok a klasszikus, hagyományos formák iránt, főképpen akkor, ha a modern költészetben gyakran – de szerencsére nem mindig – alkalmazott ún. szabadvers szerzője csak a meghökkentés-

re törekszik, olyan képzettársításokat vonultat fel versében, amelyeket nem lehet követni, s amikor csak attól vers a vers, hogy a sor nem fut ki a lap széléig. Érdekes formai kísérleteket is olvashattam, amikor a szerző a verset és a prózát, illetve a szabadverset és a hagyományos versformák valamelyikét tudatosan ötvözte.

A hagyományos formai megoldások között találunk szonettet, szonettkoszorút, időmértékes verselést rímes és rímtelen megoldással, szabályos versszakokra osztott verset különböző rímképletekkel. Néhány szerző vagy a vershez választott mottóval, vagy tartalmi-formai megoldással visszanyúlt klasszikus költőinkhöz, például Radnótihoz, József Attilához.

Érdekes röviden kitérni a nyelvezetre. A versekben megtalálható a hétköznapi beszélt nyelv éppúgy, mint az emelkedett stílus. Ez utóbbi a hagyományos formát követő versekre, előbbi pedig az ún. szabadversekre volt jellemző. (Csupán egyszer-kétszer tapasztaltam stílusterést, például amikor váratlanul és indokolatlanul megjelent az *ipse* szó.) Egyik-másik versben ritka, mára már vissza- vagy kiszoruló szavak is felbukkantak, mint például a *tarpán lovam*. Az ilyen jelenségnek jobban örülök, mint annak, amikor megkérdőjelezi az olyan verssorok létének indokoltságát, mint például „ösztvér kútágas hórihogas gémmel”. Ha valóban gazdag nyelvezetet akarunk használni gondolataink közvetítéséhez, akkor ezekre az elavultnak tekintett szavakra is szükség van. Ellenkező esetben – ad absurdum – elegendő néhány száz szót, vagy emotikont ismerni, hogy alapvető kommunikációs igényeinket kielégítsük. Gondoljuk végig, hova vezethet ez!

Örültem annak, hogy a modern irodalmat jellemző durvaság, obszcén kifejezés csupán egy-két versben fordult elő. Es ez nem prudéria kérdése, hanem az indokoltsága, esetleg kulturáltsága.

Főként a szabadversekben számos, a költészetben eddig talán nem használt, a mai modern élet szókincsébe tartozó szó (pl. *újrahasznosít, agyam lekövet, dekódolható, alulexponált kép, blockbuster*) vagy szellemes szóképzés (*popkormérgezés, szívdetonáció*) fordult elő. Ez teljesen természetes jelenség. Az irodalom leképezi a valóságot, egyszersmind – nyelvi – mintául is szolgálhat. Nem tartom viszont szerencsésnek, ha egy versben hemzsegek a tudományos élet szavai (*kvantum, poligenezis, predesztináció, planéta, akcentus* stb.).

Összegezve: csak elismerésem tudom kifejezni a pályázat kitalálóinak és megszervezőinek az ötletért, továbbá örömet afelett, hogy ilyen nagy számban érezték magukénak a felhívást.

Mint minden versenynek, pályázatnak vannak megnevezett, díjazott győztesei, én úgy gondolom – egy talán elcsépett megfogalmazást használva, ám azt komolyan gondolva –, hogy ezzel a pályázattal mindenki nyert. Annak örülnék, ha a szervezők megtalálnák a módját, hogy az arra érdemes verseket közkinccsé tegyék.

Az MTVA egyik fődíjasa az amatőr kategóriában Fogarasy Attila lett, a másik díjnyertes Nagy Ildikó Marosvásárhelyről. Díjazott még Kuklis Gergely, Mosoni Viktor és Vitéz Kata.

Az Írószövetség százezer-százezer forintos nyereményt ajánlott fel profi kategóriában. A győztes Szondy-Adorján György és Farkas Gábor lett.

Az Anyanyelvpolók Szövetségének díjazottjai Fogarasy Attila és Bartalovics Zoltán.

Jelen sorok szerzője az általa felállított ifjúsági kategóriában a 7. osztályos Vitéz Katának ítélte meg személyes díjat.

A nyerteseket a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Petőfi Irodalmi Ügynökség még ebben az évben Kárpát-medencei bemutatkozó körútra viszi.

Pusztay János

Hírek – tudósítások

A 21. Kárpát-medencei Kossuth-szónokverseny célja: felsőoktatásban tanulók közéleti, szakmai, pedagógiai szerepekre való felkészítése; a komplex nyelvhasználat színvonalának emelése; hagyományápolás. Időpont: 2020. nov. 6–7. Helyszíne: ELTE Tanító- és Óvóképző Kar (1126 Budapest, Kiss János altábornagy u. 40.). Az előre elkészített beszéd témája: „Ilyen nagy dolog a Szabadság?” (Márai Sándor). A versenyhez kapcsolódó konferencia témája: Modern retorikai fogások a kommunikációban. Jelentkezési határidő: 2020. okt. 10. Információ: szonokverseny15@gmail.com, 2020. szeptember 15-étől a +36-1/487-8182-es vagy a +36-1/487-8121-es telefonszámon.

Halottaink. Elhunyt **Radványi György** Ybl Miklós-díjas építőművész, a Magyar Művészeti Akadémia levelező tagja. Radványi György a Műegyetem címzetes egyetemi tanáraként, illetve Sátoraljaújhely és Füzér főépítészeként is dolgozott. Alkotói életműve Sátoraljaújhely és Széchalom általa tervezett épületeiben teljesedik ki, melyek közül kiemelkedik a Kazinczy-emlékhely kertjében megépült A Magyar Nyelv Múzeuma. – 101. életévében elhunyt **Láng Miklós**. A család ezt az értesítést küldte: „Láng Miklós a szüleimmel élt együtt Balatonalmádiban közel 25 éve. Engem bízott meg, hogy halála esetén válasszjak az e-mailben érdeklődőknek. Szomorú hírt kell közölnöm: Miklós bácsi életének 101. évében 2020. május 15-én otthonában békésen elhunyt. Végakarátának megfelelően – polgári és egyházi búcsúztatás nélkül – hamvait szük családi körben a Séd patakba szórjuk.” Grétsy Lászlónak Láng Miklósról szóló írása az ÉA 2019/5. számában olvasható. – 93 éves korában elhunyt **Boksay Zoltán**, az ELTE nyugalmazott egyetemi tanára. „Az életünket megkönnyítő-megszépítő emberséget a hétköznapi szeretet tájain kell keresnünk” – üzeni nekünk Boksay professzor, aki az Anyanyelv-ápolók Szövetsége mellett az MTA Szarvas Gábor Asztaltársaság tisztségviselője volt, s nyugdíjas éveiben nagy szeretettel látogatta az összejöveteleket. (Manyszi)

Az MNYKNT új vezetősége az álmosdi Kölcsy-kúriánál (Mnyknt)

50 éves az Anyanyelvi konferencia

Tisztújító közgyűlést tartott a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, korábbi, közismert nevén: Anyanyelvi Konferencia. A Társaság idén ünnepli alapításának 50. évfordulóját. A jubileumi ünnepséget a járványhelyzet miatt öszre halasztotta az elnökség, de a tisztújító közgyűlést 2020. június 30-án megtartották. A közgyűlés egyhangúlag ismét bizalmat szavazott az elnöki poszton **Balázs Géza** nyelvészprofesszornak, az ELTE egyetemi tanárának. **Cservenka Judit** újságíró-szerkesztőt és **Moritz László** újságíróat alelnökké, **Blankó Miklóst**, a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda irodavezetőjét pedig főtítkárrá választották. A további funkcióknak a közgyűlés által megszavazott betöltői arányosan képviselik a Kárpát-medencét, a nyugati diaszpórát és Magyarországot.

Az eseményen **Pomogáts Béla** Széchenyi-díjas irodalomtörténész, tiszteletbeli elnök köszöntötte a jelenlévőket. A trianoni döntés évfordulója alkalmából a Kultszó Egyesület tagjai és Havas Judit műsorát tekinthették meg a jelenlévők A Kárpát-medence színei címmel. Két kiadványt is bemutatott: Cseke Péter Örtüzeink parazsa című tanulmánykötetét, valamint a Nyelvünk és Kultúránk 2019. évi nyomtatott számát. A folyóirat állandóan megújuló online-változata, az e-Nyék olvasottsága egyre növekedik – állapította meg Balázs Géza, egyúttal örömmel tudatta, hogy a csaknem 150 éves folyóirat, a Magyar Nyelvőr átkerült a társaság kiadásába. (MTI)

További megválasztott tisztségviselők:

Tiszteletbeli alelnökök: Bodó Barna (Románia), Cseke Péter (Románia), Dupka György (Ukrajna), Hódi Éva (Szerbia), Kovács Katáng Ferenc (Norvégia), Pusztay János (Magyarország).

Tiszteletbeli elnökségi tagok: Magyarország: András Dorottya, Birinyi József, Dede Éva, Gyetvainé Szorcsik Angéla, Koncz Gábor, Kulcsár Katalin, Lévy Erzsébet, Minya Áróly, Nagy Zoltán, Nick Ferenc, Pölcz Ádám.

Kárpát-medence: Gálfalvi György (Románia), Hajnal Jenő (Szerbia), Hódi Sándor (Szerbia), János Szabolcs (Románia), Máté László (Szlovákia), Mézes Rudolf (Szlovákia), Péntek János (Románia), Zágrec-Csuka Judit (Szlovénia), Zubánics László (Ukrajna).

Nyugati szórvány: Arató Balázs (Németország), Csicsely Tamás (Ausztria), Fazekas Tibor (Németország), Gaál Csaba (Németország), Ludányi András (USA), Papp László

(USA), Sárközy Péter (Olaszország), Tar Károly (Svédország), Velki Magdolna (Kanada).

1. Magyaróra-tábor, 7. nyelvésztábor + 3 anyanyelvi juniális

Magyaróra-tábor néven folytatódott a sorrendben 7. nyelvésztábor, amelynek viszont három anyanyelvi juniális volt az előzménye. Vagyis ez már a 10. ilyen rendezvény Sátoraljaújhelyen, Széchalomban. A jövőben már csak Magyaróra-táborként emlegetjük. Az idei rendezvény a járványveszély miatt elrendelt rendkívüli állapot feloldása után valósult meg – különleges övintézkedésekkel, jóval több szabadtéri programmal. A tábor résztvevői egész napos bodrogközi-angi kiránduláson vettek részt: megtekintették Borsibán Rákóczi szülőhelyét (a kastélyt jelenleg a magyar állam támogatásából újítják fel), Dobóruszkan Dobó István sírhelyét, Szelmencen a trianoni határ által kettévágott falu emlékhelyét, Leleszen a premontrei kolostorban a nemrég előkerült freskókat (és nem került elő, bár a legenda úgy tartja, hogy itt van eltemetve Gertrud királyné szíve), Királyhelmeceken a könyvtárat, múzeumot. A programot a kisgyerekes pincesor megtekintése zárta. A nyelvésztábor sajátossága volt a kötelező távolságtartás: a szlovákiai templomokba, könyvtárakba csak maszkkal lehetett belépni, a templomokban kis papírokkal volt kijelölve a kellő távolságban elfoglalható ülőhely. Irodalmi, anyanyelvi előadások, trianoni megemlékezés, szakmai előadások, nyelvészeti módszertani program A Magyar Nyelv Múzeumában, Magyaróra-bemutató és -laptervezés tette teljessé a tábor programját. Köszönet a tábor szakmai támogatásáért Fehér József ny. múzeumigazgatónak, Nyíri Péter igazgatónak, Zvolensky Gabriellának, a Bodrogközi és Ung-vidéki Közművelődési Intézet igazgatójának és Kurucz Péternek, A Magyar Nyelv Múzeuma munkatársának. (Manyszi-info)

Az emlékezet világa Csonka-Biharban (V. partiumi szabadegyetem, Berettyóújfalu, 2020. július 20–25.)

„Ez a falu várost evett...” – írja Berettyóújfalu költője, Nadányi Zoltán. 5. alkalommal rendezték meg itt a partiumi szabadegyetemet. Ezúttal a Bihari Népművészeti Egyesület volt a vendéglátó, de a rendezéshez társultak az alapítók, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, az ELTE és a Partiumi Keresztény Egyetem is. A szabadegyetemet befolyásolta a 100 éves trianoni határ, ugyanis a koronavírus-veszély miatti határázár következtében 15 partiumi egyetemista nem vehetett részt a rendezvényen. Berettyóújfalu Csonka-Bihar vármegye egykori székhelye (1920–1938, 1945–1950) most ismét egyedül, Nagyváradtól elzárva maradt. A szabadegyetem fő tematikus napjai: Emlékeztetkutatás, Irodalmi és helytörténeti kirándulás Csonka-Bihar vármegyéjében, Berettyóújfalu napja, Emlékezet – Trianon – Partium – Közösség

Az 5. partiumi szabadegyetem résztvevői a csökmői tájház előtt (Mnyknt)

alakította nyelvcsokások. A szabadegyetem résztvevői meglátogatták a pompásan felújított zsákai Rhédey-kastélyt, a csökmői faluházat és mesterségek házát, Vésztőn Sinka István emlékházát, Metytkó Gyula festőművész kiállítását, a vésztő-mágori történelmi emlékhelyet (bronzkori emlékek, monostor) és Szeghalmon Túri János magángyűjtő Mundérba bűjt történelem című kiállítását. Másik szakmai kirándulásuk Álmósra vezetett, ahol Kölcsény Ferenc töltötte gyermekkorát – az eredeti, felújított házban kiállítás, a faluban további érdekességek: kovácsműhely, falumúzeum, postai-art kiállítás. Az előadásokat a szabadegyetem résztvevőin kívül berettyóújfalusi érdeklődők is látogatták. Támogató: Nemzeti Kulturális Alap. (Forrás: MNYKNT)

Nyelvészet mindenkinek, avagy Hogyan szabadítsuk ki a nyelvtant az elefántcsonttoronyból?

A tantárgyak kedveltségével foglalkozó több kutatás is kimutatta, hogy a nyelvtan nem tartozik a diákok kedvencei közé: elvontnak, száraznak, nehéznek, unalmasnak és fölöslegesnek tartják. Sőt, a nyelvészetet még a magyar szakra kerülők többsége sem szereti igazán. A nyelvtan negatív megítélésében több tényező is szerepet játszik. Az egyik az ismeretek szabály alapú tanítása, amelynek során a nyelv és a nyelvhasználat szabályait általában nem felfedeztetik a diákokkal, hanem megtanultatják velük. Így a diákok nehezen tudnak közvetlen kapcsolatot találni a tananyag és a valós nyelvhasználat között. Emiatt a nyelvtanórák anyaga a tanulók számára nem tűnik hasznosíthatónak, s a nyelvvel való foglalkozást öncélúnak, életidegennek érzik. Ezt az érzést még az is fokozza, hogy a magyarórák többségét az irodalom teszi ki, nyelvtanórákon pedig főként célirányosan a dolgozatokra, illetve az érettségire való felkészítés folyik, emiatt nem marad idő az érdekes összefüggések felfedeztetésére, valamint a valós nyelvi adatok és a saját gyűjtésű hétköznapi példák elemzésére.

Ám a nyelvtant és a nyelvészetet könnyedén meg lehet szeretetni a diákokkal. Ehhez csupán arra van szükség, hogy minél életszerűbb, érdekesebb és humorosabb példákat (pl. filmsorozatok párbeszédeit, blogok és vlogok szövegét, reklámokat, újságcikkeket, dalszövegeket, vicceket, mémeket) vigyünk be az órákra az

egyes nyelvi jelenségek és a nyelvi rendszer összefüggéseinek a bemutatásához. Ha így teszünk, akkor igenis ki tudjuk szabadítani a nyelvtant az elefántcsonttoronyból. Ebben nyújthat segítséget a YouTube-on található **Nyelvészet mindenkinek** csatorna.

A csatornán rövid, tudományos-ismeretterjesztő és az oktatást segítő videók találhatók, amelyek a nyelvészet számos területét érintik. Vannak mondatelemzéssel, a mondat aktuális tagolásával, a modalitással foglalkozó videók, stilisztikai tárgyu, például az alakzatokat és a szóképeket tárgyaló anyagok, a redundanciajelenségeket és a töltelékiszavakat bemutató videók, de a reklámok kommunikációs stratégiái, a manipuláció eszközei és a mémek is előkerülnek a témák közt. Emellett irodalmi művek, például a Harry Potter nyelvészeti elemzése is megtalálható az oldalon. A csatornára minden héten vasárnap új videó kerül ki, így az újabb tartalmakért érdemes feliratkozni a csatornára, és feliratkozás után megnyomni a csengő gombot, hogy az érdeklődők azonnal értesítést kaphassanak az új videókról.

A Nyelvészet mindenkinek csatorna videói szemléletmódjuknál és változatos példaanyaguknál fogva talán segíthetnek a nyelvtan tanításának életszerűvé tételében. Nyelvésztként és egyetemi oktatóként fontosnak tartom a tudományos ismeretterjesztést, s a csatornával a tanárok munkájának megkönnyítése, valamint a diákok hiteles információval való ellátása mellett az a célom, hogy megmutassam: a nyelvészet nem száraz, unalmas, elefántcsonttoronyba zárt tudomány, hanem izgalmas, logikus, számos érdekességet és humoros jelenséget rejtő terület, amely mindenki számára tartogat felfedeznivalót. A csatorna elérhetősége: <https://www.youtube.com/c/Nyelvészetmindenkinek>. (Schirm Anita)

Négyszáz új magyar szó született a karanténban

A 2020 elején megjelent koronavírus-járvány hatására számos új kifejezés bukkant fel a nyelvben, vagy éppen korábban ritkán használt szavak elevenedtek fel. Veszelszki Ágnes nyelvész, a Budapesti Corvinus Egyetem Kommunikáció- és Médiatudomány Tanszék tanszékvezető egyetemi docense a pandémia magyar nyelvi hatásait vizsgálta. A kutatás egyik eredménye a júliusban megjelent Karanténszótár, amely négyszáz, 2020 januárja és júniusa között keletkezett, a koronavírus-járvánnyal és a karanténhelyzettel kapcsolatos kifejezést tartalmaz. Pl. *maradjotthonka*, *maszkdivat*, *járványszett*, a maszkot is magába foglaló *trikini* vagy *kenyérszűz*, *fotelvirologus*, *covidinka*. (A24.hu 2020. 07. 17. nyomán.) A könyv megvásárolható a www.e-nyelv.hu webboltjában.

Könyvek

Adamikné Jászó Anna: Retorikai kieszótár. IKU-Tár 13. Inter-IKU, Budapest, 2020.

Aniszi Kálmán: Árral szemben. A felvilágosodás kori magyar értelmiség ethosza. Séd Kft., Szekszárd, 2020.

Balázs Géza: Nyelvcsokások. A nyelvcsokások mint szimbolikus cselekvések. IKU-monográfiák 4. Inter-IKU, Budapest, 2020.

Balázs Géza: Pálincás szavak szótára A–Zs. IKU-Tár 10. Inter-IKU, Budapest, 2020.

Bástya és hajlék. 10 éves A Magyar Nyelv Múzeuma. Szerk.: Nyíri Péter. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2018.

Bauko János: Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában. Magyar névtani értekezések 8. ELTE, Budapest, 2019.

Halmi Tamás: Tiszta rendszerek csarnoka. Imre Flóra-olvasókönyv. IKU-Tár 12. Inter-IKU, Budapest, 2020.

Honismeret 2020/3.

Ifj. dr. Löwy Árpád: Szexszótár. A szerelem és a szexualitás nyelvének szótára. IKU-Tár 14–15. IKU, Budapest, 2020.

Korzenszky Richárd OSB: Határán a végtelenség. Útjegyzetek. Tihanyi Benecs Apátság, Tihany, 2019.

Kováts Dániel – Fehér József: Királyhelmeccről indultak... Helmeccy Mihály és Kemechey Jenő életútja és életműve. Székelyi Minerva Könyvek, Sátorajárhely – Királyhelmecc, 2018.

Nyelvek és írásk. A világ 400 nyelve és a nyelvek írásk. A Brit és Külföldi Bibliatársulat 1904-ben megjelent kiadványának reprintje. Előszó, utószó, mutató: Balázs József Attila. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2020.

Pusztay János: Levelek a Borostyánkőútról. 72 írással a világ körül. Anyanyelv-ápolók Szövetsége, Budapest, 2020.

Veszelszki Ágnes: Karanténszótár. Virális tartalom. IKU 16. Inter-IKU, Budapest, 2020.

Rendezvények

(A rendkívüli helyzetre való tekintettel csak egyes rendezvényekről adunk hírt, de azok megvalósulásáról mindenképpen érdeklődjenek a szervezőknél.)

2020. szept. 25–27. Erősz, a szerelem szemiotikája. Szemiotikai (művelődéstörténeti, filozófiai, nyelvészeti, irodalmi, képzőművészeti) konferencia, MSZT-Inter, Eger

2020. okt. 2. 2. korrektoverseny (a tavasszal elmaradt rendezvény pótlása, veszély esetén online módon), ELTE, Budapest

2020. nov. 2–3. 14. anyanyelvi konferencia, MNYKNT, Petőfi Irodalmi Múzeum

2020. nov. 4. Irodalom-, mese-, könyv- és nyelvterápia (Alkalmazott nyelvészeti ankét 2.), Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, ELTE, Budapest

2020. nov. 6–7. 21. Kárpát-medencei szónokverseny, ELTE

2020. nov. 13. 10. magyar nyelv napja, ASZ

A Hírek – tudósítások rovatba szánt információkat kérjük a következő címre küldeni: balazs.geza@gmail.com.

Legelőször a 2020. évi 2. számunk rejtvényjeinek a helyes megfejtését közöljük.

I. Közmondáskereső. 1. Elgémberedik (a beszúrt betűk: ember). 2. Étteremvezető (tervez). 3. Ciszterna (Isten). 4. Vérmérgezés (végez). A beszúrt betűkből összeolvasható közmondás: Ember tervez, Isten végez.

II. Régi játékaink. 1. Fiatalít. 2. Falblokk, de elfogadtuk a rejtvénybe beleílló vasbeton, falbetét és falbeton szavakat is. 3. Kakaóvaj. 4. Megalvad. 5. Abnormis, de az aberrált is elfogadható. 6. Agrárium. 7. Puliszka. 8. Pongyola.

III. Rossz emberek. 1/A Inga + 1/B Brit > Briganti. 2/A Csép + Szem > Csempész. 3/A Göte + Hisz > Hitszegő. 4/A Lord + Anka > Kalandor. 5/A Bála + Kinn > Kannibál. 6/A Lóca + Tram > Martalóc. 7/A Riza + Pata > Parazita. 8/A Oló + Ész > Széltoló. 9/A Váll + Adat > Vadállat. 10/A Vívó + Rész > Vészívó.

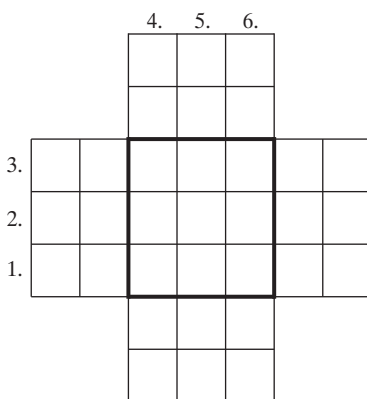
IV. Szójátékos csattanó. Mert eszembe jutott egy beugrató kérdés.

A szerencsés nyertesek ezúttal a következők: Bésán Éva Mária, Szekszárd (7100); Cserfalvi Józsefné, Szolnok (5000); Halmos Erzsébet, Kazincbarcika (3700); Kiss Martin, Eger (3300); Otthál Andrea, Szeged (6722); Szigetvári Zsófia Petra, Budapest (1032); Szócs Tibor, Győr (9022); Tóth Istvánné, Kakucs (2366); Varannai László, Budapest (1145); Zrupkó Alexandra, Diósd (2049). Nyereményük Mínya Károly Új szavak III. című kötete.

A Pontozó új feladványai

I. Szélmalom. Olvasóink feladata az, hogy a szélmalom vitórláira emlékeztető ábrába írják be a meghatározásoknak megfelelő hétbetűs szavakat. Ha megoldásuk helyes, akkor az ábra középső részén levő négyzetbe írt betűkből a rejtvény szerzőjének a megfejtőkhöz szóló szavait olvashatják el. A hibátlan megfejtésért meghatározásonként 1-1, a négyzeten belüli részért pedig 9, összesen tehát 15 pont jár.

1. A végtisztesség megadása
2. Forgácsfánk
3. Adatokkal teli jegyzetfüzet
4. Fájdalmas gyulladási betegség
5. Gyermekarcú szárnyas angyalka
6. Sebet bepólyál

II. Betűrakosgató. Bár egy göndör hajú, fizetett bérgyilkossal összeakadni általában nem jó dolog, megfejtőinknek ez esetben nem kell tartaniuk ettől a találkozástól, sőt, talán még némi örömet is csempész életükbe ez a kis randevű. A szóban forgó gazfickónak tizenhárom betűből álló megnevezése ugyanis – vagyis ez: **BODOR BÉRHÓHÉR** – egy anagramma-feladvány kiindulópontja. Ha olvasóink ügyesen rendezik át a betűket, akkor azokból három olyan szilárd vagy cseppfolyós tárgyat, eszközt, anyagot rakhatnak ki, amelyek valamiképpen összefüggnek, feltételezik egymást. Mindegyik megtalált dolog 6 pontot ér, a telitalálatos megfejtés tehát 18-at. Ne feledjék: a jó kezdet már fél siker!

III. Nagyon zene! Ezzel a címmel nem a Petőfi rádió pár éve megszűnt szlogenjét, vezérszólását sírjuk vissza, hanem csupán ennek segítségével utalunk arra, hogy anagrammarejtvényünkben ezúttal a zené a főszerep. Ha ugyanis olvasóink a bal oldali tízszer két kérdésre helyesen válaszolnak, mégpedig mindig egy-egy négy betű(jegy)ből álló szóval, akkor ebből az itt összegyűjtött nyolc-nyolc betűből, mint a rejtvény jobb oldalán olvasható meghatározásokból látni fogják, mindig valamilyen zenei tárgyú kérdésre kell megtalálniuk a helyes választ. Mivel mind a tízszer három-három kérdésre kell felelni, és minden helyes válaszáért 1 pont jár, e feladványunkban összesen 30 pontot szerezhetnek! Kérdéseinket – könnyítésül – a zenei tárgyú válaszok ábécérendjében adjuk meg,

1/A Felség

(uralkodó megszólítása): Beethoven zongoradarabja:

B Helység Balatonalmádi és Székesfehérvár között:

2/A Ha úgy tetszik:

Copfosok kórusa!:

B Szó nélkül eltűr:

3/A Műsor önálló része:

Bazsevál (táj), zöngicsél (rég):

B Ázsiai teherhordó:

4/A Ruhátlan

Dalmű szereplője:

B Holnapután kiskedden!

5/A Prágában él:

Oszták zeneszerző (Franz):

B Lancaster; néhai Oscar-díjas amerikai színész:

6/A Zsarolási céllal

fogva tartott személy:

Világhírű cigányzenekarunk jelzője:

B Gallyakat vág:

7/A Frigy:

Éjjelizene:

B Származik:

8/A Őszi levéltömeg

az erdei talajon:

Verdi háromfelvonásos operája:

B Szomjas állatot ellát:

9/A Egykor birodalmat

alkotó indián nép:

Hangszeres együttesre vonatkozó:

B Egymillió négyzetgyöke:

10/A Téli jármű:

Műsor dallamos része:

B Ez a még közelebbi:

IV. Szójátékos csattanó. Olvasóinknak megfejtésül az Őszi szárnyalás című, túloldali rejtvény csattanóját kell beküldeniük. Értéke 25 pont.

A közzétett rejtvények együttes értéke 88 pont, de aki legalább 65 pontot elért, annak megfejtése már részt vesz a sorsolásban. A feladványok megoldását **2020. november 1-jéig** várjuk címünkre: Édes Anyanyelvünk, Pontozó, Budapest, Károlyi u. 16. (1053), vagy a rovat vezetőjének ímélcímére: gretsyl@t-online.hu

Minden olvasónak sikeres megfejtést kívánnak a feladványok készítői:

Grétsy László (I., II., III.) és Schmidt János (IV.)

Szójátékos csattanó

ANDERSEN MESÉJE	▽	ÖSSZEL LEBEGŐ PÓK- FONADÉK	SZEMLÉ- LÉS	ÜRES KÉZ!	ŐSZI SZÁRNYALÁS – Jean, mi ez a szokatlan zaj? – Húznak a vadlibák, uram. (A házigazda reagálását az ábrában rejtettük el.)				
OSZTRÁK AUTÓJEL	▷		▽	▽					
KIVÁGOTT FATÖRZS HENGERE	▷								
ÚTRÓL HAVAT TOL	▷								
FEL ÖT!	▽								
	▷			SZEMÉ- LYES ÜNNEP					
MAGÁZ ORVOSI CSÓ	▷								
TARTÓS NÉLKÜ- LŐZÉS	▷				▽	BEE ...; ZENEKAR RENDHÁZ TAGJA!	BELGA AUTÓJEL SZÉN- RAKODÁS	▷	▽
A GY ZÖN- GÉTLEN PÁRJA	▷		BÖRÉBŐL KIBÚJÓ KÉTSZER HÉT	▷					✱
A VICC CSATTAN- NOJA	▷								Y
...CANETTI; OSZTRÁK ÍRO	▷					BARNÁS LŐSZÍN VIBRÁL, REZONÁL			↘
TONNA GURÍTÓS SPORTÁG BOTVÉG!	▷	PÁROSAN SZÉP! ARAB FŐVÁROS		FIZETÉSI RÉSZLET NÉMA TUSA!	▷				
	▷			-TAT, ... DTÜLI KÖBÁNYA HELYE	▷			MÉTER, RÖVIDEN MEZŐFÖL- DI FALU	▷
ÉPÜLET OKTATÓ- MEDEN- CEKKEL	▷								
DUNAI OSZTRÁK VÁROS VOLT	▷					HAMUVÁ LESZ			
	▷					LIBAVÉ- LEMÉNY! ETUSKA			
ÚTLEG ÖSZTÖ- KÉL SÜRGET	▷					KÖTŐSZÓ BAZALT- KOCKA AZ ÚTON		A MÚLT IDŐ JELE EBBEN AZ IDŐBEN	▷
RÉGI, TÁVALYI AZ ELBA KÖZEPE!	▷	ITTRIUM EURÓPAI SZIGET- LAKÓ		AZONOS BETŰK BESENYŐ- EK LÁNYA!	▷		BOSSZÚS SZÓCSKA SEGÍTÉS, RÉGIESEN		
BORÓKA- PÁLINKA BAR, RÖVIDEN	▷		ALKONYI VIRÁG CSÖRÖS FUVOLA	▷					
	▷								
SOMOGYI KÖZSÉG TANÍT OXIGÉN	▷					EGYIP- TOMI NAPISTEN			
	▷					DE SAJ- NÁLOM!			!
OSZTRÁK AUTÓJEL MOSEL- PARTI VÁROS CSATTAN- NÓ FÉLNAPI!	▷	RÓMAI KA- TOLIKUS, RÖVIDEN NŐI NÉV		ŐSLÁP SZÉLEI! RENDEZŐ (DINO)	▷			SZÍN- ÜLTIG	DÍSZES URALKO- DÓI SZÉK
	▷					MESSZE SZLOVÁ- KIA NEVE, RÖVIDEN			
	▷			KEREK SÜ- TEMÉNY SPORT, RÖVIDEN	▷				
	▷								
PÉNZT BEHAJTÓ AUSZTRIA HATÁRAI!	▷		CSEH VÁ- ROS NÉ- MET NEVE	▷					

Új szavak, kifejezések (111.)

Nem szótározott szavak tárháza

életkori időszám – meghatározott időpont, amelyben csak bizonyos életkorú emberek vehetik igénybe a szolgáltatást. Magy.: A koronavírus-járvány (2020) idején 9 és 12 óra között csak 65 éven felüliek vásárolhattak az üzletekben.

fertőzési lánc – orvosi (járványügyi) metaforikus kifejezés a fertőzés terjedésének jellemzésére

home-office – távmunka, otthonról dolgozás (az angol kifejezésnek jó magyar megfelelői vannak, mégis inkább ezt használják)

inkubációs periódus – meghatározott idő (rendszerint 7–14 nap), amikor a fertőzőanyag személynek nem szabad érintkeznie másokkal. L. még: *önkéntes karantén*

járványgörbe-ellaposítás – a járványok természetéből adódó gyors felfutás (fertőzés-terjedés) megakadályozása az egészségügyi ellátás egyenletes terhelésének érdekében. Rövidült formája: *görbeellaposítás*

járványküszöb – (képes kifejezés) a megbetegedés számának járványt jelentő határértéke

karantén – karanténidőszak alatti tévéműsor, tévé-nézés tréfás megnevezése

koronai generáció – a koronavírus-járványt átélt, közös emlékekkel (karantén, iskolabezárás, távolléti – informatikai eszközökkel megvalósuló – oktatás) bíró fiatal nemzedék. (Angolul: *coronials*.)

lapolítja a járványgörbét l. *járványgörbe-ellaposítás*

lelegeztetőgép – az egészségügyben használt műszaki eszköz súlyos tüdőbetegek életben tartására, gyógyítására

Maradj otthon! – a 2020. évi koronavírus-járvány egyik jelszava

nyájimmunitás – a fertőzés elleni tömeges védettség (orvosi szakkifejezés)

online-sörözés – élő kapcsolatot biztosító számítógépes programmal megvalósított baráti beszélgetés

önkéntes karantén – előírás szerint kötelezően (lakásban, otthon) való elszigetelődés az esetleges fertőzés terjedésének megakadályozása céljából

pandémia – nagy területre kiterjedő járvány (görög eredetű orvosi szakkifejezés, mely 2020 elején került a köznyelvbe)

privát karantén l. *önkéntes karantén*

szociális távolságtartás l. *társadalmi távolságtartás*

társadalmi távolság, távolságtartás – a fertőzés terjedésének megakadályozására az emberek közötti fizikai távolságtartás; az angol *social distancing* szerencsétlen fordítása, mert félreérthető. Pl.: „A médiában nemrég felbukkant »szociális távolságtartás« (angolul *social distancing*) elvét azonban sokan kétkedve, hitetlenkedve fogadták, vagy akár élből komolytalannak titulálták.”

videóchat – képes, élő beszélgető kapcsolatot biztosító számítógépes program

vírushordozó – vírussal fertőzött személy

zoom-kocsma – a Zoom informatikai programmal megvalósított (rendszerint iszogatóssal, sörözéssel összekapcsolt) baráti beszélgetés

zoomos óra – a Zoom informatikai programmal megvalósított távoktatás

A rovat 1998–2015. közötti teljes anyaga megjelent az Új magyar szavak szótára című kiadványban (IKU-tár). Kapható: www.e-nyelv.hu/könyvesbolt. A 2016-tól napjainkig tartó teljes gyűjtés 2020 végén jelenik meg újabb összefoglalónkban.

B. G.

balazs.geza@gmail.com

Kérdések és válaszok

Hogyan írjuk a Semmelweis + klinikák (új metróállomásnév a régi Klinikák helyett) nevet helyesen?

Egy átmeneti, pontosan nem szabályozott jelenségről van szó, és ezért többféle válasz is adható.

1. A korábbi *Klinikák* metróállomásnév köznévből lett előbb alkalmi, majd bevett tulajdonnév. Ha egy tulajdonnév elé kerül egy jelző, akkor helyes ez a megoldás: *Semmelweis Klinikák* (állomás), vö. *Kis Gömb utca, Kis Rabló étterem* (AkH. 190. – itt utalnak a pályaudvarok, megállóhelyek nevére, a példa a *Kis Rablóban* vacsorázunk, tehát a *Semmelweis Klinikáknál* találkozunk). Hasonló példa van már a BKK esetében is: *Puskás Ferenc Stadion* (korábban *Stadionok, Népstadion*). Ennek alapján ezt a megoldást jónak tartjuk.

2. Ha a *Klinikák* állomásnevet nem tekintjük még önálló városrésznévnek, csak magyarázó utótagnak (és ez is indokolható), akkor ugyanezen szabálypont szerint ez is helyes lehet: *Semmelweis klinikák* (vö. *Keleti pályaudvar, Corvin mozi, Corvin negyed*, AkH. 190.). A *Corvin negyed* formát korábban mi is tanácsoltuk, és akkor is jeleztük, hogy más megoldás is lehetséges.

3. Nyelvtanilag elfogadható lenne a *Semmelweis-klinikák* írásmód is, hiszen itt egy bonyolult, jelöletlen összetételről van szó, vö. AkH. 166., ám ezt nem javasoljuk, mert a megállónevek helyesírásában nem gyakorlat.

Hogy írjuk helyesen: szilikon + bonbon + forma?

Az AkH. 116. szabálypontja alapján, ha az anyagnévi jelzős kapcsolatnak valamelyik vagy mindkét tagja összetett szó, az anyagnevet különírjuk jelzett szavától: *szilikon bonbonforma*.

Hogyan írjuk a fekete dió + tároló kifejezést, ha fekete dióból készült tárolóról, nem pedig az ennek a diótípusnak a tárolására használt eszközről van szó?

Előfordul, hogy különírt szövegkezet tölti be az anyagnévi jelző szerepét, például: *tiszta selyem, valódi bőr, fehér márvány* stb. Ilyenkor az eredetileg különírt szerkezetet egybeírjuk, az alkalmi összetétellel való jelző és a jelzett szó azonban különírandó: *valódi bőrt kabát, tisztaselyem ruha, fehér márvány csap* (Osiris 134). Az előbbieknél alapján: *feketedió tároló*.

Melyik a helyes forma: dokumentumautomatizálási vagy dokumentum-automatizálási? Én úgy tudtam, hogy az -i képző beleszámít a szótagszámlálásba, és akkor ebben az esetben kötelező jelezni kell, mivel három szó.

Mivel a *dokumentumautomatizálási* szó csak két összetételi tagból áll, ezért a helyes írásmód: *dokumentumautomatizálási*.

A Magyar Kórusok, Zenekarok és Népzenei Együttesek Szövetsége osztja ki a KÓTA-díjat. Helyes-e így a díj neve?

Mivel a *kóta* a *kotta* régies, népies alakja, és nem betűszó, ezért nem indokolt a csupa nagybetűs írásmód. A *díj, érem, emlékérem* stb. köznevek olyan előtaghoz is járulhatnak, amely

Átnézzük. Kijavítjuk.

iroda@e-nyelv.hu
+36 30 318 9666

MAGYAR NYELVI
SZOLGÁLTATÓ IRODA

e-nyelv.hu

önmagában nem tulajdonnév, de az elnevezésben tulajdonnévi értéket kap. A *díj, érem* stb. köznevek előtt álló rész nagy kezdőbetűvel írandó, a *díj, érem* stb. azonban kis kezdőbetűsek, és kötőjel nélkül kapcsolódnak, pl. *Életfa díj, Alaprajz díj, Főnix díj* (Osiris 226). Ennek alapján a helyes írásmód: *Kóta díj*.

Hogyan helyes: koronavírus + szűrő + vizsgálat, koronavírus + járvány + helyzet?

A helyes írásmód: *koronavírus-szűrő vizsgálat* (AkH. 118.), *koronavírusjárvány-helyzet* (AkH. 141. a).

Egy nyári táborban a két foglalkozás közötti gyorsétkezés neve: hot dog ebéd, hotdodgebéd vagy hotdog-ebéd?

A többszavas idegen kifejezésekhez különírva kapcsoljuk az összetételi utótagot (Osiris 137), pl. *hot dog árus, street workout bajnokság*, tehát: *hot dog ebéd*.

Ebben a kontextusban egybe- vagy különírjuk a hozzá költözött kifejezést: „Már meg sem akarta ismerni a hozzá + költözött férfit”?

Az igeikötő vagy határozószó közötti döntésben segíthet a hangsúlyozás, illetve a mondat átfogalmazása. Pl.: 1. *Már meg sem akarta ismerni a férfit, aki odaköltözött hozzá*. A férfi odaköltözött hozzá, de a nő már meg sem akarta ismerni őt. Itt a valahová költözés a hangsúlyosabb, nem az, hogy pontosan kihez, tehát visszaalakítva az eredetire: *Már meg sem akarta ismerni a hozzáköltözött férfit*. 2. *Már meg sem akarta ismerni a férfit, aki őhozzá költözött* (nem máshoz). A férfi őhozzá költözött (nem máshoz), de a nő már meg sem akarta ismerni őt. Itt a személyen van a hangsúly, akihez költözött, tehát: *Már meg sem akarta ismerni a hozzá költözött férfit*.

A „pápa által reá ruházott hatalmánál fogva” kifejezéssegélyben a reá egybeírható-e a melléknévi igenéssel?

A *reá* az ő személyes névmás ragoz alakja, ez mindig különírandó: *reá ruházott*. De ha a *raruház* igeikötős ige befejezett melléknévi igenévéről van szó, a *raruházott* a szabályos alak: *a ruházott hatalom*.

Az arcvédő pajzs önmagában különírandó, de ha a PET előtaggal használjuk, akkor is marad külön?

Ritkábban ugyan, de előtag is járulhat különírt szókapcsolatokhoz, ilyenkor is alkalmazzuk a mozgószabályt, például: *házi feladat, kémia-házifeladat* (AkH. 141. b). A szabálypont alapján a helyes írásmód: *PET-arcvédőpajzs*.

Mit jelent: cigoda?

A *cigoda* szóról 2004-ből van írásos adatunk (<http://nepszava.hu/articles/article.php?id=240823>). A Bánffyhungaryd szélén álló palotákra találták ki a szóösszerántással keletkezett szót a *cigány* és a *pagoda* szavakból.

„A hálózathoz (való) csatlakozással kapcsolatos problémák.” Szükséges a való szó a mondatba?

A *való* túlzott használata nehézkessé teszi a mondatot, illetve ismétléseket okozhat, de használata nem helytelen. Ha változtatni kívánunk rajta, a következő lehetőségek állnak rendelkezésünkre: elhagyás, helyettesítés, szórendi csere, tömörítés összetétellel. A kérdezett mondatból elhagyható a *való* szó, de nem hibás a használata. (Balázs Géza – Zimányi Árpád szerk.: Magyar nyelvhasználati szótár. Pauz-Westermann Könyvkiadó, Celldömölk 2007.)

Mi a molyhos és bolyhos szó egyes számú főnévi alakja (vagyis az a főnév, amelyből a melléknévet képezzük)?

Moholy szavunk, amelynek jelentése: 'pohár, pihe', szóhasadással keletkezett a *bolyh* főnévből. Kialakulását a *moh* 'pohár, pihe' szó is befolyásolhatta. A *molyhos* 'finom, puha, rövid szőrzetű' szintén szóhasadás útján jött létre a *bolyhos* melléknévből. A *bolyhos* – azaz 'szőrös; bolyhokkal borított' – az ismeretlen eredetű *bolyh* szó képzett alakja, a *bohaj, bohaj* formák régebbi változatok, melyekből a mai alak hangátvételével (*h : ly > ly : h*), majd a második szótag magánhangzójának kiesésével keletkezett. (Zaicz Gábor főszerk.: Etimológiai szótár. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2006.)

Összeállította: Minya Károly